

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS FAKULTETO
TARPTAUTINĖS IR EUROPOS SĄJUNGOS TEISĖS INSTITUTAS

INDRĖ MIKEŠKAITĖ
TARPTAUTINĖS TEISĖS MAGISTRAS

VAIKO GLOBOS ORGANIZAVIMO PROBLEMINIAI ASPEKTAI

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas –
Doc. dr.
Laurynas Biekša

Vilnius, 2016

TURINYS

ĮVADAS.....	4
SANTRUMPŲ SĄRAŠAS.....	7
1. VAIKO IR VAIKYSTĖS SAMPRATA.....	8
2. VAIKO GLOBA.....	12
2.1. Vaiko globą reglamentuojantys teisės aktai bei reguliuojančios institucijos.....	12
2.1.1. Vaiko globos organizavimą įtvirtinanti tarptautinė teisė.....	12
2.1.2. Vaiko globos organizavimą įtvirtinanti nacionalinė teisė.....	16
2.2. Globos formos.....	22
2.2.1. Tarptautinėje teisėje numatytos vaiko globos formos.....	23
2.2.2. Nacionalinėje teisėje numatytos vaiko globos formos.....	24
2.2.2.1. Vaiko globa šeimoje.....	25
2.2.2.2. Vaiko globa šeimynoje.....	26
2.2.2.3. Vaiko globa institucijoje.....	27
3. VAIKO TEISĖS Į ŠEIMĄ RIBOJIMAS.....	30
3.1. Tarptautinėje teisėje įtvirtinti vaiko ir tėvų atskyrimo pagrindai.....	30
3.2. Nacionalinėje teisėje įtvirtinti vaiko ir tėvų atskyrimo pagrindai.....	33
3.3. Skubus vaiko paėmimas iš šeimos.....	35
3.3.1. Materialiniai skubaus vaiko paėmimo iš šeimos taikymo trūkumai.....	37
3.3.2. Procesiniai skubaus vaiko paėmimo iš šeimos taikymo trūkumai.....	43
4. GERIAUSI VAIKO INTERESAI GLOBOS STEIGIMO PROCESE.....	49
4.1. Geriausių vaiko interesų principas: teorija ir praktika.....	49
4.2. Geriausių vaiko interesus atitinkanti globos forma.....	54
4.3. Dažniausiai taikomos globos formos problematika.....	56
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI	67
LITERATŪRA.....	71
ANOTACIJA LIETUVIŲ IR ANGLŲ KALBOMIS.....	82
SANTRAUKA LIETUVIŲ KALBA.....	83
SANTRAUKA ANGLŲ KALBA.....	84
PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ.....	85

IVADAS

Tiriama problema

Vaikai yra viena pažeidžiamiausių visuomenės grupių, kurios teisių užtikrinimas ir apsauga reikalauja ypatingo dėmesio. Jungtinių Tautų (toliau – JT) vaiko teisių konvencija yra pagrindinis, labiausiai ratifikuotas vaiko teises ginantis tarptautinės teisės dokumentas. Šis dokumentas numato esminius vaiko teisių apsaugos standartus ir be kita ko tėvų globos netekusio vaiko teisę į alternatyvią priežiūrą. Lietuva kaip JT vaiko teisių konvencijos dalyvė yra įsipareigojusi atsižvelgti į geriausius vaiko interesus steigiant alternatyvią globą. Teisinio reguliavimo tobulinimas, programų ir priemonių vykdymas bei pertvarkos vaiko globos sistemoje įgyvendinimas nėra pakankamai efektyvūs ir keliami tikslai nėra pasiekiami, atitinkamai tėvų globos netekusiame vaikui nėra užtikrinama ypatinga apsauga ir pagalba bei galimybė naudotis visomis savo teisėmis. Valstybės bei savivaldybių lygmeniu skiriamas nepakankamas dėmesys alternatyvioms vaiko globos formoms šeimos aplinkoje skatinti, nors tiek tarptautinė, tiek nacionalinė teisė pripažįsta, kad visapusiškam vaiko vystymuisi tinkamiausia jo globa šeimoje arba bendruomenėje. Susirūpinimą dėl dažno tėvų globos netekusių vaikų apgyvendinimo institucijose išreiškia ir JT vaiko teisių komitetas (toliau – JTVTK). Vaiko globos organizavimo procese ne visais atvejais paisoma geriausių vaiko interesų, kadangi vaiko apgyvendinimas globos įstaigoje nėra taikomas kaip paskutinė išeitis, valstybė neužtikrina pakankamai alternatyvios globos šeimoje ar bendruomenėje galimybių, nėra aiškių tėvų valdžios apribojimo gairių. Dėl tyrimo apimčiai keliamų reikalavimų, buvo pasirinktos, autoriaus nuomone, aktualiausios su alternatyvia tėvų globos netekusių vaikų priežiūra susijusios problemos, o būtent skubus tėvų ir vaikų išskyrimas ir po jo organizuojama globa.

Baigiamojo darbo aktualumas

Lietuva priklauso Centrinės ir Rytų Europos regionui, pasižyminčiam dideliu institucijose globojamų vaikų skaičiumi. Nors tiek nacionaliniai, tiek tarptautiniai teisės aktai prioritetine numato vaiko globą šeimoje, šiuo metu steigiant alternatyvią priežiūrą be tėvų globos likusiems vaikams per dažnai nustatoma globa institucijose, ypač vaikams iki 3 metų amžiaus, o ši globos forma labai retai atitinka geriausius vaiko interesus. Nors per pastarąjį dvidešimtmetį nuo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo buvo skirtas nemažas dėmesys vaiko teisių apsaugos teisiniam reglamentavimui, vis dar

nėra užtikrintas visiškas nacionalinių teisės aktų suderinamumas su JT vaiko teisių konvencija¹, ko pasekoje turime neefektyvią ir geriausių vaiko interesų neužtikrinančią alternatyvios globos sistemą. Klausimą, kaip yra užtikrinami geriausi vaiko interesai, kelia ne tik tam tikros alternatyvios globos formos steigimas, bet ir globėjų atranka bei ruošimas, kiti procesiniai globos organizavimo aspektai. Vaikų paėmimo iš tėvų ir įkurdinimo globos namuose problemos aktualumą pagrindžia ir rezonansiniai spaudoje skelbiami įvykiai dėl tėvų smurto ir nepriežiūros vaikų atžvilgiu.

Baigiamajame darbe tiriamos problemos ištyrimo lygis

Vaiko teisė augti šeimoje bei alternatyvios globos klausimai plačiai nagrinėjami užsienio literatūroje. Apie vaiko teisę augti šeimoje ir tėvų globos netekusio vaiko apsaugą rašė Michela Costa, Burson - Marstellet Brussels, Berger E., Pieter van Dijk, Fried van Hoof, Arjen van Rijn, Leo Zwaak, Olga Borzova, Philip Alston & Bridget Gilmour-Walsh, Charlotte Phillips, Vincent Ramon. Probleminiais vaiko globos organizavimo klausimais pasisako Generalinė Asamblėja (toliau – GA), JTVTK. Lietuvoje vaiko globos sistemos trūkumų tema rašoma mokslinėje literatūroje, žiniasklaidos priemonėse, diskutuojama konferencijose. Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (toliau – VVTAĮT), LR Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga (toliau - Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga), LR valstybės kontrolė (toliau – Valstybės kontrolė) renka ir sistema su vaiko teisių apsauga globos steigimo procese susijusią informaciją, atlieka tyrimus ir auditus, pateikia įvertinimus, ataskaitas. Vaiko teisių apsaugos sistemą Lietuvoje aprašė Rimantė Šalaševičiūtė, Eivilė Žemaitytė, Agnė Margevičiūtė. Vaiko teisę augti biologinėje šeimoje ir šios teisės ribojimo pagrindus analizavo Gediminas Sagatys. Vaiko globos organizavimo principų įgyvendinimą Lietuvoje aptarė Kęstutis Vitkauskas. Dainius Pūras analizuoja, kaip užtikrinamos institucijose globojamų vaikų teisės. Žmogaus teises ginančios organizacijos Žmogaus teisių stebėjimo institutas (toliau – ŽTSI), „Gelbėkit vaikus“, SOS vaikų kaimai Lietuvoje periodiškai pateikia vertinimus, kaip įgyvendinamos vaiko teisės Lietuvoje, įskaitant vaiko teisių užtikrinimą globos steigimo procese. Literatūroje daugiausiai nagrinėjamos socialinės, politinės, administracinės, bet ne teisinės globos organizavimo problemos. Taip pat pastebimos dvejopos pozicijos - iš vienos pusės, kad dėl nepakankamo darbo su šeimomis, vaikai iš tėvų paaimami per dažnai, iš kitos pusės, kad teisės į šeimos gyvenimo gerbimą ribojimai yra pagrįsti ir turėtų būti taikomi dažniau.

¹Komentaras dėl Lietuvos Respublikos ataskaitos apie Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos įgyvendinimą Lietuvoje 2004 – 2008 metais. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolierius (2012), 2. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/docs2/OCCOSZW.PDF>.

Baigiamojo darbo reikšmė

Autorius pateikia tyrimą, kuriame lyginamos tarptautinėje teisėje nustatytos ir Lietuvoje taikomos tėvų globos netekusio vaiko alternatyvios globos organizavimo nuostatos. Šio tyrimo išvados ir pasiūlymai galėtų būti naudojami tobulinant alternatyvios globos sistemą Lietuvoje.

Tyrimo tikslas

Ištirti tėvų globos netekusio vaiko alternatyvios priežiūros organizavimo problematiką tarptautinėje ir nacionalinėje teisėje.

Tyrimo uždaviniai

4. Išanalizuoti ir apibūdinti nacionalinius bei tarptautinius vaiko teisių apsaugą reglamentuojančius teisės aktus, reguliuojančias institucijas, egzistuojančias alternatyvios globos formas.
5. Ištirti tarptautinį bei nacionalinį teisinį reguliavimą ir taikomą praktiką bei pateikti pasiūlymus dėl tinkamo vaiko teisės augti biologinėje šeimoje įgyvendinimo.
6. Ištirti tarptautinį bei nacionalinį teisinį reguliavimą ir taikomą praktiką bei pateikti pasiūlymus dėl geriausių vaiko interesų užtikrinimo alternatyvios globos steigimo procese.

Tyrimo metodika

Atliekant tyrimą analizuojami moksliniai užsienio ir Lietuvos šaltiniai, teisės aktai, teismų praktika, apibūdinamos temai aktualios sąvokos, sampratos, palyginimas tarptautinės bei nacionalinės teisės reglamentavimas bei praktika organizuojant be tėvų globos likusio vaiko alternatyvią priežiūrą. Apibendrinant pateikiami tyrimo rezultatai bei pasiūlymai.

Tyrimo struktūra

Tyrimą sudaro: įvadas, tyrimo medžiaga, tyrimo rezultatai ir apibendrinimas, išvados ir pasiūlymai, naudotos literatūros sąrašas. Mokslinio darbo apimtis 84 puslapiai. Mokslinis darbas parašytas lietuvių kalba, o anotacija ir santrauka lietuvių ir anglų kalbomis.

Ginamieji teiginiai

1. Nacionaliniai teisės aktai nenumato vaiko paėmimo iš šeimos gairių, todėl subjektyvūs VTAS sprendimai dėl vaiko paėmimo kelia klausimą dėl jų teisėtumo ir pagrįstumo.
2. Vaiko paėmimas iš šeimos nėra sankcionuotas teismo. Vaiko teisės augti šeimoje ribojimas administraciniu sprendimu kelia klausimą dėl atitikimo Europos Žmogaus Teisių ir

Pagrindinių Laisvių Apsaugos Konvencijos (toliau - EŽTK) ir JT vaiko teisių konvencijos nuostatomis.

3. Esama globos sistema neužtikrina pakankamai alternatyvios globos galimybių ir taip nesukuria pagrindo visa apimtimi įgyvendinti geriausiai vaiko interesus globos steigimo procese.
4. Globėjų atrankos tvarka neužtikrina galimybės parinkti tinkamiausią vaikui globėją, kadangi mokymai ruošiantis globai nėra privalomi vaiko artimiesiems giminiams bei kartu su kandidatu į globėjus gyvenantiems asmenims.

SANTRUMPŲ SĄRAŠAS

- ATPK** – Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas.
- BK** – Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas.
- CK** – Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas.
- DK** – Lietuvos Respublikos darbo kodeksas.
- EŽTK** – Europos Žmogaus Teisių ir Pagrindinių Laisvių Apsaugos Konvencija.
- EŽTT** – Europos Žmogaus Teisių Teismas.
- GA** – Generalinė Asamblėja.
- JT** – Jungtinės Tautos.
- JTVPK** – Jungtinių Tautų Vyriausiojo Pabėgėlių Komisarų Valdyba.
- JTVTK** – Jungtinių Tautų Vaiko Teisių Komitetas.
- LAT** – Lietuvos Aukščiausiasis Teismas.
- LR** – Lietuvos Respublika.
- SADM** – Socialinės apsaugos ir darbo ministerija.
- TESKTP** – Tarptautinis Ekonominių, Socialinių ir Kultūrinių Teisių Paktas.
- TPPTP** – Tarptautinis Pilietinių ir Politinių Teisių Paktas.
- VTAS** – savivaldybės (-ių) vaiko teisių apsaugos skyrius (-iai).
- VVTAĮT** – Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba.
- ŽTSI** – Žmogaus teisių stebėjimo institutas.

1. VAIKO IR VAIKYSTĖS SAMPRATA

Žmogaus teisių prasme vaikai priskiriami pažeidžiamai socialinei grupei, kuriai turi būti suteikiama papildoma apsauga, todėl prieš pradėdant nagrinėti vaiko globos organizavimą, tikslinga apibrėžti, ką laikysime vaiku.

Tarptautinė teisė pateikia itin plačią vaiko sąvoką – pagal JT vaiko teisių konvenciją vaiku laikomas jaunesnis nei 18 metų žmogus, jeigu įstatymai nenumato kitaip². Nurodyta sąvoka vaikystę apsprendžia laiko periodu, ji baigiasi sulaukus pilnametystės, tačiau nieko nepasakoma apie vaikystės pradžią. JT vaiko teisių konvencija yra labiausiai ratifikuota žmogaus teisių sutartis, tikėtina, kad tokių probleminių klausimų kaip gyvybės pradžios momentas įtraukimas į konvenciją, būtų turėjęs priešingą rezultatą. Taigi norint apibrėžti vaiko sąvoką susiduriame su dviem aspektais: vaikystės pradžia ir pabaiga.

Pagrindiniuose vaiko teises įtvirtinančiuose dokumentuose – JT vaiko teisių konvencijoje bei 1959 m. JT vaiko teisių deklaracijoje – sakoma, kad ypatinga teisinė apsauga vaikui turi būti suteikiama iki gimimo ir po jo³. Nors ir apie vaiko teisių apsaugą iki gimimo kalbama neįpareigojančioje sutarties dalyje preambulėje, ja galima remtis aiškinant kitas sutarties nuostatas⁴. JT vaiko teisių konvencija nenumatydamai aiškios vaikystės pradžios, palieka plačią veikimo laisvę valstybėms narėms tą ribą nustatyti nacionaliniais teisės aktais. Pvz. Argentinos Respublikoje gyvybės pradžia laikomas pastojimas⁵. Gyvybės pradžia taip pat gali būti pirmieji kūdikio judesiai, smegenų impulsų atsiradimas, vaiko atskyrimas nuo moters kūno, savarankiško kvėpavimo pradžia, virkštelės nukirpimas ir kt⁶. LR vaiko gimimo momento nustatymo įstatymo 2 straipsnis įtvirtina vaiko gimimo sąvoką – tai yra gyvybingo vaisiaus pasirodymas iš moters organizmo. Pagal to paties straipsnio antrą dalį vaisius pripažįstamas gyvybingu, jei jis savarankiškai kvėpuoja arba plaka jo širdis⁷. Kadangi beveik visi JT vaiko teisių konvencijos straipsniai taikomi jau gimusiam vaikui, o šio darbo nagrinėjimo objektas –

² Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija. Valstybės žinios 60-1501 (1995), 1 straipsnis. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=19848&p_query=&p_tr2=.

³ *Ibid.*, preambulė.

⁴ Lyra Jakulevičienė, *Tarptautinių sutartčių teisė* (Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011), 89.

⁵ Rachel Hodgkin ir Peter Newell. *Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos Įgyvendinimo vadovas* (UNICEF Jungtinių Tautų vaikų fondas: 2002), 2.

⁶ Gediminas Sagatys, *Vaiko teisė į šeimos ryšius* (Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006), 22.

⁷ „Lietuvos Respublikos vaiko gimimo momento nustatymo įstatymas“. Valstybės žinios 43-1602 (2002), 2 straipsnis. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=165029&p_query=&p_tr2=.

vaiko globa - visais atvejais gali būti skiriama taip pat tik gimusiam vaikui, netikslinga toliau nagrinėti gyvybės pradžios momento specifiką ir vaikystės pradžią laikysime gimimą.

Kaip jau buvo minėta, JT vaiko teisių konvencija vaikystės pabaigą sieja su 18 gimtadieniu ir suteikia galimybę įstatymu numatyti išimtis⁸. Pvz. Konvencija dėl tarptautinio vaikų grobimo civilinių aspektų apsaugą suteikia vaikams iki 16 metų⁹. JT vaiko teisių konvencija įgalina valstybes pilnametystės ribą koreguoti atsižvelgiant į socialinius ar kultūrinius kriterijus, tačiau tuo pačiu įpareigoja Konvencijoje numatytas teises užtikrinti visiems asmenims iki 18 metų amžiaus. Dauguma kitų JT dokumentų, susijusių su vaiko teisių apsauga, taip pat adresuojami asmenims iki 18 metų amžiaus¹⁰.

Pagrindiniame, aukščiausią teisinę galią turinčiame nacionaliniame dokumente - LR Konstitucijoje (toliau – Konstitucija) vaiko sąvoka minima, tačiau platesnis apibrėžimas nėra pateikiamas. Konstitucija numato pareigas valstybei ir tėvams, atitinkamai saugoti vaikystę ir tinkamai auklėti bei išlaikyti nepilnamečius¹¹. Remiantis Konstitucijos 39 straipsniu „*nepilnamečius vaikus gina įstatymas*“¹², vadinasi vaiko sąvoka turi būti detalizuojama kituose nacionaliniuose teisės aktuose.

Į LR vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymą (toliau – Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas) perkelta tarptautiniuose teisės aktuose įtvirtinta visuotinai pripažinta vaiko sąvoka paliekant 18 metų ribą vaikystės pabaigai ir suteikiant galimybę ją keisti įstatymu¹³.

LR civilinis kodeksas (toliau - CK) numato išimtis, kada specialų teisinį veiksnumą vaikas įgyja dar iki 18 metų amžiaus. Nors visiškai veiksniumi asmuo pripažįstamas sulaukęs pilnametystės, t. y. 18 metų amžiaus¹⁴, santuokos bei emancipacijos atveju veiksnumas gali būti suteikiamas ir nepilnamečiui. Pagal CK 2.5 straipsnio 2 dalį, „*kai įstatymai leidžia fiziniam*

⁸ JT vaiko teisių konvencija, *supra* note 2, 1 straipsnis.

⁹ Konvencija dėl tarptautinio vaikų grobimo civilinių aspektų. Valstybės žinios 51-1932 (2002), 4 straipsnis. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=166677&p_query=&p_tr2=.

¹⁰ Guidelines for the Alternative Care of Children. Resolution adopted by the General Assembly A/RES/64/142, United Nations General Assembly (2010), 27. Prieiga per internetą: <http://www.refworld.org/docid/4c3acd162.html>; Konvencija dėl jurisdikcijos, taikytinos teisės, pripažinimo, vykdymo ir bendradarbiavimo tėvų pareigų ir vaikų apsaugos priemonių srityje. Valstybės žinios Nr. 91-4125 (2003), 2 straipsnis. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.3B0FCA557DB2>.

¹¹ „Lietuvos Respublikos Konstitucija“. Valstybės žinios 33-1014 (1992), 38 straipsnis. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm>.

¹² *Ibid.*, 39 straipsnis.

¹³ „Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas“. Valstybės žinios 33-807 (1996), 2 straipsnis. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=26397.

¹⁴ „Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas“. Valstybės žinios 74-2262 (2000), 2.5 straipsnis. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?Condition1=107687&Condition2=>.

*asmeniui sudaryti santuoką anksčiau nei sueis aštuoniolika metų, asmuo, kuriam nėra suėjęs šis amžius, įgyja visišką civilinį veiksnumą nuo santuokos sudarymo momento*¹⁵. CK 2.9 straipsnis numato, kad „*nepilnametis, sulaukęs šešiolikos metų [...] gali būti teismo tvarka pripažintas visiškai veiksniu (emancipuotas),[...]*“¹⁶. CK asmens teisinį subjektiškumą skirsto pagal dar dvi amžiaus grupes – už nepilnamečius iki 14 metų iš esmės veikia tėvai patiems vaikams paliekant teisę sudaryti tik smulkius sandorius¹⁷, nepilnamečiams nuo 14 iki 18 metų suteikiama teisė su tėvų sutikimu sudaryti sandorius bei savarankiškai disponuoti savo lėšomis¹⁸.

LR baudžiamajame kodekse (toliau – BK) vietoj vaiko naudojama nepilnamečio asmens sąvoka ir numatomi atvejai, kada nepilnametis asmuo gali tapti teisinių santykių subjektu. Baudžiamojon atsakomybėn gali būti traukiamas asmuo, kuriam nusikalstamos veikos padarymo metu buvo suėję 16 metų, o BK numatytais atvejais – 14 metų. Asmenims iki 14 metų amžiaus gali būti taikomos tik auklėjamojo ar kitokio poveikio priemonės¹⁹.

LR darbo kodeksas (toliau – DK) numato, kad su kodekse įtvirtintomis išimtimis visišką darbinį subjektiškumą atsiranda asmenims, sulaukusiems 16 metų amžiaus²⁰. Nepaisant to dirbantiems nepilnamečiams taikomos papildomos garantijos, pvz. darbo laiko atžvilgiu.

Kalbant apie administracinę atsakomybę, nepilnamečio subjektiškumas vėl skirstomas į amžiaus grupes. Pagal LR administracinių teisės pažeidimų kodeksą (toliau – ATPK) administracinėn atsakomybėn gali būti traukiami 16 metų sulaukę asmenys²¹, už nepilnamečius nuo 14 iki 16 metų amžiaus iš esmės atsako tėvai²².

Aptarti nacionaliniai teisės aktais numato žemesnę nei JT vaiko teisių konvencijoje numatytą 18 metų ribą, kuomet nepilnametis naudojami specialiomis teisėmis ir pareigomis.

Apibendrinant galime teigti, jog tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu lygmeniu vaiku laikomas nepilnametis asmuo iki jam sukanka 18 metų. Vaikystę – specifinį žmogaus brandos etapą – apibūdina amžiaus kriterijus ir toliau šiame darbe vaikystės pradžia bus laikomas

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ *Ibid.*, 2.9 straipsnis.

¹⁷ *Ibid.*, 2.7 straipsnis.

¹⁸ *Ibid.*, 2.8 straipsnis.

¹⁹ „Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas“. Valstybės žinios 89-2741 (2000), 13 straipsnis. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=111555.

²⁰ „Lietuvos Respublikos darbo kodeksas“. Valstybės žinios 64-2569 (2002), 13 straipsnis. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?Condition1=169334&Condition2=>.

²¹ „Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas“. Valstybės žinios 1-1 (1985), 12 straipsnis. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=494783.

²² *Ibid.*, 13 straipsnis.

gimimo momentas, pabaiga – pilnametystē. Visiško teisinio subjektiskuma īgijimas (santuokas
arba emancipācijas būdu) iki pilnametystēs nepaneigia nepilnamečio asmens teisēs ī jo vaiko
teisių apsaugā.

2. VAIKO GLOBA

2.1. Vaiko globą reglamentuojantys teisės aktai bei reguliuojančios institucijos

Konstitucijos 38 straipsnio 2 dalis įpareigoja valstybę saugoti ir globoti ne tik šeimą, motinystę, tėvystę, bet ir vaikystę²³. Tarptautiniai bei nacionaliniai teisės aktai įtvirtina įvairias vaiko teises, viena jų – teisė būti globojamam. Valstybės pareiga užtikrinti apsaugą tėvų globos netekusiam vaikui, o tinkamo teisinio reguliavimo sukūrimas bei efektyvus jo įgyvendinimas praktikoje galėtų būti vertinamas kaip tokios pareigos vykdymas. Toliau aptarsime vaikų globą Lietuvoje reglamentuojančius teisės aktus ir formuojančias institucijas.

2.1.1. Vaiko globos organizavimą įtvirtinanti tarptautinė teisė

1959 m. JT vaiko teisių deklaracija numato pamatinius vaiko teisių apsaugos principus. Įtvirtinama vaiko teisė naudotis specialia jo normaliam ir sveikam fiziniam, protiniam, doroviniam ir dvasiniam vystymuisi reikalinga apsauga ir parama²⁴. Taip pat pažymima, kad esant galimybei vaikas turi augti šeimoje, o „*mažamečio vaiko, išskyrus išimtines aplinkybes, negalima išskirti su jo motina*“²⁵.

1989 m. buvo priimtas iki šiol išsamiausias ir labiau ratifikuotas vaiko teises ginantis dokumentas – JT vaiko teisių konvencija. Šiuo dokumentu nustatomi minimalūs vaiko teisių apsaugos standartai. Preambulėje pakartojama JT vaiko teisių deklaracijoje skelbiama nuostata, kad „vaikui, atsižvelgiant į jo fizinį ir psichinį nebrandumą, reikia ypatingos apsaugos ir priežiūros <...>“²⁶. Konvencijos 20 straipsnis numato pareigą valstybėms pasirūpinti tėvų globos netekusiais vaikais, o būtent: „*vaikas, kuris laikinai arba visam laikui yra netekęs savo šeimos aplinkos arba kuris dėl savo interesų negali toje aplinkoje būti, turi teisę į ypatingą valstybės teikiamą apsaugą ir paramą*“²⁷. Pagal to paties straipsnio antrą dalį ypatinga apsauga

²³ LR Konstitucija, *supra* note 11, 38 (2) straipsnis.

²⁴ Jungtinių Tautų vaiko teisių deklaracija. Generalinės Asamblėjos rezoliucija 1/86 (XIV) (1959), 2 principas. Prieiga per internetą: http://elibrary.lt/resursai/NPLC/nepilnameciu_justicija/JUNGTINIU%20TAUTU%20VAIKO%20TEISIU%20DEKLARACIJA.pdf.

²⁵ *Ibid.*, 6 principas.

²⁶ JT vaiko teisių konvencija, *supra* note 2, preambulė.

²⁷ *Ibid.*, 20 (1) straipsnis.

ir parama reiškia priežiūros pakeitimą²⁸. Trečiojoje dalyje fragmentiškai išvardijamos galimos priežiūros formos: perdavimas perauklėti, „kafalas“ pagal islamo teisę, įvaikinimas arba atidavimas į atitinkamas vaikų priežiūros įstaigas²⁹. JT vaiko teisių konvencija įpareigoja valstybes nares užtikrinti tėvų globos netekusių vaikų teises, tačiau detaliau globos organizavimo nekonkretizuoja.

JT vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo kontrolę atlieka JT Vaiko teisių komitetas (toliau – JTVTK). Siekiant įvertinti vaiko teisių apsaugos padėtį valstybėse narėse, numatoma pareiga informuoti JTVTK, „*ką nuveikė Konvencijos pripažintoms teisėms įtvirtinti ir kokią pažangą, įgyvendindamos šias teises padarė*“³⁰. Taigi valstybės narės raštu teikia periodines ataskaitas dėl JT vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo. Pažymėtina, kad siekiant kuo objektyvesnio vaiko teisių apsaugos problemų ištyrimo, ataskaitas Komitetui teikia ir nevyriausybinės organizacijos, jų parengtos ataskaitos dar vadinamos „šešėlinėmis“. Priėmus trečiąjį fakultatyvinį protokolą dėl individualių peticijų atsirado galimybė, neišsprendus ginčo dėl JT vaiko teisių konvencijos ar jos protokolų taikymo nacionaliniu lygiu, kreiptis į JTVTK su individualia peticija. Tiesa, būtina peticijos priimtino sąlyga – valstybė, prieš kurią yra nukreipta peticija, turi būti JT vaiko teisių konvencijos nare ir prisijungusi prie 2011 m. JT vaiko teisių konvencijos fakultatyvinio protokolo dėl individualių peticijų, šiuo metu tai padariusios yra viso 26 valstybės (tuo tarpu JT vaiko teisių konvencijos narėmis yra 196 šalys). Taip pat svarbūs JTVTK ruošiami Bendrieji komentarai, kuriais aiškinamos JT vaiko teisių konvencijos nuostatos.

Siekiant stiprinti tinkamą JT vaiko teisių konvencijos įgyvendinimą valstybėse narėse 2010 m. JT GA patvirtino Alternatyvios globos gaires (toliau – Gairės). Gairės numato pagrindines tėvų globos netekusio vaiko alternatyvios globos organizavimo taisykles. Valstybės raginamos dėti visas pastangas vaiko teisės į šeimą užtikrinimui, o atvejais, kai tai neįmanoma – pirmenybę teikti vaiko globai šeimoje prieš globą institucijoje, kuri turėtų būti taikoma tik išimtiniais atvejais. Kaip numatoma gairėse, šalys turėtų plėtoti deinstitucionalizacijos strategijas bei tokius globos standartus, kurie užtikrintų tinkamas sąlygas vaiko vystymuisi.³¹

²⁸ *Ibid.*, 20 (2) straipsnis.

²⁹ *Ibid.*, 20 (3) straipsnis.

³⁰ *Ibid.*, 44 (1) straipsnis.

³¹ Guidelines for the Alternative Care of Children, *supra* note 10.

GA rezoliucijos nėra teisiškai įpareigojančios, tačiau konstatuoja formalią GA poziciją atitinkamu klausimu, o jų įgyvendinimas iš esmės priklauso nuo pačių valstybių narių³².

1980 m. Europos konvencija dėl sprendimų, susijusių su vaikų globa, pripažinimo ir vykdymo bei vaikų globos atnaujinimo nustato teises priemones, kuriomis būtų galima išspręsti sunkumus, kylančius dėl globos ginčų tarp skirtingose Europos valstybėse gyvenančių tėvų. Šios Konvencijos preambulėje numatoma, kad „sprendžiant vaiko globos klausimą, svarbiausia – vaiko gerovė“, o „priemonės, kuriomis siekiama platesnio sprendimų, susijusių su vaiko globa, pripažinimo ir vykdymo, padės geriau apsaugoti vaikų gerovę“³³.

Vaiko interesų pirmumas sprendžiant su globa susijusius klausimus numatomas ir Konvencijoje dėl tarptautinio vaikų grobimo civilinių aspektų³⁴. Šia Konvencija siekiama „užtikrinti, kad neteisėtai į bet kurią Susitariančiąją Valstybę išvežti ar jose laikomi vaikai būtų greitai grąžinti“ ir „garantuoti, kad vienos Susitariančiosios Valstybės teisės aktų nustatytos globos teisės ir teisė matytis su vaiku būtų gerbiamos ir kitose Susitariančiosiose Valstybėse“³⁵.

Aptarėme nagrinėjamai temai aktualiausias vaikų teises ginančius tarptautinės teisės aktus. Toliau tikslinga paminėti ir kitus universalius bei regioninius žmogaus teisių apsaugos mechanizmus, kurie tam tikra apimtimi taikytini ir vaikams.

Pradedant nuo universalių žmogaus teises įtvirtinančių tarptautinės teisės dokumentų, svarbu paminėti, kad vaikai, kaip išskirtinės apsaugos reikalaujantys subjektai, minimi jau 1948 m. Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje. 25 straipsnio 2 dalyje numatoma motinų ir vaikų teisė į ypatingą globą ir paramą, o visiems vaikams, gimusiems santuokoje ar ne, garantuojama vienoda socialinė apsauga³⁶.

Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas (toliau – TESKTP) ir Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (toliau – TPPTP) atkreipia dėmesį į šeimos valstybėje svarbą ir įpareigoja dėti pastangas jos apsaugai³⁷.

³² Jungtinių Tautų chartija. Valstybės žinios 15-557 (2002), 10 straipsnis. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/legalAct.html?documentId=TAR.DD12C52B498E>.

³³ Europos konvencija dėl sprendimų, susijusių su vaikų globa, pripažinimo ir vykdymo bei vaikų globos atnaujinimo. Valstybės žinios 126-5732 (2002), preambulė. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=197962&p_query=&p_tr2=.

³⁴ Konvencija dėl tarptautinio vaikų grobimo civilinių aspektų. Valstybės žinios 51-1932 (2002), preambulė. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=166677&p_query=&p_tr2=.

³⁵ *Ibid.*, 1 straipsnis.

³⁶ Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. Valstybės žinios: 68-2497 (2006), 25 straipsnis. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=278385&p_query=&p_tr2=.

³⁷ Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas. Valstybės žinios 77-3290 1996 (2002), 10 (1) straipsnis. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=174850&p_query=&p_tr2=;

TESKTP vaikams skirtos normos užtikrina specialią apsaugą ir pagalbos priemones „be jokio diskriminavimo dėl jų kilmės arba dėl kokio nors kito požymio“³⁸, taip pat teisę augti sveikiems³⁹. Šio Pakto taikymo priežiūrą atlieka Ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių komitetas kartu su JT Ekonominė ir Socialinė taryba.

Daugiau specialiųjų vaikams skirtų normų numato TPPTP, o būtent: 14 straipsnyje įtvirtinta teismo proceso viešumo išimtis, kai siekiama apsaugoti nepilnamečio interesus; 18 straipsnyje numatoma tėvų teise auklėti vaikus pagal savo religinius ir dorovinius įsitikinimus; 23 straipsnyje atkreipiamas dėmesys į tinkamą vaiko teisių apsaugą santuokos nutraukimo atveju; 24 straipsnyje steigama teisė į pilietybę ir numatoma, kad „kiekvienas vaikas be jokios diskriminacijos dėl rasės, odos spalvos, lyties, kalbos, religijos, tautinės ar socialinės kilmės, turtinės padėties ar jo gimimo turi teisę į tokias apsaugos priemones, kurių reikia jam, kaip nepilnamečiui, ir kurias turi teikti šeima, visuomenė ir valstybė“.⁴⁰ Žmogaus teisių komitetas nagrinėja valstybių narių ataskaitas dėl TPPTP įtvirtintų teisių įgyvendinimo taip pat tarpvalstybinius skundus bei individualias peticijas dėl šių teisių pažeidimų ir teikia rekomendacinius pranešimus.

Vienas svarbiausių regioninių žmogaus teisių apsaugos dokumentų – EŽTK - aktuali ir vaiko teisių apsaugos aspektu. EŽTK numatoma eilė teisių ir laisvių, kurias valstybė įpareigojama užtikrinti visiems jos jurisdikcijoje esantiems asmenims, vadinasi ir vaikams⁴¹. Nors konkrečiai vaiko teisių apsaugai skirti tik keli straipsniai (5 straipsnio 1 dalies d punktas ir 6 straipsnis), šio darbo kontekste aktualesni kiti bendrieji žmogaus teisių standartai. 8 straipsnis numato teisę į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą. Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – EŽTT) praktikoje neteisėtas vaiko atskyrimas nuo tėvų laikomas teisės į šeimos gyvenimą pažeidimu. Paprastai vaiko teisių apsaugai taip pat taikomi 3 (kankinimo uždraudimas), 6 (teisė į teisingą bylos nagrinėjimą), 14 (nediskriminavimas) EŽTK straipsniai bei Pirmojo protokolo 1 (teisė į mokslą). EŽTK bei jos protokolų tinkamą įgyvendinimą užtikrina EŽTT ir Europos Žmogaus teisių komisija, kurių praktika taip pat reikšminga dėl pateikiamų EŽTK nuostatų išaiškinimo.

Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. Valstybės žinios 77-3288 1996 (2002), 23 (1) straipsnis. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_1?p_id=174848&p_query=&p_tr2=.

³⁸ Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas, *supra* note 37, 10 (3) straipsnis.

³⁹ *Ibid.*, 12 (2) straipsnis.

⁴⁰ Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas, *supra* note 37, 14, 18, 23, 24 straipsniai.

⁴¹ Europos Žmogaus Teisių ir Pagrindinių Laisvių Apsaugos Konvencija. Valstybės žinios 40-987 1950 (1995), 1 straipsnis. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?Condition1=19841&Condition2=>.

2.1.2. Vaiko globos organizavimą įtvirtinanti nacionalinė teisė

Toliau nagrinėsime nacionalinius vaiko teisių apsaugą bei vaiko globos organizavimą reglamentuojančius teisės aktus. Lietuvą, kaip aukščiau išvardintų tarptautinių sutarčių dalyvę, Vienos konvencija dėl sutarčių teisės (toliau – Vienos konvencija) įpareigoja laikytis šių dokumentų ir juos sąžiningai vykdyti⁴². LR tarptautinių sutarčių įstatymas iš esmės pakartoja Vienos konvencijoje įtvirtintą taisyklę, 11 straipsnyje sakoma, kad „*įsigaliojusias, taip pat laikinai taikomas Lietuvos Respublikos tarptautines sutartis Lietuvos Respublikoje privaloma vykdyti*“⁴³. JTVTK bendrajame komentare Nr. 5 pabrėžia, kad valstybių narių įstatymai ir kiti teisės aktai turi būti visiškai suderinti su JT vaiko teisių konvencijos nuostatomis, o tai be kita ko reiškia, kad šalys privalo nuolatos atlikti periodinę teisinės sistemos apžvalgą⁴⁴.

1995 m. Lietuvai ratifikavus JT vaiko teisių konvenciją buvo pradėta intensyvi vaiko teisių apsaugos įgyvendinimo politika. 1996 m. priimtas Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. Siekiant gerinti vaikų teisinę apsaugą įstatymu nustatomos „*pagrindinės vaiko teisės, laisvės ir pareigos, šių teisių ir laisvių apsaugos bei gynimo svarbiausios garantijos*“⁴⁵. Įstatymas įtvirtina vaiko teisę gyventi kartu su tėvais ar kitais teisėtais savo atstovais. Tokia teisė gali būti ribojama, t. y. vaikas gali būti išskirtas su tėvais be jo ar jo tėvų sutikimo tik išskirtiniais atvejais. Toks išskyrimas turi būti numatytas įstatymu, paskirtas teismo sprendimu ir būtinas vaikui siekiant apsaugoti jo sveikatą, gyvybę bei teisėtus interesus⁴⁶. Įstatymo 25 straipsnis numato globos ir rūpybos institutą. Globa (rūpyba) steigama be tėvų ar jų priežiūros likusiam vaikui, o tokią globą (rūpybą) skiriant turi būti siekiama sudaryti sąlygas vaikui gyventi šeimoje su broliais ir seserimis⁴⁷. Dabartinė įstatymo redakcija plačiau globos instituto nereguliuoja, tačiau 2015 m. balandžio 13 d. Vyriausybė pateikė Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo pakeitimo įstatymo projektą (toliau – Projektas). Teikiamomis pataisomis siūloma įteisinti, kad vaiko paėmimas iš šeimos būtų kraštutinė priemonė savivaldybės

⁴² Vienos konvencija dėl sutarčių teisės. Valstybės žinios: 13-480 (1992), 26 straipsnis. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=159769&p_query=&p_tr2=.

⁴³ LR tarptautinių sutarčių įstatymas. Valstybės žinios: 60-1948 (2002), 11 straipsnis. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=260053.

⁴⁴ Bendrasis komentaras Nr. 5, JT vaiko teisių komitetas (2003). Prieiga per internetą: <http://www.refworld.org/docid/4538834f11.html>.

⁴⁵ LR vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, *supra* note 13, 1 straipsnis.

⁴⁶ *Ibid.*, 23 straipsnis.

⁴⁷ *Ibid.*, 25 straipsnis.

socialiniams darbuotojams iki 12 mėn. dirbus su krizę patiriančia šeima, išnaudojus visus galimus pagalbos būdus ir nelikus galimybės palikti vaiką augti šeimoje. Projektu siūloma kiekvieno vaiko atvejį nagrinėti bendroje savivaldybės specialistų komandoje, atliekant vaiko atvejo peržiūrą, taip pat paaiškėjus, kad vaikui ir šeimai reikia pagalbos – minėtoje peržiūroje sudaryti pagalbos vaikui ir šeimai planą, o jam pasibaigus – organizuoti vaiko atvejo peržiūrą, joje įvertinti pagalbos plane numatytų priemonių įgyvendinimą, vykdyti intensyvią socialinį darbą su vaiko tėvais, suteikti galimybes vaikui sugrįžti pas tėvus. Projekte numatyta, kad galutinį sprendimą dėl vaiko paėmimo iš šeimos priimtų teismas, kuris turėtų įvertinti visų pusių argumentus, taip pat, ar savivaldybė padarė viską, kad vaiko nereikėtų paimti iš tėvų. Ta pati tvarka galios ir vaiką skubiai (nakties metu, švenčių ar poilsio dienomis) paėmus iš tėvų, vaiką apgyvendinant pirmiausia socialinių globėjų šeimoje ar šeimynoje, nesant tokios galimybės – institucijoje, o teismas, išduodamas leidimą vaiką paimti iš šeimos, patvirtins, ar toks sprendimas buvo neišvengiamas. Teisės akto pakeitimais siūloma formuoti socialinių globėjų, kaip profesionalių darbuotojų, teikiančių paslaugas šeimoje, institutą, užtikrinant jų finansavimą iš Europos Sąjungos fondo lėšų.⁴⁸ Įstatymo pakeitimo projektui vis dar nėra pritarta. Pažymėtina, kad JTVTK dar 2013 m. atsakydamas į Lietuvos trečiąjį ir ketvirtąjį periodinius pranešimus, ragino greičiau priimti Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo pakeitimus, kad pastarasis visiškai atitiktų JT vaiko teisių konvencijos nuostatas⁴⁹.

Itin svarbus globos institutą reguliuojantis teisės aktas – CK. Šio įstatymo trečios knygos VII dalis reglamentuoja vaikų teises, tėvų pareigas, vaiko globą (rūpybą) ir įvaikinimo klausimus. CK 3.238 ir 3.239 straipsniai nustato du skirtingus globos ir rūpybos institutus. Tėvų globos netekusiam vaikui iki 14 metų nustatoma globa, nuo 14 iki pilnametystės - rūpyba⁵⁰. Kituose teisės aktuose bei moksliniuose straipsniuose globa ir rūpyba dažniausiai įvardijamos vienu terminu globa, atskirai institutų nekonkretizuojant, todėl toliau darbe bus laikomasi susiklosčiusios praktikos ir vartojamas terminas globa apimantis abu institutus. CK numatomo globos tikslą, uždavinius bei nustatymo principus. Globa siekiama „užtikrinti vaiko auklėjimą ir

⁴⁸ „Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo Nr. I-1234 pakeitimo įstatymas“. Įstatymo projektas Nr. XIIP-2931 (2015). Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=1023761&p_tr2=2.

⁴⁹ Lietuvos trečiojo ir ketvirtojo periodinių pranešimų baigiamosios išvados. Jungtinių Tautų vaiko teisių komitetas (2013), 3. Prieiga per internetą: file:///C:/Users/Admin/Downloads/fl53_crc_c_ltu_co_3-4.pdf.

⁵⁰ CK, *supra* note 14, 3.251 straipsnis.

*priežiūrą aplinkoje, kurioje jis galėtų saugiai tinkamai augti, vystytis ir tobulėti*⁵¹. Nustatant globą turi būti užtikrinami vaiko interesai, pirmumo teisė tapti globėjais teikiama artimesiems giminaičiams, skatinama vaiko globa šeimoje, broliai ir seserys neturėtų būti išskiriami⁵². CK numatytus globos organizavimo principus įtvirtina lydimieji teisės aktai: Vaiko globos (rūpybos) organizavimo nuostatai, Vaiko laikinosios globos (rūpybos) nuostatai, Įvaikinimo apskaitos Lietuvos Respublikoje tvarkos aprašas ir kt. Taigi CK įtvirtina pamatinius vaiko globos nustatymo aspektus, kuriuos detalizuoja kiti teisės aktai.

LR socialinių paslaugų įstatymas (toliau – Socialinių paslaugų įstatymas) apibrėžia socialinių paslaugų sampratą, tikslus ir rūšis, reglamentuoja socialinių paslaugų valdymą, skyrimą ir teikimą, socialinės globos įstaigų licencijavimą, finansavimą, mokėjimą už socialines paslaugas bei ginčų, susijusių su socialinėmis paslaugomis, nagrinėjimą⁵³. Socialinėmis paslaugomis teikiama pagalba asmeniui (šeimai) dėl amžiaus, neįgalumo, socialinių problemų iš dalies ar visiškai nesugebančiam tinkamai rūpintis asmeniniu (šeimoms) gyvenimu ir dalyvauti visuomenės gyvenime⁵⁴. Pagal šį įstatymą vaiko globa ir rūpyba priskiriama prie specialiųjų socialinių paslaugų.

LR šeimynų įstatymas (toliau – Šeimynų įstatymas) nustato juridinių asmenų, kurių teisinė forma yra šeimyna, steigimą, valdymą, teises ir atsakomybę, lėšas ir turtą, taip pat šeimynų reorganizavimą, pertvarkymą ir likvidavimą.

LR išmokų vaikams įstatymas (toliau – Išmokų vaikams įstatymas) nustato išmokų vaikams rūšis, jų dydžius, asmenų, turinčių teisę gauti išmokas, kategorijas, šių išmokų skyrimo ir mokėjimo sąlygas, tvarką ir finansavimą⁵⁵. Kiekvienam vaikui, globojamam šeimoje, jo globos laikotarpiu kas mėnesį mokama 4 bazinių socialinių išmokų dydžio globos išmoka. Kai globojamam vaikui mokama našlaičio pensija ir (arba) periodinė išmoka jo išlaikymui, globos išmokos dydis yra lygus skirtumui tarp 4 bazinių socialinių išmokų dydžio ir šių išmokų dydžio. Vaiko globėjui už vaiką, kuriam globa nustatyta šeimoje, nuo 2016 m. sausio 1 d. yra mokamas

⁵¹ *Ibid.*, 3.248 (1) straipsnis.

⁵² *Ibid.*, 3.249 (1) straipsnis.

⁵³ „Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas“. Valstybės žinios 17-589 (2006), 1 straipsnis. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=478938.

⁵⁴ *Ibid.*, 3 (2) straipsnis.

⁵⁵ „Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymas“. Valstybės žinios 89-1706 (1994), 1straipsnis. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=415210&p_query=&p_tr2=2.

1 bazinės socialinės išmokos dydžio, o nuo 2017 m. sausio 1 d. – 4 bazinių socialinių išmokų dydžio globos išmokos tikslinis priedas⁵⁶.

2003 m. Seimo nutarimu Nr. IX-1569 pradėta kurti vaiko gerovės politikos koncepcija (toliau - Koncepcija)⁵⁷. Koncepcijoje valstybė įsipareigoja siekti visapusiškos vaiko apsaugos ir jo gerovės. Vienu iš vaiko gerovės įgyvendinimo siekių nurodomas vaiko globos organizavimas *taip, kad vaikas augtų aplinkoje, artimiausioje natūraliai šeimai*⁵⁸. Vadovaujantis Koncepcijos nuostatomis ir įgyvendinant vaiko gerovės politiką, Lietuvoje buvo priimta eilė teisės aktų, kuriais skatinama atsižvelgiant į vaiko interesus ir poreikius sudaryti sąlygas vaikui augti biologinėje šeimoje, o netekusiam tėvų globos vaikui užtikrinti tinkamas priežiūros pakeitimo procedūras globą nustatant šeimoje ar šeimynoje ir tik išimtiniais atvejais - institucijoje.

Vaiko globos (rūpybos) organizavimo nuostatai apibrėžia likusio be tėvų globos vaiko ir globėjo sąvokas, nustato globos organizavimo etapus, reguliuoja pasirengimą globai, globos nustatymą, vykdymą, priežiūrą ir pasibaigimą.⁵⁹

Vaiko laikinosios globos (rūpybos) nuostatai reglamentuoja laikinosios globos skubų ir planuotą nustatymą, globos nustatymą tėvų prašymu, vietos bei globėjo keitimą, globos priežiūros ir pabaigos tvarką⁶⁰.

LR socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymu patvirtinti bendrieji valstybės ir savivaldybių vaikų globos namų nuostatai „reglamentuoja valstybės ir savivaldybių vaikų globos namų tikslus ir uždavinius, globos namų teises, darbo organizavimą, darbuotojų priėmimą į pareigas ir atleidimą iš jų, darbo apmokėjimo tvarką, finansavimą, vaiko apgyvendinimą, jo laikiną išleidimą ir išvykimą bei globos namų likvidavimą, reorganizavimą ir pertvarkymą“⁶¹.

⁵⁶ *Ibid.*, 8 straipsnis.

⁵⁷ „Dėl vaiko gerovės valstybės koncepcijos patvirtinimo“. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas Nr. IX-1569 (2003). Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?Condition1=211767&Condition2=%C4%AFvaikinti>.

⁵⁸ *Ibid.*, 3.3.18 punktas.

⁵⁹ „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. kovo 27 d. nutarimo Nr. 405 „Dėl vaiko globos organizavimo nuostatų patvirtinimo“ pakeitimo“. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 806 (2012). Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/legalAct.html?documentId=TAR.B50311DCBE9A>.

⁶⁰ „Dėl Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2002 m. balandžio 18 d. įsakymo Nr. 56 „Dėl vaiko laikinosios globos (rūpybos) nuostatų patvirtinimo“ pakeitimo“. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas Nr. A1-145 (2007). Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.C89517782DED>.

⁶¹ „Dėl bendrųjų valstybės ir savivaldybių vaikų globos namų nuostatų patvirtinimo“, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas Nr. A1-68 (2005), 1 punktas. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.FC878A86990E>.

Siekiant geriausių vaiko interesų užtikrinimo be tinkamos teisinės bazės, reikalinga ir efektyvi institucinė sistema. Kaip numato Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, vaiko teisių apsaugą užtikrina: valstybė ir jos institucijos; vietos savivaldos institucijos, visuomeninės organizacijos, kurių veikla susijusi su vaiko teisių apsauga⁶². Valstybės, vietos savivaldos institucijos, kiti fiziniai ar juridiniai asmenys, sužinoję apie vaiko teisių pažeidimus turi kreiptis į kompetetingas institucijas⁶³. Teisė ginti savo teises numatoma ir pačiam vaikui. Remiantis įstatymo nuostatomis galime daryti išvadą, kad kompetetinga institucija laikytina: savivaldybių vaiko teisių apsaugos skyriai (toliau – VTAS), policija, prokuratūra, teismai.

Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (toliau – VVTAĮT) savo veiklą pradėjo 2005 m. spalio 23 d., įsigaliojus LR Vyriausybės 2005 m. spalio 20 d. nutarimui Nr. 1114. Tai yra centrinė vaiko teisių apsaugos institucija, užtikrinanti valstybės ir savivaldybių institucijų bei įstaigų bendradarbiavimą vaiko gerovės srityje. VVTAĮT, bendradarbiaudama su kitomis valstybės institucijomis, taip pat su nevyriausybinėmis organizacijomis ir užsienio valstybių centrinėmis valdžios ar jų akredituotomis institucijomis vaiko teisių apsaugos srityje, įgyvendina nacionalines ir tarptautines vaiko teisių apsaugos priemones, informuoja visuomenę apie savo veiklą, globos ir įvaikinimo procedūras. JTVTK baigiamosiose išvadose Lietuvai, išreiškė rūpestį dėl nepakankamų VVTAĮT suteiktų įgaliojimų, ko pasekoje, tarnyba negali tinkamai atlikti savo pareigų ir jos veikla apsiriboja tik metodiniais patarimais⁶⁴.

2000 m. LR Seime (toliau – Seimas) buvo priimtas LR vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstatymas, kurio pagrindinis tikslas - sudaryti teisinę prielaidą, leidžiančias užtikrinti JT vaiko teisių konvencijos ir kitų su vaiko teisių apsauga susijusių teisės aktų įgyvendinimą, taip pat kontroliuoti valstybės savivaldos, nevalstybinių institucijų bei organizacijų ir privačių asmenų veiklą, dėl kurios gali būti pažeidžiamos vaiko teisės ir jo teisėti interesai⁶⁵. LR vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga (toliau – Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga) yra savarankiška valstybės vaiko teisių laikymosi priežiūros ir kontrolės institucija, išlaikoma iš biudžeto, įsteigta Seimo nutarimu, Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus

⁶² Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, *supra* note 13, 58 (1) straipsnis.

⁶³ *Ibid.*, 43, 56, 57 straipsniai.

⁶⁴ Lietuvos trečiojo ir ketvirtojo periodinių pranešimų baigiamosios išvados, Jungtinių Tautų vaiko teisių komitetas (2013), *supra* note 49, 3.

⁶⁵ „Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstatymas“. Valstybės žinios 140-5756 (2007.) 2 straipsnis. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=312048&p_query=&p_tr2=

darbui užtikrinti. Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigai vadovauja ir už įstaigos veiklą atsako Vaiko teisių apsaugos kontrolierius, kuris priimant sprendimus vadovaujasi teisėtumo, nešališkumo, viešumo, vaiko teisių ir jo interesų prioritetiškumo bei nepriklausomumo principais.

Neabejotinai artimiausia ir labiausiai apčiuopiama vaiko teisių apsauga įgyvendinama vietos savivaldos lygmeniu. „*Vaiko teisių apsaugą savivaldybėse garantuoja atitinkamos savivaldybių tarybos, vietos savivaldos vykdomosios institucijos, vaiko teisių apsaugos institucijos (tarnybos), policijos nepilnamečių (jaunimo) reikalų inspektoriai, taip pat mokyklos ir kitos institucijos, kurios rengia ir įgyvendina vaiko teisių apsaugos, vaikų teisės pažeidimų prevencijos priemones*“⁶⁶. Kalbant apie vaiko globos organizavimą aktualiausia yra VTAS veikla. Pagrindinius VTAS veiklos principus, funkcijas ir uždavinius apibrėžia Vyriausybės nutarimas⁶⁷. VTAS gina vaikų teises biologinėse, globėjų ir įvaikintojų šeimose ir šeimynose, valstybės ir savivaldybės institucijose bei įstaigose ir šalina aplinkybes, dėl kurių pažeidžiamos vaiko teisės, taip pat organizuoja likusių be tėvų globos vaikų pakeičiamąją priežiūrą. Paslaugas vaikui ir šeimai aktyviai teikia vaikų dienos centrai.

Vaiko globos organizavimo procese taip pat svarbi įvairių nevyriausybinų organizacijų veikla. Nemaža nevyriausybinų organizacijų dalis veikia vaikų teisių apsaugos srityje. Itin aktyviai veikia tokios organizacijos kaip VO „Gelbėkit vaikus“, labdaros ir paramos fondas „SOS vaikų kaimai Lietuvoje draugija“, UNICEF Lietuva, ŽTSI ir kt. NVO vaikams konfederacija (toliau – Konfederacija), vienija nevyriausybines vaiko teisių ir gerovės srityje dirbančias organizacijas. Konfederacija taip pat stebi ir kaupia informaciją apie valstybės vykdomas vaiko teisių užtikrinimui skirtas programas, rengia alternatyvią ataskaitą dėl JT vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo.⁶⁸ 2013 m. buvo įkurta neformali nevyriausybinų organizacijų koalicija „Už vaiko teises“. Ši koalicija skatinti tinkamą visų vaiko teisių įgyvendinimą bei apsaugą ir veikia tokiose srityse kaip vaikų globos sistemos deinstitutionalizacija, socialinės rizikos šeimų stiprinimas ir socialinės paramos šeimai sistemos tobulinimas, vaikų apsauga nuo visų smurto formų ir kt. „Už vaiko teises“ vienija šias organizacijas: ŽTSI, VšĮ „Paramos

⁶⁶ Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, *supra* note 13, 60 (1) straipsnis.

⁶⁷ „Dėl bendrųjų vaiko teisių apsaugos skyrių nuostatų patvirtinimo“, *supra* note 61.

⁶⁸ Valdymas, atitinkantis vaiko poreikius. Vaiko teisių konvencijos bendrųjų priemonių įgyvendinimas Lietuvoje nacionaliniu ir vietos lygiu, visuomeninė organizacija „Gelbėkit vaikus“ (2011), 22. Prieiga per internetą: http://www.bevaikunamu.lt/wp-content/uploads/2013/12/Lithuania_lt-web.pdf.

vaikams centras“, VšĮ „Vaikų linija“, asociacija „Lietuvos neįgaliųjų forumas“ ir kt.⁶⁹ Nors nevyriausybinų organizacijų sektorius stiprėja, pažymėtina, jog dauguma šių organizacijų teikia tiesiogines paslaugas vaikams ir jų šeimos nariams, todėl pasigendama organizacijų, vykdančių vaiko teisių atstovavimą bei užsiimančių lobizmu⁷⁰.

Apibendrinant galime teigti, kad tiek tarptautiniu, tiek nacionaliniu lygiu egzistuoja nemažai vaiko teises užtikrinančių dokumentų. Vaiko teisę į alternatyvią globą įtvirtina pagrindinis vaiko teises ginantis dokumentas – JT vaiko teisių konvencija, o šią teisę, atsižvelgiant į tarptautinius standartus, detaliau įgyvendina nacionaliniai teisės aktai. Pažymėtina, kad valstybė ne visi apimtimi įgyvendina pareigą nuolatos vertinti nacionalinių teisės aktų atitiktį tarptautiniams, kadangi pagrindinis vaiko teises užtikrinantis dokumentas – Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, nuo jo priėmimo nėra iš esmės peržiūrėtas ir atnaujintas. Efektyviai vaiko teisių apsaugai reikalinga ir stipri institucinė sistema. Lietuvoje veikia pakankamai centrinės ir vietos valdžios institucijų mažiau ar daugiau susijusių su vaiko teisių apsauga, tačiau pažymėtina, kad siekiant geriausių vaiko interesų atstovavimo visose srityse vis dar trūksta koordinuoto tarpinstitucinio bendradarbiavimo. Kadangi vaiko teisių apsaugos politika yra decentralizuota, siekiant vienodo vaiko teisių įgyvendinimo, reikalingas efektyvus reguliacinis mechanizmas. Remiantis JTVTK rekomendacijomis, turėtų būti stiprinama koordinuojanti institucija – VVTAIT, aprūpinant ją pakankamais įgaliojimais ir žmogiškaisiais, techniniais bei finansiniais ištekliais⁷¹.

2.2. Globos formos

Neabejotinai normaliai vaiko raidai ir vystymuisi tinkamiausia yra šeimos aplinka, tačiau dėl įvairių priežasčių vaikas gali likti be tėvų priežiūros. Nors pareiga prižiūrėti vaikus, rūpintis jų sveikata, moraliniu ir dvasiniu ugdymu, išlaikyti juos, sudaryti palankias visapusiškos ir darnios raidos sąlygas, visų pirma yra tėvų prerogatyva, tokią teisę vaikas išsaugo net jei tėvai šių pareigų atlikti negali⁷². Tokiu atveju pagal anksčiau aptartus nacionalinius bei tarptautinius teisės aktus pareiga pasirūpinti vaiku tenka valstybei. Vaiko

⁶⁹ http://www.perspektyvos.org/lt/pokyciu_sparnai/koalicija_uz_vaiiko_teises. Žiūrėta: 2016-04-12.

⁷⁰ *Ibid*, 43.

⁷¹ Lietuvos trečiojo ir ketvirtojo periodinių pranešimų baigiamosios išvados, Jungtinių Tautų vaiko teisių komitetas (2013), *supra* note 49, 3.

⁷² Valentinas Mikelėnas, Šarūnas Keserauskas, Zita Smirnovienė, Vytautas Mizaras, Algimantas Bakanas, *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras Trečioji knyga Šeimos teisė* (Vilnius: Justitia, 2002), 477.

globa ir rūpyba yra skirta įgyvendinti vaikų teises, kai to negali arba nenori daryti jų tėvai. Aptarsime galimas vaiko alternatyvios priežiūros formas.

2.2.1. Tarptautinėje teisėje numatytos vaiko globos formos

JT vaiko teisių konvencijos 20 straipsnis numato, kad „*vaikas, kuris laikinai arba visam laikui yra netekęs savo šeimos aplinkos arba kuris dėl savo interesų negali toje aplinkoje būti, turi teisę į ypatingą valstybės teikiamą apsaugą ir paramą*“⁷³. To paties straipsnio 3 dalyje sakoma, kad „*tokia priežiūra gali reikšti perdavimą perauklėti, „kafalą“ pagal islamo teisę, įvaikinimą arba, esant reikalui, atidavimą į atitinkamas vaikų priežiūros įstaigas*“⁷⁴. Aptariamo straipsnio 2 dalyje įtvirtinama nuostata, kad valstybės rūpinasi vaiko priežiūros pakeitimu, vadovaudamosios savo įstatymais⁷⁵. Taigi JT vaiko teisių konvencija įtvirtina vaiko teisę į alternatyvią globą, pateikia nebaigtinį sąrašą globos formų, palikdama teisę valstybei pačiai savo nacionaliniais teisės aktais reglamentuoti vaiko globos organizavimą. Pažymėtina, kad toks reglamentavimas turi atitikti geriausius vaiko interesus ir valstybės yra įpareigotos „*teikti vaikui tokią apsaugą ir globą, kokios reikia jo gerovei*“⁷⁶. GA Alternatyvios globos gairės pateikia daugiau alternatyvios globos formų: artimųjų globa (angl. kinship care) – šeimos pagrindu įsteigta globos forma, kai vaikas yra globojamas savo išplėstinėje arba vaikui pažįstamoje draugų šeimoje; priežiūra globėjų šeimoje (angl. foster care) – bendruomenės pagrindu kompetetingos institucijos įsteigta globos forma, kai vaikas globojamas ne savo šeimoje, kuri ruošiantis globai yra kruopščiai atrenkama, apmokoma, o globos vykdymo metu prižiūrima; kitos šeimos pagrindu įsteigtos ar į šeimos aplinką panašios globos formos (angl. other forms of family - based or family - like care placements); institucinė globa (angl. residential care) – bet kokia ne šeimos pagrindu įsteigta gyvenamoji aplinka, pvz. saugi vieta skubiai iš šeimos paimtam vaikui, ir visos trumpalaikę ir ilgalaikę globą teikiančios institucijos, įskaitant globos namus.⁷⁷ Nagrinėdama alternatyvios globos sistemas Europoje, Michela Costa teigia, kad kiekvienu atveju sprendžiant dėl tėvų globos netekusio vaiko alternatyvios globos formos, turi būti atsižvelgiama į individualias aplinkybes (pvz. vaiko poreikiai, amžius, aplinkybės, dėl kurių vaikas buvo atskirtas nuo tėvų). Tai reiškia, kad nors ir geriausius vaiko

⁷³ JT vaiko teisių konvencija, *supra* note 2, 20 (1) straipsnis.

⁷⁴ *Ibid.*, 20 (3) straipsnis.

⁷⁵ *Ibid.*, 20 (2) straipsnis.

⁷⁶ *Ibid.*, 3 (2) straipsnis.

⁷⁷ Guidelines for the Alternative Care of Children, *supra* note 10, 6.

interesus dažniausiai atitinka globa šeimoje, kartais taip pat tinkama globos forma gali būti aukštos kokybės mažų grupių globa gyvenamuosiuose namuose. Tačiau pažymima, kad alternatyvi globa, įsteigta šeimos pagrindu, turėtų būti vienintelė pasirinkimo galimybė vaikams iki 3 metų (pageidautina net iki 5)⁷⁸. Eurochild atliktame tyrime dėl institucinės globos Centrinėje ir Rytų Europoje daroma išvada, kad šeimos pagrindu įsteigta globa yra tiek tinkamesnė vaikui, tiek finansiškai naudingesnė valstybei⁷⁹. Taigi tarptautinėje teisėje numatant įvairias alternatyvios globos formas skatinama šeimos ar bendruomenės pagrindu įsteigta globa.

2.2.2. Nacionalinėje teisėje numatytos vaiko globos formos

Lietuvoje nepilnamečių globą ir rūpybą reglamentuoja CK trečiosios knygos Šeimos teisė VII dalies XVIII skyrius. Pagal CK 3.248 straipsnio 1 dalį globa siekiama „užtikrinti vaiko auklėjimą ir priežiūrą aplinkoje, kurioje jis galėtų saugiai tinkamai augti, vystytis ir tobulėti“⁸⁰. To paties straipsnio antra dalis kaip globos uždavinius numato reikalavimą globėju skirti asmenį, kuris rūpintųsi, auklėtų ir atstovautų vaiką bei gintų jo teises ir teisėtus interesus, globos steigimas turi užtikrinti vaiko amžių, sveikatą bei išsivystymą atitinkančias gyvenimo sąlygas ir rengti jį savarankiškam gyvenimui tiek šeimoje, tiek visuomenėje⁸¹.

Atsižvelgiant į globos galiojimo laiką, skiriama laikina⁸² arba nuolatinė globa⁸³. Laikinoji globa skiriama administracine tvarka⁸⁴, kai vaiko tėvai negali vykdyti savo pareigų dėl nuo jų valios nepriklausančių aplinkybių (pvz. ligos, suėmimo) arba dėl tokių aplinkybių, kurios priklauso nuo jų valios (pvz. prieš vaiką vartojamas fizinis ar psichinis smurtas), ir paprastai dar nėra aišku, kiek laiko globa bus reikalinga⁸⁵. Pažymėtina, kad laikinosios globos tikslas yra grąžinti vaiką į šeimą⁸⁶. Nuolatinė globa steigama teismine tvarka⁸⁷, kai vaikai dėl

⁷⁸ Michela Costa, A comparative European analysis of national experiences of children in alternative care, ChildONEurope Secretariat (2012), 22.

⁷⁹ Burson-Marsteller Brussels, Family matters: a study of institutional childcare in Central and Eastern Europe and the former Soviet Union, EveryChild (2006), 37.

⁸⁰ CK, *supra* note 14, 3.248 (1) straipsnis.

⁸¹ CK, *supra* note 14, 3.248 (2) straipsnis.

⁸² *Ibid*, 3.253-3.255 straipsniai.

⁸³ *Ibid*, 3.256-3.258 straipsniai.

⁸⁴ *Ibid*, 3.262 (1) straipsnis: „vaiko laikinoji globa (rūpyba) nustatoma nuo prašymo įregistravimo dienos rajono (miesto) savivaldybėje jos valdybos (mero) sprendimu (potvarkiu) pagal valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos teikimą“.

⁸⁵ Valentinas Mikelėnas, Šarūnas Keserauskas, Zita Smirnovienė, Vytautas Mizaras, Algimantas Bakanas, *supra* note 72, 483.

⁸⁶ CK, *supra* note 14, 3.253 straipsnis.

⁸⁷ *Ibid*, 3.263 straipsnis.

susiklosčiusių aplinkybių negali grįžti į savo šeimą ir yra žinoma, kad tėvai negalės rūpintis vaiku visą arba tam tikrą ilgesnį laiką (pvz. vaikas atskirtas nuo tėvų)⁸⁸.

Pagal tai, kas atlieka globėjo funkcijas skiriama globa šeimoje, šeimynoje ir vaikų globos institucijoje⁸⁹.

2.2.2.1. Vaiko globa šeimoje

Vaiko globa šeimoje yra labiausiai paplitusi vaiko globos forma. 2014 m. pabaigoje 4483 šeimose buvo globojamas 5681 vaikas (2013 m. – 5906, 2012 m. – 6105). Nors lyginant su 2012 m. procentinė šeimoje globojamų vaikų dalis išaugo 0,76 %, o globėjais paskirtų šeimų skaičius išaugo 7,08 %, bendras vaikus globojančių šeimų skaičius sumažėjo. Per 2014 m. globa šeimoje nustatyta 878 vaikams (2013 m. – 834). Tiek ataskaitiniais 2014 m., tiek 2012 ir 2013 m. 70 % visų šeimoje globojamų vaikų globojo giminaičiai. Taigi pagrindinis globos motyvas yra giminystės ryšiai su globojamu vaiku. Dažniausiai tėvų globos netekusio vaiko globėju skiriami vaiko seneliai, rečiau – tetos, dėdės, broliai, seserys⁹⁰. Vaiko globa šeimoje yra ir labiausiai vaiko interesus atitinkanti globos forma ir šiai globos formai teikiama pirmenybė prieš globą šeimynoje ar institucijose. Perėjimo nuo institucinės globos prie globos šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems ir likusiems be tėvų globos vaikams 2014 - 2020 m. veiksmų plane numatomas strateginis tikslas – *„kurti kompleksiskai teikiamų paslaugų sistemą, kuri sudarytų galimybes [...] kiekvienam likusiam be tėvų globos vaikui augti saugioje ir jo raidai palankioje aplinkoje biologinėje, jos nesant – įtėvių, globėjų šeimoje“*⁹¹. JT vaiko teisių konvencijoje⁹² bei CK⁹³ globa šeimoje taip pat numatoma kaip vienu iš globos organizavimo principų. Nepilnamečio globos steigimą šeimoje įtvirtina CK 3.259 straipsnis. Šis straipsnis numato vienoje šeimoje globojamų vaikų skaičiaus limitą - ne daugiau penki, įskaitant savus vaikus, išimtis taikoma siekiant užtikrinti brolių ir seserų neišskyrimo principą. Skiriant globėją, pirmenybė teikiama vaiko artimiesiems giminaičiams, jei jie turi tinkamas

⁸⁸ *Ibid.*, 3.256-3.257 straipsniai.

⁸⁹ *Ibid.*, 3.252 (2) straipsnis.

⁹⁰ 2014 m. veiklos ataskaita, Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba prie socialinės apsaugos ir darbo ministerijos Nr. 5-2 (2015), 48-52. Prieiga per internetą: http://www.vaikoteises.lt/media/file/ataskaitos/2014%20M_%20VEIKLOS%20ATASKAITA%202015-03-18.pdf.

⁹¹ „Dėl perėjimo nuo institucinės globos prie globos šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems ir likusiems be tėvų globos vaikams 2014 - 2020 m. veiksmų plano patvirtinimo“, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas Nr. A1-83 (2014), 11 punktą. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/c90d41f097de11e3bdd0a9c9ad8ce1bf>.

⁹² JT vaiko teisių konvencija, *supra* note 2, 5 straipsnis.

⁹³ CK, *supra* note 14, 3.249 straipsnis.

gyvenimo sąlygas, reikalingas deramai atlikti globėjo pareigas ir nepatenka į asmenų, kurie pagal CK 3.269 straipsnį negali būti vaiko globėjais, ratą⁹⁴.

2.2.2.2. Vaiko globa šeimynoje

2014 m. pabaigoje Lietuvoje veikė 54 šeimynos (2013 m. – 49, 2012 m. – 48), o jose buvo globojama 441 vaikas, t. y. 4.56 % visų globojamų vaikų. 2012 - 2014 m. laikotarpiu šeimynose globojamų vaikų skaičius išaugo 8,35 %. Per 2014 m. globa nustatyta 41 vaikui⁹⁵. Iš pateiktų duomenų akivaizdu, jog šeimynose globojamų vaikų skaičius vis dar labai mažas. Svarbiausi šeimyną kaip nepilnamečio globos formą reglamentuojantys teisės aktai yra CK, Šeimynų įstatymas ir LR socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymu Nr. A1-294 patvirtinti šeimynų nuostatai. Pagal šiuos teisės aktus šeimyna yra pelno nesiekiantis ribotos civilinės atsakomybės viešasis juridinis asmuo. Šeimyna vaiko globos forma tampa tada, kai globojami ne mažiau šeši vaikai, išskyrus atvejus, kai bent vienas iš globojamų vaikų yra neįgalus, tuomet gali būti globojami ir mažiau nei šeši vaikai. Teisės aktai numato ir maksimalų šeimynoje globojamų vaikų skaičių. Išskyrus atvejus, kai siekiama neišskirti brolių ir seserų (tokiu atveju maksimalus vaikų skaičius nėra numatytas), šeimynoje gali būti globojama ne daugiau 12 vaikų⁹⁶. Šeimynai kaip globos formai keliamas tikslas – „užtikrinti šeimynos globojamų vaikų teisių ir įstatymų ginamų interesų įgyvendinimą ir apsaugą, suteikiant [...] vaikams tokias gyvenimo sąlygas, kokių reikia jų fizinei, protinei, dvasinei, dorovinei bei socialinei raidai, ir tokią šeimos aplinką, kokios reikia jų gerovei, kad tinkamai pasirengtų savarankiškai gyventi šeimoje ir visuomenėje“⁹⁷. Šeimynos steigėjas turi atitikti CK numatytus globėjams keliamus reikalavimus ir iki šeimynos steigimo bent 3 metus vykdyti vaiko globėjo pareigas⁹⁸.

Apibendrinant, nors globa šeimynose yra labai skatinama tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu lygiu, kadangi tai yra artimiausia šeimai globos forma, Lietuvoje šis institutas dar nėra pakankamai išvystytas ir naudojamas. Kaip gerą patirtį galima įvardinti VŠĮ Vilniaus SOS vaikų kaimą, kuriame remiantis šeimos modeliu globojami tėvų globos netekę vaikai ir našlaičiai. SOS mamos su globojamais vaikais gyvena atskirose šeimose, skirtinguose namuose.

⁹⁴ *Ibid.*, 3.259 straipsnis.

⁹⁵ 2014 m. veiklos ataskaita, Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba prie socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, *supra* note 90, 52-52.

⁹⁶ CK, *supra* note 14, 3.260 straipsnis; LR šeimynų įstatymas, *supra* note 42, 2 straipsnis.

⁹⁷ LR šeimynų įstatymas, *supra* note 42, 3 (1) straipsnis.

⁹⁸ *Ibid.*, 4 (1) straipsnis.

Taip vaikams yra garantuojami ilgalaikiai tarpusavio santykiai, jie jaučiasi saugūs ir mylimi. Sulaukę jaunuoliško amžiaus vaikai išvyksta gyventi į SOS Jaunimo namus, kur jaunuoliams užtikrinama palydimoji globa. Jaunuoliai čia gyvena tol, kol tampa savarankiški ir geba patys save išlaikyti.⁹⁹

2.2.2.3. Vaiko globa institucijoje

Valstybės ir savivaldybių vaikų globos namai – tai stacionari socialines paslaugas teikianti įstaiga. Globos ir ugdymo socialinės paslaugos teikiamos *“be tėvų globos likusiems vaikams, kuriems nustatyta laikinoji ar nuolatinė globa (rūpyba), arba laikinai globos namuose apgyvendintiems vaikams tol, kol bus išspręstas jų grąžinimo tėvams arba globos (rūpybos) nustatymo klausimas”*¹⁰⁰. 2014 m. vaikų globos namuose augo 3562 vaikai, t. y. 36, 78 % visų globojamų vaikų. Pastebimas institucijose globojamų vaikų skaičiaus mažėjimas, 2012 m. tokių vaikų buvo 4030, 2013 m. – 3821. Tačiau reikėtų nepamiršti ir bendro visų Lietuvoje gyvenančių vaikų skaičiaus mažėjimo. Per 2014 m. globa institucijoje buvo nustatyta 978 vaikams. Lyginant su 2012 ir 2013 m. šis skaičius yra mažiausias, 2013 m. globa institucijoje nustatyta 1234, o 2012 m. – 1180 vaikams¹⁰¹. Nepilnamečio globa valstybinėje arba nevyriausybinėje vaikų globos institucijoje turėtų būti steigiama kaip paskutinė priemonė, kuomet nėra galimybės vaiką globoti šeimoje arba šeimynoje¹⁰². Globos namuose vaikui turi būti sudarytos sąlygos puoselėti vaikų dvasines ir fizines savybes, atsižvelgiant į globotinių gebėjimus ir sveikatos būklę, jie turi būti ruošiami savarankiškam gyvenimui¹⁰³.

JT vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo vadove JTVTK ragina valstybes nares rengti alternatyvias globos priemones, leidžiančias neįkurdinti vaikų ilgam laikui, institucijose, kurios nėra labiausiai vaiko poreikius atitinkanti vieta¹⁰⁴. Taip pat pažymima, kad *„jeigu jau vaikai įkurdinami institucijoje, valstybė turi užtikrinti, kad juose dirbtų kvalifikuotas personalas, kad vaikų poreikiai būtų tenkinami, kad jų gyvenimo kokybė būtų gera ir kad jie būtų apsaugoti nuo*

⁹⁹ <http://www.sos-vaikukai.lt/paprastas-puslapis/vilniaus-sos-vaiku-kaimas>. Žiūrėta 2016-03-02.

¹⁰⁰ Bendrieji valstybės ir savivaldybių vaikų globos nuostatai, *supra* note 60, 3 punktas.

¹⁰¹ 2014 m. veiklos ataskaita, Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba prie socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, *supra* note 90, 53-54.

¹⁰² CK, *supra* note 14, 3.261 (1) straipsnis.

¹⁰³ Valentinas Mikelėnas, Šarūnas Keserauskas, Zita Smirnovienė, Vytautas Mizaras, Algimantas Bakanas, *supra* note 72, 494.

¹⁰⁴ JT vaiko teisių konvencijos Įgyvendinimo vadovas, *supra* note 4, 194.

*smurto*¹⁰⁵. Lietuvoje dar 2007 m. pradėta institucinės globos reforma. Įgyvendinant valstybės politiką buvo priimti įvairūs planai bei juos įgyvendinančios strategijos ir priemonės, kuriomis numatoma ypatingą dėmesį skirti šeimoms, kurioms reikalinga pagalba, siekiant stiprinti vaiko galimybę augti šeimoje, o tokios galimybės nesant prioriteta teikti vaiko globai kitoje šeimoje ar šeimynoje, su laiku kiek įmanoma labiau atsisakant institucinės globos¹⁰⁶. JTVTK tokias iniciatyvas sveikina, tačiau pažymi, kad Lietuvoje vis dar egzistuoja daug su globa institucijose susijusių problemų (pvz. yra daug tėvų valdžios apribojimo ir vaikų iki 3 metų apgyvendinimo globos įstaigose atvejų; gyvenimo sąlygos institucijose prastos) ir ragina, kad atidavimas į globos įstaigą būtų taikomas tik kaip paskutinė išeitis¹⁰⁷.

Apibendrinant, Lietuvos globos sistema sukurta remiantis tarptautine praktika – egzistuoja trys pagrindinės globos formos: šeimoje, šeimynoje ir institucijoje. Vadovaujantis vaiko globos organizavimo principais, įtvirtintais CK bei JT vaiko teisių konvencijoje, pirmenybė turi būti teikiama vaiko globai šeimoje, tuomet – šeimynoje ir tik kraštutiniu atveju – institucijose. Pagal VVTAIT pateiktus duomenis 2014 m. pabaigoje 58,66 % visų globojamų vaikų augo globėjų šeimose, 4,56 % – šeimynose, o 36,78 % – institucijose¹⁰⁸. Akivaizdu, kad globos institucijose gyvenančių vaikų skaičius yra per didelis. Siekiant jį sumažinti šiuo metu Lietuvoje yra įgyvendinama institucinės globos reforma, tačiau kaip pažymi žmogaus teisių ekspertė Dovilė Šakalienė: „<...> *institucinės globos pertvarka, deja, pradėta ne nuo to galo. Sudaromas sąrašas įstaigų, kuriose vyksta pertvarka, tada perkami butai ir į juos grupėmis perkeliama vaikai, su kuriais toliau pamainomis dirba personalas. Toks yra supratimas, kas yra šeimos aplinka. <...> Praleidžiama esmė – šeima nėra vieta, šeima yra santykiai*“¹⁰⁹.

¹⁰⁵ *Ibid.*, 197.

¹⁰⁶ Dėl perėjimo nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems ir likusiems be tėvų globos vaikams 2014-2020 metų veiksmų plano patvirtinimo, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas Nr. A1-83 (2014). Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/c90d41f097de11e3bdd0a9c9ad8ce1bf>; Neįgalių vaikų, likusių be tėvų globos vaikų, suaugusių neįgalių asmenų socialinės globos namų deinstitucionalizacijos strateginės gairės 2010-2020 m., *supra* note 60; „Dėl vaiko globos (rūpybos) sistemos reorganizavimo strategijos ir jos įgyvendinimo priemonių 2007-2012 metų plano patvirtinimo“, Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 1193 (2007). Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=308740&p_query=&p_tr2=.

¹⁰⁷ Lietuvos trečiojo ir ketvirtojo periodinių pranešimų baigiamosios išvados. JT vaiko teisių komitetas, *supra* note 49, 7.

¹⁰⁸ 2014 m. veiklos ataskaita, Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba prie socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, *supra* note 90, 47.

¹⁰⁹ „Globos pertvarka: pinigų mato, vaikų – ne“. Žiūrėta 2016-04-06. Prieiga per internetą: <http://lzinios.lt/lzinios/Lietuva/globos-pertvarka-pinigus-mato-vaiku-ne/219638>.

3. VAIKO TEISĖS Į ŠEIMĄ RIBOJIMAS

Šeimos autonomijos principas – vertybinis šeimos santykių teisinio reguliavimo pagrindas. Vaiko atskyrimas nuo tėvų paprastai suvokiamas kaip šeimos autonomijos principo, sprendžiant vidinius šeimos reikalus, ribojimas. Pažymėtina, kad toks ribojimas gali būti teisėtas arba ne, todėl kyla klausimas, kada galime konstatuoti, kad tėvai nevykdo ar netinkamai vykdo įstatymais nustatytas jų pareigas vaikų atžvilgiu ir kokių įrodymų reikia siekiant pateisinti valstybės įsikišimą į šeimos gyvenimą¹¹⁰?

3.1. Tarptautinėje teisėje įtvirtinti vaiko ir tėvų atskyrimo pagrindai

JT vaiko teisių konvencijos 9 straipsnis įtvirtina du itin svarbius vaiko teisių apsaugos principus: „*pirma, vaikas neturi būti atskirtas nuo tėvų, išskyrus tuos atvejus, kai tai geriausia vaikui, ir, antra, visos su vaiko atskyrimu nuo tėvų susijusios procedūros turi būti atliekamos sąžiningai*“¹¹¹. TPPTP skelbiama: „*šeima yra natūrali ir pagrindinė visuomenės ląstelė ir ji turi teisę į visuomenės ir valstybės apsaugą*“¹¹². TESKTP įtvirtina iš esmės tokią pat nuostatą¹¹³. Šeimos autonomijos principą saugo EŽTK 8 straipsnis, pagal kurį kiekvienam garantuojama teisė į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą¹¹⁴. Kaip teigia G. Sagatys: „*apibrėžiant šeimos gyvenimo ribas pirmenybė teikiama vaiko ir kitų šeimos narių tarpusavio ryšių pobūdžiui, o šeimos gyvenimo samprata dėl jos lankstumo neturi išsamaus ir baigtinio ją apibrėžiančių požymių sąrašo*“¹¹⁵. Pagal šį principą tėvams suteikiama plati autonomijos laisvė auginant, auklėjant ir prižiūrint vaikus pagal savo vidinius įsitikinimus ir pažiūras. Nors šeimos autonomijos principas plačiai pripažintas, jis nėra absoliutus. Literatūroje išskiriamos tokios taisyklės išimčių grupės: 1) šeimos irimo ir pabaigos atvejai (pvz., santuokos nutraukimas); 2) atvejai, kada šeima nebeatlieka šeimos funkcijų (pvz. vaikų nepriežiūra, piktnaudžiavimas tėvų valdžia); 3) atvejai, kada šeimos viduje pažeidžiami itin svarbūs viešieji interesai (pvz. vaiko

¹¹⁰ Gediminas Sagatys, „Vaiko atskyrimas nuo tėvų ir alternatyvioji globa Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencijoje“, *Jurisprudencija* t. 41(33) (2003): 26.

¹¹¹ JT Vaiko teisių konvencijos Įgyvendinimo vadovas, *supra* note 4, 91.

¹¹² Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas, *supra* note 37, 23 (1) straipsnis.

¹¹³ Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas, *supra* note 37, 10 (1) straipsnis.

¹¹⁴ Europos Žmogaus Teisių ir Pagrindinių Laisvių Apsaugos Konvencija, *supra* note 41, 8 straipsnis.

¹¹⁵ Gediminas Sagatys, *Vaiko teisė į šeimos ryšius*, *supra* note 6, 55.

sveikatai ar gyvybei gresia pavojus)¹¹⁶. G. Sagatys išskiria dvi valstybės, tėvų ir vaikų santykius reglamentuojančių normų rūšys: pozityvioji valstybės intervencija – įstatymų leidėjo kompetencija teisiškai reglamentuoti vidinius šeimos santykius, nustatant jų dalyviams atitinkamas teises ir pareigas; negatyvioji valstybės intervencija – įstatymų leidėjo kompetencija nustatyti valstybės reagavimo į vaiko ar kitų šeimos narių teisių pažeidimus šeimoje pagrindus, būdus ir tvarką¹¹⁷. Minėti tarptautinės teisės aktai suteikia skirtingo lygio juose įtvirtintų žmogaus teisių apsaugą, todėl toliau nagrinėjant vaiko teisę augti šeimoje remsimės efektyviausią pažeistų teisių gynimo mechanizmą turinčia EŽTK, aktualia EŽTT praktika aiškinant reikalavimus valstybėms intervencijos į asmens šeimos gyvenimą vaikų atskyrimo nuo tėvų bei alternatyvios globos nustatymo ir įgyvendinimo atvejais.

EŽTK prasme tėvų valdžios ribojimo procesas privalo išlaikyti griežtą jos 3, 6, 8, 13 ir 14 straipsnių patikros testą – „*būtent į šių straipsnių pažeidimus dažniausiai apeliuojama peticijose Strasbūro institucijoms dėl vaikų atskyrimo nuo tėvų ir globos priemonių taikymo*“¹¹⁸. 8 straipsnis nustato: „*1. Kiekvienas turi teisę į tai, kad būtų gerbiamas jo privatus ir šeimos gyvenimas, būsto neliečiamybė ir susirašinėjimo slaptumas. 2. Valstybės institucijos neturi teisės apriboti naudojimosi šiomis teisėmis, išskyrus įstatymuose nustatytus atvejus, ir kai tai būtina demokratinėje visuomenėje valstybės saugumo, visuomenės ar šalies ekonominės gerovės interesais, siekiant užkirsti kelią viešosios tvarkos pažeidimams ar nusikaltimams, taip pat būtina žmonių sveikatai ar moralei arba kitų asmenų teisėms ir laisvėms apsaugoti*“¹¹⁹. Pagal EŽTT praktiką, vaiko atskyrimas nuo šeimos aplinkos atitinka EŽTK 8 straipsnį tuo atveju, kai toks atskyrimas yra būtinas demokratinėje visuomenėje, taikomas pagal įstatymus ir juo siekiama apsaugoti vaiko ar (ir) tėvų interesus¹²⁰. EŽTT daug kartų pasisakė, kad nacionalinių institucijų priimami sprendimai dėl vaiko atskyrimo nuo tėvų laikytini kraštutine priemone, kuri gali būti taikoma tik esant labai rimtiems pagrindams ir siekiant apsaugoti vaiko interesus. Kiekvienu atveju priimamas sprendimas privalo atitikti teisingo visų suinteresuotų šalių interesų balanso kriterijų, atsižvelgiant į faktinius, emocinius, psichologinius, materialinius

¹¹⁶ Berger E. M. „Triangle: the Betrayed Wife“ (Burnham Inc Publishers, 1971) : 4 (Cituota iš: Gediminas Sagatys *Vaiko teisė į šeimos ryšius* (Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006), 221).

¹¹⁷ Gediminas Sagatys, *Vaiko teisė į šeimos ryšius*, supra note 6, 222.

¹¹⁸ *Ibid.*, 225.

¹¹⁹ Europos Žmogaus Teisių ir Pagrindinių Laisvių Apsaugos Konvencija, supra note 41, 8 straipsnis.

¹²⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Elsholz v. Germany* [GC], 2000, Nr. 25735/94, 12-14.

ar medicininio pobūdžio veiksniais¹²¹. Paprastai EŽTT nustato aptariamo 8 straipsnio pažeidimą, kuomet pritaikytomis priemonės (įskaitant tėvų valdžios ribojimą) nesiekiamas šeimos sujungimo arba pritaikytos priemonės yra neproporcingos siekiamam tikslui¹²². Išskirtinos tokios trys pagrindų, kuriais valstybės argumentuoja intervencijos į tėvų ir vaiko šeimos santykius būtinybę, grupės: 1. Piktnaudžiavimas tėvų teisėmis ar vaikų nepriežiūra, keliantys tiesioginę grėsmę vaiko interesams (pvz. seksualinis išnaudojimas, fizinis smurtas). 2. Nepakankamas vaiko poreikių tenkinimas (pvz. minimalių sanitarinių ar higienos priemonių reikalavimų neužtikrinimas). 3. Interesų konfliktas (pvz. nustačius medicininio pobūdžio priemonių taikymo vaikui būtinybę jo tėvų nesutikimas, galintis kelti grėsmę vaiko sveikatai ar gyvybei)¹²³. EŽTT bylose dėl tėvų valdžios ribojimo, vertindamas ribojimo pagrindų pagrįstumą remiasi geriausių vaiko interesų principu¹²⁴. Šiais metais priimtame sprendime EŽTT pateikė išaiškinimą ir kokios aplinkybės negali būti vaiko paėmimo pagrindu. Išnagrinėjęs bylą Soares de Melo prieš Portugaliją, EŽTT nurodė, jog skurdas ir nepritekliai negali būti vieninteliu pagrindu priimant sprendimą dėl vaikų ir tėvų išskyrimo. 2012 metais šeši iš dešimties mažamečių pareiškėjos vaikų, buvo paimti iš šeimos, o tėvystės valdžia ir bet kokia kontakto su jais galimybė buvo apribota. Pagrindinė tokio sprendimo priežastis – pareiškėjos nepritekliai. Nacionaliniai teismai rėmėsi socialinių darbuotojų išvada, pagal kurią bedarbė, iš socialinių pašalpų gyvenanti moteris, kuri atsisako atlikti sterilizacijos procedūrą negali pasirūpinti savo vaikais. Jokie netinkamo elgesio ar smurto prieš vaikus požymiai nebuvo nustatyti. Priešingai, pareiškėją ir jos vaikus siejo artimi ir glaudūs ryšiai. EŽTT nurodė, jog tokio pobūdžio šeimos atskyrimas neturi tinkamo pagrindo ir yra 8 straipsnio – teisės į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą – pažeidimas.¹²⁵

JT vyriausiojo pabėgėlių komisaro valdyba „Geriausių vaiko interesų nustatymo gairėse“ nurodo, kad prieš priimant bet kokią sprendimą, kuris gali sąlygoti vaiko atskyrimą nuo tėvų, būtina atlikti geriausių vaiko interesų nustatymą, t. y. remiantis atitinkamai situacijai

¹²¹ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Y. C. v. United Kingdom*, 2012, Nr. 4547/10, para 137-138.

¹²² Pieter van Dijk, Fried van Hoof, Arjen van Rijn, Leo Zwaak (eds.), *Theory and practice of the European Convention on Human Rights: Fourth Edition* (Intersentia, 2006), 698.

¹²³ Gediminas Sagatys, „Vaiko atskyrimas nuo tėvų ir alternatyvioji globa Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencijoje“, *supra* note 110, 30 – 31.

¹²⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Olsson v. Sweden* 1988 Nr. 130, 10465/83; Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Johansen prieš Norvegiją* 1996 Nr. 17383/90.

¹²⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *AFFAIRE SOARES DE MELO c. PORTUGAL* 2016 Nr. 72850/14.

reikšmingais kriterijais įvertinti, koks sprendimas atitiktų geriausių vaiko interesų principą, į tokio vertinimo procesą turėtų būti įtraukiamas tiek vaikas, tiek tam tikrų sričių ekspertai¹²⁶.

Remiantis išplėtota EŽTK taikymo praktika galime teigti, kad egzistuoja griežti valstybės intervencijos į šeimos gyvenimą reikalavimai. Užtikrinant visų suinteresuotų šalių interesų balansą, vaikas gali būti atskiriamas nuo tėvų tik išimtiniais atvejais, esant itin rimtiems pagrindams.

3.2. Nacionalinėje teisėje įtvirtinti vaiko ir tėvų atskyrimo pagrindai

Lietuvoje per 2014 m. globa vaikams buvo nustatyta 1919 atvejais. Iš jų didžiausia dalis – 1309 atvejai dėl to, kad tėvai arba turimas vienintelis iš tėvų nesirūpina, nesidomi vaiku, jo neprižiūri, netinkamai auklėja, naudoja fizinį ar psichinį smurtą, ir dėl to kyla pavojus vaiko fiziniam, protiniam, dvasiniam, doroviniam vystymuisi bei saugumui, ir kuris įstatymų nustatyta tvarka paimtas iš šeimos (kol teismo tvarka vaikas bus atskirtas nuo tėvų).¹²⁷ JTVTK baigiamosiose išvadose išreiškia susirūpinimą dėl didelio tėvų valdžios apribojimo Lietuvoje atvejų skaičiaus¹²⁸. Akivaizdu, kad dažniausiai globa nustatoma tėvus turinčiam vaikui, todėl kyla klausimas, ar toks dažnas tėvų ir vaikų atskyrimas ir pati atskyrimo procedūra įgyvendinami tinkamai nepažeidžiant vaiko teisės į šeimą.

Tėvų valdžios apribojimo pagrindus reglamentuoja CK trečiosios knygos „Šeimos teisė“ XI skyriaus penktasis skirsnis. 3.179 ir 3.180 straipsniai numato dvi intervencijos į šeimos santykius rūšis: atitinkamai vaiko ir tėvų atskyrimas bei laikinas arba neterminuotas tėvų valdžios apribojimas¹²⁹. Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas numato skubų vaiko paėmimą iš šeimos, „*kai tėvai (tėvas, motina) arba kitas teisėtas vaiko atstovas smurtaudamas arba kitaip sukeldamas pavojų vaikui piktnaudžiauja tėvų valdžia ir dėl to kyla reali grėsmė vaiko sveikatai ir gyvybei*“¹³⁰. Pagal CK 3.179 straipsnio 1 dalį vaikų ir tėvų atskyrimas taikomas, kai tėvai neįgyvendina savo teisių ir nevykdo savo pareigų vaikams dėl objektyvių aplinkybių, t. y. nesant tėvų kaltės (pvz. susirgus, ilgam išvykus)¹³¹. Pagal to paties straipsnio 2

¹²⁶ Guidelines on Determining the Best Interests of the Child, UNCHR (2008), 8, 36. Prieiga per internetą: <http://www.unhcr.org/4566b16b2.pdf>.

¹²⁷ 2014 m. veiklos ataskaita, Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba prie socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, *supra* note 90, 45.

¹²⁸ Lietuvos trečiojo ir ketvirtojo periodinių pranešimų baigiamosios išvados, JT vaiko teisių komitetas, *supra* note 49, 7.

¹²⁹ CK, *supra* note 14, 3.179, 3.180 straipsniai.

¹³⁰ Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, *supra* note 13, 56 (3) straipsnis.

¹³¹ Valentinas Mikelėnas, *Šeimos teisė* (Vilnius: Justitia, 2009), 382.

ir 3 dalis atskyrimo atveju vaikas išsaugo visas asmenines ir turtines teises bei pareigas, tuo tarpu „*tėvai netenka teisės gyventi kartu su vaiku ir reikalauti grąžinti jį iš kitų asmenų*“. Tėvai išsaugo kitas savo teises ir pareigas vaikų atžvilgiu ir gali jas įgyvendinti tiek, kiek tai įmanoma negyvenant kartu su vaiku¹³². Vaikų ir tėvų atskyrimas yra laikina priemonė ir išnykus aplinkybėms, dėl kurių šeima buvo išskirta, turi būti panaikinama¹³³. CK 3.180 straipsnio 1 dalis numato baigtinį tėvų valdžios apribojimo sąlygų sąrašą: 1) kai tėvai (tėvas ar motina) vengia atlikti savo pareigas auklėti vaikus; 2) piktnaudžiauja tėvų valdžia; 3) žiauriai elgiasi su vaikais; 4) daro žalingą įtaką vaikams savo amoraliu elgesiu; 5) nesirūpina vaikais¹³⁴. Nustačius bent vieną iš šių pagrindų, turi būti taikomas laikinas ar neterminuotas tėvų valdžios apribojimas. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (toliau – LAT) byloje dėl neterminuoto tėvų valdžios apribojimo nurodė, kad visais atvejais turi būti nustatoma tėvų kaltė¹³⁵. Kaip prevencinė priemonė, kad tėvai pakeistų savo elgesį ir gyvenimo būdą bei siekiant apsaugoti vaiką nuo būsimos žalos, nelaukiant, kol ši jam bus padaryta, dažniausiai taikomas laikinas tėvų valdžios apribojimas¹³⁶, tačiau pažymėtina, kad LAT byloje dėl tėvų valdžios ribojimo yra pasisakęs, kad „*laikinas tėvų valdžios apribojimas negali būti neapibrėžtas*“¹³⁷. Tuo tarpu neterminuotas tėvų valdžios apribojimas gali būti taikomas tik, kai nustatoma, kad tėvai daro ypatingą žalą vaiko vystymuisi ar visiškai juo nesirūpina, ir nėra duomenų, kad padėtis gali pasikeisti¹³⁸. LAT konstatavo, kad „*esminis dalykas ribojant tėvų valdžią yra nustatyti tėvų veiksmus, kuriais dėl jų kaltės neįgyvendinama arba įgyvendinama priešinga vaiko interesams tėvų valdžia, ir įvertinti jų pobūdį. Teismas, atsižvelgdamas į šiuos kriterijus ir į faktines bylos aplinkybes, sprendžia, kokią vaiko teisių ir interesų apsaugos bei gynimo priemonę taikyti ir kokį tėvų valdžios apribojimą termino aspektu nustatyti. Šių klausimų išsprendimas priklauso nuo faktinių bylos aplinkybių, pažeidžiamų konkrečių vaiko teisių ir interesų bei pažeidimų pobūdžio, taip pat galimybės panaikinti vaiko teisių ir interesų pažeidimus sudarant sąlygas jų apsaugai*“¹³⁹. Priimant sprendimą dėl tėvų valdžios ribojimo teismas turi įvertinti visų aplinkybių, kuriomis grindžiamas ribojimo pagrindumas, ryšį su vaiko interesais. Tai reiškia, kad

¹³² CK, *supra* note 14, 3.179 (2), (3) straipsnis.

¹³³ *Ibid.*, 3.181 (1) straipsnis.

¹³⁴ *Ibid.*

¹³⁵ „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gegužės 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-209/2008 (S)“.

¹³⁶ „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. kovo 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-92/2014“.

¹³⁷ *Ibid.*

¹³⁸ CK, *supra* note 14, 3.180 (2) straipsnis.

¹³⁹ „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. lapkričio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-544/2008 (S)“.

tėvų valdžia negali būti ribojama vien dėl fakto, kad tėvai yra priklausomi nuo alkoholio, turi būti įrodoma, kokią įtaką tokia priklausomybė daro vaikui.¹⁴⁰ Apribojus tėvų valdžią laikinai ar neterminuotai tėvai netenka asmeninių ir turtinių teisių, pagrįstų giminyste ir nustatytų įstatymu, tačiau išlieka teisė matytis su vaiku, jei tai neprieštaruoja pastarojo interesams. Skaudžiausi padariniai tenka tėvams, kurių valdžia apribojama neterminuotai – tokiu atveju vaikas gali būti įvaikintas be atskiro tėvų sutikimo¹⁴¹. Pasikeitus aplinkybėms – tėvams pakeitus savo elgesį – laikinas ar neterminuotas tėvų valdžios apribojimas gali būti panaikintas, jei vaikas dar nėra įvaikintas ir toks panaikinimas neprieštaruoja vaiko interesams¹⁴². Taigi vaiko atskyrimas nuo tėvų ir tėvų valdžios apribojimas skiriasi tuo, kad pastarasis taikomas esant tėvų kaltei – nevykdant tėvų pareigų, tuo tarpu atskyrimas – be tėvų kaltės.

Nacionalinėje teisėje numatyti ir praktikoje plėtojami vaiko atskyrimo pagrindai atitinka tarptautinėje teisėje įtvirtintus žmogaus teisių standartus, tačiau kiekvienu atveju sprendžiant dėl vaiko ir tėvų išskyrimo, faktinių aplinkybių tyrimas ir galutinio sprendimo priėmimas priklauso valstybės įgaliotų institucijų kompetencijai.

3. 3. Skubus vaiko paėmimas iš šeimos

Kaip jau buvo minėta CK įtvirtina vaiko ir tėvų atskyrimo bei tėvų valdžios laikino ir neterminuoto ribojimo sąvokas, tačiau Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme numatytas skubus vaiko paėmimas nepatenka nei į vieną iš šių sąvokų, kadangi skubaus vaiko paėmimo iš šeimos atveju vaikas nėra atskiriamas nuo tėvų, taip pat tėvams nėra nei laikinai, nei neterminuotai apribojama valdžia vaiko atžvilgiu. Toliau nagrinėsime vaiko paėmimo iš šeimos problematiką.

Anksčiau aptarėme iš EŽTK 8 straipsnio išplaukiančią valstybės pareigą susilaikyti nuo neteisėtos intervencijos į šeimos gyvenimą nepagrįstai atskiriant vaiką nuo tėvų ir taikant alternatyvią globą. Tačiau užtikrinant tinkamą ir efektyvų asmenų teisių realizavimą, valstybės turi atlikti ir aktyvius veiksmus – priimti reikiamus teisės aktus, sukurti būtinus teisių apsaugos ir gynimo mechanizmus ir kt. Kaip pažymi G. Sagatys, tėvų piktnaudžiavimo savo teisėmis bei nesirūpinimo vaiku atvejais valstybės institucijų neveikimas nesiiimant reikiamų veiksmų, t. y. vaiko neatskyrimas nuo tėvų ir alternatyvios globos nenustatymas, gali kelti klausimą ne tiek

¹⁴⁰ Gediminas Sagatys. *Vaiko teisė į šeimos ryšius*, supra note 6, 235.

¹⁴¹ CK, supra note 14, 3.180 (3) straipsnis.

¹⁴² *Ibid.*, 3.181 (2), (6) straipsnis.

dėl teisės į šeimos gyvenimo gerbimą apribojimo, kiek dėl vaiko apsaugos nuo kankinimų neužtikrinimo, kurią garantuoja EŽTK 3 straipsnis¹⁴³. EŽTT byloje Z ir kiti prieš Jungtinę Karalystę konstatavo, kad EŽTK 3 straipsnis (kankinimo uždraudimas) įtvirtina vieną fundamentaliausių demokratinės visuomenės nuostatų, o remiantis 1 straipsniu įpareigojančiu apsaugoti visų valstybės jurisdikcijoje esančių asmenų teises ir laisves, susitariančiosios šalys privalo imtis priemonių, užtikrinančių jų jurisdikcijoje esančių asmenų apsaugą nuo visokio kankinimo ar nežmoniško elgesio, įskaitant kankinimą ar nežmonišką elgesį, sukeltą privačių asmenų. Šios priemonės turi teikti efektyvią apsaugą ypač vaikams ir kitoms pažeidžiamoms grupėms ir numatyti pagrįstus veiksmus siekiant užkirsti kelią nepriežiūrai ar netinkamam elgesiui, apie kurį valstybės institucijos žinojo ar turėjo žinoti.¹⁴⁴ Taigi valstybės institucijos nuo sužinojimo arba privalėjimo sužinoti momento apie vaiko teisių pažeidimus šeimoje, turi imtis efektyvių priemonių, kurios gali reikšti socialinių paslaugų teikimą šeimai ar vaiko paėmimą priklausomai nuo individualių aplinkybių, tokiems pažeidimams pašalinti, o valstybės institucijų neveikimas arba nepakankamas veikimas gali sąlygoti atitinkamų EŽTK nuostatų pažeidimą¹⁴⁵.

Deja Lietuvoje valstybės institucijos ne visada laiku ir tinkamai sureagoja į vaiko teisių pažeidimus. Žiniasklaida nuolat informuoja apie įvairias vaikų gyvybes nusinešusias tragedijas, dažnai įvykusias VTAS žinomose šeimose¹⁴⁶. Šiais metais ypač plačiai nuskambėjo dviejų mažamečių nužudymas Kėdainių rajone - tėvas į šulinį įmetė du savo vaikus. Po nelaimės Pelėdnagių seniūnas V. Tamulis portalui delfi.lt pasakojo: „Šiaip mes tą šeimą puikiausiai žinome, ji buvo socialinės rizikos sąraše, pas juos lankydavosi socialinė darbuotoja <...>“¹⁴⁷. Kaimo bendruomenės pirmininkės teigimu nužudytų vaikų mama iš namų dažnai išeidavo dėl smurto, aplinkiniams taip pat buvo žinoma, kad vaikų tėvas išgerdavo¹⁴⁸. Taigi akivaizdu, kad šiuo atveju valstybės institucijoms buvo žinoma apie galimus vaiko teisių pažeidimus šeimoje, tačiau net jei ir buvo imtasi priemonių tiems pažeidimams pašalinti, jų

¹⁴³ Gediminas Sagatys, „Vaiko atskyrimas nuo tėvų ir alternatyvioji globa Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencijoje“, *supra* note 110, 32.

¹⁴⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje Z and others v. United Kingdom, 2001, Nr. 29392/95, 73.

¹⁴⁵ Gediminas Sagatys. *Vaiko teisė į šeimos ryšius*, *supra* note 6, 249.

¹⁴⁶ Pvz.: <http://www.delfi.lt/news/daily/crime/tokio-ryto-nepamirs-visa-gyvenima-trauke-kaimynes-i-sulini-imesta-kudiki.d?id=70365938>; <http://lietuvosdiena.lrytas.lt/aktualijos/10-vaiku-seimai-basutes-uz-100-euru-is-cikagos.htm>; <http://kauno.diena.lt/naujienos/kriminalai/nelaimes/kraupu-jonavoje-rastas-naujagimio-lavonas-740569>.

¹⁴⁷ <http://www.delfi.lt/news/daily/crime/tragedija-vienkiemyje-tevas-du-mazamecius-sumete-i-sulini.d?id=70002842>.

Žiūrėta 2016-04-09.

¹⁴⁸ *Ibid.*

nepakako. Negana to, nebuvo apsaugotos ir likusių gyvų dviejų vaikų teisės. Po tragedijos vaikų motinai buvo suteiktas socialinis būstas, tačiau neteiktos kitos efektyvios socialinės paslaugos ko pasekoje jai ėmus girtauti vaikai buvo paimti ir šiems skirta laikinoji globa giminaičių šeimoje. Valstybinio audito ataskaitoje pateikiamas toks netinkamo grėsmės vaiko sveikatai ir gyvybei įvertinimo pavyzdys: „savivaldybės administracijos sprendimu O. P. šeima 2009-07-01 įrašyta į apskaitą, jai teikiamos socialinių įgūdžių ugdymo ir palaikymo paslaugos. Šeimoje augo keturi mažamečiai vaikai, 2011 m. gimė penktas vaikas. Nėštumus moteris slėpė. Dėl vaikų nepriežiūros ir jų sveikatos problemų ligoninė 2010-03-23 informavo VTAS, šio skyriaus darbuotojai 2010-2011 m. apsilankymo aktuose konstatavo galimus vaikų sveikatos sutrikimus, smurto prieš vaikus naudojimą. 2011 m. gauti socialinių darbuotojų pranešimai ir gydytojų raštai, kad motina nesirūpina vaikų sveikata, nevykdo gydytojų nurodymų, neveda vaikų pas šeimos gydytojus apžiūrai, penkto vaiko sveikata bloga. VTAS priemonės kurių buvo imtasi – 3 raštiški įspėjimai asmeniui dėl vaikų nepriežiūros. 2012 m. sausio mėn. mirė penktasis vaikas, 2012-04-04 pradėtas ikiteisminis tyrimas“¹⁴⁹. Tokią situaciją gali lemti ne tik teisinės, bet ir socialinės, ekonominės priežastys, žmogiškųjų išteklių ar atitinkamų institucijų tarnautojų kvalifikacijos stoka.

3. 3. 1. Materialiniai skubaus vaiko paėmimo iš šeimos taikymo trūkumai

Pažymėtina, kad nacionaliniai teisės aktai vaiko paėmimą iš šeimos reglamentuoja gan abstrakčiai. JTVTK baigiamosiose išvadose išreiškė susirūpinimą, kad „trūksta rekomendacijų dėl vaiko atskyrimo nuo šeimos“¹⁵⁰. Numatomi vaiko atskyrimo pagrindai, vykdantys asmenys, tačiau detalčiau prodedūra neregamentuojama. Valstybės atsaką į vaiko teisių pažeidimus šeimoje reguliuojančios normos išdėstytos keliuose teisės aktuose. Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas numato, kad „fizinis ar juridinis asmuo, sužinojęs apie vaiką, kuriam būtina pagalba, privalo pranešti apie tai policijai, vaiko teisių apsaugos ar kitai kompetetingai institucijai“¹⁵¹, taip pat kad „valstybės bei savivaldybių darbuotojai, atsakingi už vaiko auklėjimą ir priežiūrą, privalo nedelsiant informuoti kompetetingas institucijas apie jiems žinomus vaiko teisių pažeidimus“¹⁵². CK įpareigoja mokymo, auklėjimo sveikatos priežiūros,

¹⁴⁹ Valstybinio audito ataskaita ar efektyviai organizuota vaiko teisių apsauga. Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė Nr. VA-P-10-3-21 (2012), 37.

¹⁵⁰ Lietuvos trečiojo ir ketvirtojo periodinių pranešimų baigiamosios išvados, JT vaiko teisių komitetas, *supra* note 49, 7.

¹⁵¹ Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, *supra* note 13, 43 (4) straipsnis.

¹⁵² *Ibid.*, 57 (3) straipsnis.

polycijos ir kitokių institucijų darbuotojus ir asmenis, turinčius informacijos apie nepilnamečius, likusius be tėvų globos, taip pat apie pažeidžiamas nepilnamečių teises ir interesus, nedelsiant informuoti valstybinę vaiko teisių apsaugos instituciją¹⁵³. Bendrieji vaiko teisių apsaugos skyrių nuostatai suteikia teisę VTAS „paimti vaiką iš šeimos ar kitos jo buvimo vietos, kai tėvai pažeidžia vaiko teises ir teisėtus interesus“¹⁵⁴. VTAS gavęs informaciją apie galimus vaiko teisių pažeidimus turi įvertinti grėsmės vaiko gyvybei, sveikatai ar saugumui lygį ir priimti sprendimą, ar vaiką paimti, ar palikti šeimoje. Darbo su socialinės rizikos šeimomis metodinės rekomendacijos numato, kad „vaiko teisių apsaugos tarnybos gali turėti parengtas rizikos įvertinimo formas, bet galutinis įvertinimas yra priimamas atidžiai išnagrinėjus ir įvertinus įvairius rizikos veiksnius, potencialius kiekvienos konkrečios šeimos ir bendruomenės resursus“¹⁵⁵. LAT byloje dėl tėvų valdžios ribojimo pagrindų pasisakė, jog: „sutiktina, kad vaikas iš šeimos turi būti paimamas tik kraštutiniu atveju, tačiau <...> vaiko teisių apsaugos srityje veikiančios institucijos neturi aiškios pozicijos, koks atvejis laikomas kraštutiniu“¹⁵⁶. Vaiko likimas patikimas subjetyviam savivaldybės darbuotojų vertinimui, remiantis asmeniniu situacijos suvokimu bei patirtimi. Straipsnyje, analizuojančiame socialinio darbuotojo vaidmenį paimant vaiką iš šeimos, teigiama, kad „skubiam vaiko paėmimui iš šeimos daug įtakos turi emocijos, tokios kaip baimė, atskleistos socialinio darbuotojo patiriamos neigiamos emocijos, kurias jis išgyvena tiek priimdamas sprendimą dėl vaikų paėmimo iš šeimos, tiek atidėdamas sprendimą“¹⁵⁷. Valstybės kontrolė audito dėl vaiko teisių apsaugos organizavimo efektyvumo metu nustatė, kad nesant nustatytų rizikos vaiko saugumui vertinimo kriterijų netinkamai įvertinama grėsmė vaikui, ko pasekoje vaiko paėmimo iš šeimos procedūra atliekama netinkamai¹⁵⁸. VVTAIT vadovė Alina Jakavonienė interviu portalui lsveikata.lt metu paklausta, kokiais kriterijais vadovaujantis vaiko teisių apsaugos specialistai priima sprendimą, kad vaikas turi būti paimamas iš rizikos šeimos arba dar paliekamas joje, atsakė, kad „paimant vaiką turi būti įvertinta daugelis veiksnių: amžius, kai jis negali savęs apsaugoti ir savimi pasirūpinti, kai

¹⁵³ CK, *supra* note 14, 3.250 (1) straipsnis.

¹⁵⁴ Dėl bendrųjų vaiko teisių apsaugos skyrių nuostatų patvirtinimo, *supra* note 61, 8.3 punktas..

¹⁵⁵ Dėl darbo su socialinės rizikos šeimomis metodinių rekomendacijų patvirtinimo, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas Nr. A1-207 (2003). Valstybės žinios 9-254 (2004). Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=225359&p_query=&p_tr2=.

¹⁵⁶ LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-92/2014, *supra* note 136.

¹⁵⁷ Milda Mockaitytė-Cicilionienė Vaiko paėmimo iš šeimos legitimavimo prieštaravimai: socialinio darbuotojo perspektyva. Socialinis darbas. Patirtis ir metodai (2014). Prieiga per internetą: <http://dx.doi.org/10.7220/2029-5820.14.2.5>.

¹⁵⁸ Valstybinio audito ataskaita ar efektyviai organizuota vaiko teisių apsauga, *supra* note 149, 3.

yra akivaizdūs smurto ar nepriežiūros šeimoje požymiai. Turi būti įvertinamas tėvų gebėjimas pasirūpinti vaiku¹⁵⁹. Pagal galiojantį teisinį reglamentavimą praktikoje kyla vaiko paėmimo iš šeimos teisėtumo ir pagrįstumo klausimai. Panašiose situacijose gali būti priimami skirtingi sprendimai, vienais atvejais vaikas paimamas nedelsiant ir galbūt nepagrįstai, kitais – netinkamai įvertinus grėsmės lygį, vaikas paimamas tik po ilgalaikio jo teisių pažeidinėjimo. Sprendžiant dėl vaiko paėmimo iš šeimos VTAS darbuotojai atsiduria dviprasmiškoje situacijoje ir turi priimti individualų sprendimą pagal susiklosčiusias aplinkybes. Vaiko paėmimo iš šeimos gairių trūkumas atsispindėjo paskutiniuose Lietuvos žiniasklaidoje nuskambėjusiuose įvykiuose. Lazdijų rajone Vytautų kaime gavę anoniminį pranešimą dėl vaikų nepriežiūros pareigūnai nuvyko patikrinti pranešimo pagrįstumo. Įvykio vietoje buvo rasti neblaivūs sutuoktiniai ir jų kaimynas. LNK žinių tarnybos duomenimis, pareigūnams nusprendus paimti vaikus – 6 metų sūnų ir 14 metų dukterį – tėvas įsiuto ir puolė policininkus, ko pasekoje buvo sulaikytas. Mamai „išsiprašius“ vaikai buvo palikti. Šeima įtraukta į socialinės rizikos šeimų sąrašą dėl nesugebėjimo tvarkytis buityje, yra žinoma apie girtavimą. Tokia situacija kelia klausimą, ar girtaujantis, agresyvus tėvas nekelia pavojaus vaikų sveikatai ir saugumui? Taip pat verta paminėti, kad gavus pranešimą apie vaikų nepriežiūrą į įvykio vietą vyko tik policijos pareigūnai, kurie vėliau iškvietė medikus, nes buvo nuspręsta vaikus vienai nakčiai apgyvendinti ligoninėje, tačiau nebuvo įtraukti VTAS darbuotojai, kurie turėtų vertinti rizikos vaikų sveikatai ir gyvybei lygį.

Šią problemą bando spręsti atskiros savivaldybės priimdamos atitinkamus aktus, reglamentuojančius vaiko paėmimo gaires. Pvz. 2012 m. Vilniaus miesto savivaldybės administracijos direktoriaus įsakymu buvo patvirtintas Vaiko paėmimo iš šeimos ar kitos jo buvimo vietos tvarkos aprašas (toliau – Aprašas). Aprašas apibrėžia vaiko paėmimo iš šeimos ar kitos jo buvimo vietos, emocinės, fizinės, seksualinės prievartos, vaiko nepriežiūros sąvokas, vaiko, patyrusio emocinę, fizinę, seksualinę prievartą, požymius, vaiko nepriežiūros požymius, vaiko paėmimo procedūrą bei joje dalyvaujančias institucijas¹⁶⁰. Tačiau tokios atskiros savivaldybių metodikos problemos nesprendžia, kadangi nesant visoms savivaldybėms bendrų taisyklių, vaiko paėmimo iš šeimos praktika vis tiek išlieka nevienoda.

¹⁵⁹ Alina Jakovienė: „Ašaromis situacijos neišspręsimė“. Žiūrėta 2016-04-08. Prieiga per internetą: <http://lsveikata.lt/aktualijos/alina-jakovoniene-asaromis-situacijos-neisspresime-4347>.

¹⁶⁰ Vilniaus miesto savivaldybės administracijos direktoriaus įsakymas Nr. 30-1818 (2012). Prieiga per internetą: <https://www.vilnius.lt/vaktai2011/defaultlite.aspx?Id=3&DocId=30215029>.

Taigi nesant aiškaus teisinio vaiko paėmimo iš pavojingos aplinkos reglamentavimo, egzistuoja prielaidos pažeisti ne tik vaiko teisę augti šeimoje, bet ir kitas EŽTK nuostatas. Autoriaus nuomone, bendrų vaiko paėmimo gairių priėmimas, sukurtų prielaidas tinkamam vaiko ir tėvų išskyrimo procesui, vadinasi ir vaiko teisei augti šeimoje užtikrinimui, kadangi būtų sumažintas tiek nepagrįstų vaiko nuo tėvų atskyrimo skaičius, tiek vaiko teisių pažeidimų delsiant atskyrimą. Išsamus procedūros reglamentavimas padėtų VTAS specialistams sprendimus priimti vadovaujantis išimtinai teisės aktais, o ne patyrimais ar emocijomis.

JTVTK baigiamosiose išvadose Lietuvai rekomenduoja nustatyti aiškias tėvų valdžios apribojimo gaires ir kriterijus¹⁶¹. GA alternatyvios globos gairės numato: vertinant vaiko ir šeimos situaciją, kai kompetetinga institucija pagrįstai mano, kad vaiko gerovei gresia pavojus, turi būti vadovaujama aiškiais kriterijais, atsižvelgiant į šeimos esamą padėtį ir potencialias galimybes rūpintis vaiku. Visi sprendimai susiję su vaiko paėmimu turi būti atliekami remiantis šiuo įvertinimu ir priimti kompetetingų ir tinkamai apmokytų profesionalų, konsultuojantis su visais sprendimu suinteresuotais asmenimis.¹⁶² Europos Sąjungos Parlamentinė Asamblėja ataskaitoje dėl socialinių tarnybų Europoje išreiškia susirūpinimą dėl vaiko teisių pažeidimų sprendžiant šeimos išskyrimo klausimą, o būtent dėl atvejų, kuomet vaikai paimami iš šeimų skubotai, pirma nesuteikus atitinkamų paslaugų šeimai paremti ir neišnaudojus visų galimybių vaikui augti šeimoje ir dėl atvejų, kuomet delsiama priimti sprendimą vaiką paimti iš jam pavojingos aplinkos, kas gali sąlygoti dar rimtesnius vaiko teisių pažeidimus dėl pavojaus jo sveikatai ir gyvybei. Kadangi sprendimas paimti vaiką iš šeimos yra sudėtingas, kompleksinis veiksmas, valstybės narės raginamos priimti atitinkamus teisės aktus ir taisykles reglamentuojančius vaiko paėmimo procedūrą, kuri visiškai užtikrintų geriausių vaiko interesų principo įgyvendinimą. Taip pat užtikrinti, kad sprendimą priimančias asmenys būtų tinkamos kvalifikacijos ir vadovautųsi tinkamais kriterijais bei standartais.¹⁶³ Parlamentinė Asamblėja taip pat atkreipia dėmesį, kad dėl sprendimo sudėtingumo net ir pakankamai kvalifikuoti socialiniai darbuotojai gali priimti netinkamus sprendimus dėl žmogiškojo faktoriaus – emocijų¹⁶⁴. Aptarti tarptautinės teisės aktai rekomenduoja valstybėms konkretizuoti vaiko

¹⁶¹ Lietuvos trečiojo ir ketvirtojo periodinių pranešimų baigiamosios išvados, JT vaiko teisių komitetas, *supra* note 49, 7.

¹⁶² Guidelines for the Alternative Care of Children, *supra* note 10, 9.

¹⁶³ Social services in Europe: legislation and practice of the removal of children from their families in Council of Europe member States, Council of Europe, Committee on Social Affairs, Health and Sustainable Development Rapporteur: Ms Olga BORZOVA, Doc. 13730 (2015).

¹⁶⁴ *Ibid.*, 7.

paėmimo procedūrą, tačiau be vaiko gerovės ir geriausių interesų apsaugos, aiškių taikytinų kriterijų nenumato ir palieka tai valstybių veikimo laisvei.

JTVTK bendrajame komentare dėl vaiko interesų pirmumo pateikiama JT vaiko teisių konvencijos 3 straipsnio 1 dalies analizė ir aiškinamas geriausių vaiko interesų principo turinys. JT vaiko teisių konvencija įpareigoja imantis bet kokių vaiką liečiančių veiksmų, pirmiausia atsižvelgti į vaiko interesus¹⁶⁵. Sąvoka „veiksmai“ apima ne tik sprendimus, bet ir aktus, elgesį, pasiūlymus, paslaugas, procedūras ir kitas priemones. Neveikimas arba netinkamas veikimas (pvz. socialinės apsaugos institucijų nesugebėjimas apsaugoti vaiką nuo nepriežiūros ar smurto) taip pat laikyti veiksmais pagal aptariamą straipsnį.¹⁶⁶ Vaiko paėmimas iš šeimos laikytinas valstybės institucijų – VTAS atliekamu vaiką liečiančiu veiksmu, kuriam taikytini geriausių vaiko interesų principo įgyvendinimui keliami reikalavimai. Nors geriausių vaiko interesų principas yra kompleksinis ir jo turinys turėtų būti interpretuojamas kiekvienu konkrečiu atveju pagal individualias aplinkybes, JTVTK pateikia tokį nebaigtinį sąrašą elementų, į kuriuos siūlo valstybėms narėms atsižvelgti priimant geriausius vaiko interesus atitinkančius sprendimus:

1. *Vaiko nuomonė*. JT vaiko teisių konvencijos 12 straipsnis suteikia teisę vaikui išreikšti nuomonę visais jį liečiančiais klausimais.
2. *Vaiko tapatybė*. Vaikai yra skirtingi ir vertinant kiekvieno vaiko geriausius interesus turi būti atsižvelgiama į tokias aplinkybes kaip: lytis, lytinė orientacija, tautybė, religija ir įsitikinimai, kultūrinis identitetas, asmenybė.
3. *Šeimos aplinkos išsaugojimas ir ryšių palaikymas*. Šeimos išsaugojimas yra svarbus vaiko teisių apsaugos elementas, numatytas JT vaiko teisių konvencijos 9 straipsnyje, pagal šio straipsnio 1 dalį vaikas negali būti išskirtas su savo tėvais prieš jų norą, išskyrus atvejus, kai tai būtina vaiko interesams, o pagal 3 dalį – valstybės turi užtikrinti vaiko teisę nuolat bendrauti su tėvais, nebent tai prieštarauja jo interesams. Vaiko ir tėvų išskyrimas gali būti taikomas tik kaip paskutinė priemonė, kai vaikui gresia ar jis patiria neišvengiamą žalą arba tai būtina dėl kitų priežasčių. Išskyrimas galimas tik kai kitomis švelnesnėmis priemonėmis vaiko neįmanoma apsaugoti. Vien ekonominės priežastys ir skurdas negali sąlygoti vaiko paėmimo iš šeimos. Gerai apmokyti profesionalai

¹⁶⁵ JT vaiko teisių konvencija, supra note 2, 3 (1) straipsnis.

¹⁶⁶ Bendrasis komentaras Nr. 14, JT vaiko teisių komitetas (2013), 7. Prieiga per internetą: <http://www.refworld.org/docid/51a84b5e4.html>.

turi įvertinti situaciją šeimoje prieš nusprendžiant vaiką paimti, o vadovaujantis JT vaiko teisių konvencijos 9 straipsnio 1 dalimi į tokio sprendimo priėmimą turi būti įtrauktos teisminės institucijos.

4. *Vaiko priežiūra, apsauga ir saugumas.* Šėvokos priežiūra ir saugumas turėtų būti suprantamos plačiaja prasme kaip vaiko gerovės ir vystymosi užtikrinimas. Vaiko gerovė apima pagrindinius materialinius, fizinius, ugdymo ir emocinius poreikius, taip pat prisirišimą ir saugumą. Nors geriausių vaiko interesų vertinimas konkrečioje situacijoje atliekamas atsižvelgiant į egzistuojančias aplinkybes, atsargumo principas reikalauja įvertinti ir galimas ateities grėsmes ir žalą bei kitas sprendimo pasekmės vaiko saugumui.
5. *Vaiko pažeidžiamumas.* Vaiko priklausymas tokioms pažeidžiamoms grupėms kaip asmenys su negalia, tautinės mažumos, pabėgėliai, prieglobsčio prašytojai, smurto aukos keičia jo geriausių interesų turinį.
6. *Vaiko teisė į sveikatą.* JT vaiko teisių konvencijos 24 straipsnyje įtvirtinta vaiko teisė į sveikatą ir vaiko sveikatos būklė yra itin svarbūs elementai, į kuriuos turi būti atsižvelgiama taikant geriausių vaiko interesų principą.
7. *Vaiko teisė į išsilavinimą.*¹⁶⁷

Apibendrinant šiuos elementus JTVTK pažymi, kad priklausomai nuo situacijos gali būti aktualūs ne visi elementai ir skirtingose situacijose tie patys elementai gali būti interpretuojami nevienodai. Kiekvieno elemento turinys skirsis atsižvelgiant į konkretų vaiką ir individualias aplinkybes. Elementų priešpriešos atvejais skirsis ir pastarųjų svarba sprendžiant dėl geriausių vaiko interesų. Pvz. vaiko paėmimo iš šeimos atveju atsiranda kolizija tarp šeimos išsaugojimo ir vaiko teisės būti apsaugotam nuo pavojaus jo sveikatai ir saugumui. Tuomet turi būti vertinama, kuris elementas yra svaresnis ir atitinka geriausius vaiko interesus.¹⁶⁸ Taip interesų priešpriešos klausimą sprendžia EŽTT: susidūrus vaiko ir tėvų interesams turi būti ieškoma skaidraus ir sąžiningo kompromiso, tačiau pirmenybė dažniausiai teiktina geriausiems vaiko interesams dėl principo kilmės ir svarbumo. Pvz. tėvų teisė į šeimos gyvenimo gerbimą

¹⁶⁷ Bendrasis komentaras Nr. 14, *supra* note 166, 13-17.

¹⁶⁸ *Ibid.*, 17.

gali būti ribojama vaiką paimant iš šeimos, jei pastarosios aplinka kelia grėsmę vaiko sveikatai ar saugumui.¹⁶⁹

Taigi tarptautinė teisė nepateikia aiškių gairių numatančių vaiko paėmimo procedūrą, tačiau išskiria tam tikrus elementus, kuriais turėtų būti remiamasi priimant šią sritį reglamentuojančius nacionalinius teisės aktus.

Pažymėtina, kad šiuo metu svarstomas Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo pakeitimo įstatymo projektas numato, kad: „*vaiko teisių apsaugos skyrius, gavęs pranešimą apie vaiko buvimą jam nesaugioje aplinkoje, kuri kelia realią grėsmę vaiko sveikatai ar gyvybei ir nėra galimybės nedelsiant susisiekti su jo atstovais pagal įstatymą, bendradarbiaudamas su socialiniais darbuotojais ir (ar) policija privalo nedelsdamas vykti į vaiko buvimo (radimo) vietą. Socialinės apsaugos ir darbo ministro nustatyta tvarka vaiko teisių apsaugos skyrius turi įvertinti situaciją vietoje ir nustatęs, kad kyla grėsmė vaiko sveikatai ar gyvybei, paimti vaiką iš jam nesaugios aplinkos*“¹⁷⁰. Kaip matome iš pateiktos normos, siekiama įstatymu sureguliuoti vaiko paėmimo tvarką, įpareigojant priimti poįstatyminius teisės aktus, tačiau vis dar delsiama priimti ir patį įstatymo projektą, ir tuo labiau jį įgyvendinančius kitus teisės aktus.

3. 3. 2. Procesiniai skubaus vaiko paėmimo iš šeimos taikymo trūkumai

Kadangi sprendimas dėl vaiko paėmimo iš šeimos yra itin sudėtingas, jam keliami ne tik materialiniai, bet ir procesiniai reikalavimai. Sprendimo sudėtingumą lemia pasekmės – tiek skubotas, tiek uždelstas vaiko paėmimas gali lemti vaiko ar jo tėvų bei kitų teisėtų atstovų teisių pažeidimus. Nors ir teisės aktai numato galimybę skusti vaiko teisių apsaugos institucijos sprendimą paimti vaiką, dažniausiai yra sudėtinga ar neįmanoma panaikinti dėl nepagrįsto sprendimo atsiradusią žalą.

Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas numato, kad kai nustatoma grėsmė vaiko sveikatai ar gyvybei iš šeimos jį paimti gali VTAS arba VTAS kartu su policija¹⁷¹. Pagal Vaiko laikinosios globos (rūpybos) nuostatus sprendimą dėl vaiko paėmimo iš šeimos priima VTAS ir teikia pasiūlymą savivaldybės administracijos direktoriui dėl laikinosios globos vaikui

¹⁶⁹ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje TIEMANN v. FRANCE AND GERMANY Nr. 47457/99; 47458/99, 2000; Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje Neulinger and Shuruk v. Switzerland Nr. 41615/07, 2010.

¹⁷⁰ LR vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo Nr. I-1234 pakeitimo įstatymas, *supra* note 48, 38 (1) straipsnis.

¹⁷¹ Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, *supra* note 13, 56 (3) straipsnis.

steigimo¹⁷². Vaiko atskyrimo nuo tėvų procedūra kelia klausimą dėl atitikimo JT vaiko teisių konvencijos nuostatomis, o būtent 9 straipsniui, pagal kurį „*valstybės dalyvės užtikrina, kad vaikas nebūtų išskirtas su savo tėvais prieš jų norą, išskyrus tuos atvejus, kai kompetetingi organai, vadovaudamiesi teismo sprendimu ir taikytiniais įstatymais, atitinkama tvarka nustato, kad toks atskyrimas yra būtinas vaiko interesams*“¹⁷³. Pagal JT vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo vadovą „kompetetingu organu“ laikytina institucija, išmananti, kad remdamasi faktais išsiaiškintų ir nustatytų, koks sprendimas atitinka geriausius vaiko interesus¹⁷⁴. Autoriaus nuomone, VTAS kaip pagrindinė vaiko teisių apsaugą vietos lygiu užtikrinanti institucija atitinka JT vaiko teisių konvencijos keliamą kompetencijos reikalavimą dėl su vaiku susijusių sprendimų priėmimo atsižvelgiant į geriausius vaiko interesus. Komentuojamame JT vaiko teisių konvencijos straipsnyje sakoma, kad išskiriant vaiką ir tėvus turi būti vadovaujama teismo sprendimu, galiojantis teisinis reguliavimas pažeidžia šį reikalavimą, kadangi vaiko teisė į šeimą neapibrėžtam laikui ribojama vykdomosios valdžios sprendimu. Toks ribojimas atsižvelgiant į konkrečios situacijos aplinkybes galėtų kelti klausimą ir dėl atitikimo EŽTK 6 straipsniui, užtikrinančiam teisę, kad asmens civilinio pobūdžio teisių ir pareigų klausimus spręstų pagal įstatymą įsteigtas nepriklausomas ir bešališkas teismas¹⁷⁵. Įtvirtinus privalomą teisminę vaiko paėmimo iš šeimos pagrindų patikrą, būtų užtikrintas tinkamas minėtų tarptautinės teisės aktų nuostatų įgyvendinimas. Vertinant Europos Tarybos valstybės nares, dažniausiai pirminį sprendimą dėl vaiko paėmimo priima kompetetingos socialinės apsaugos institucijos (paprastai skubaus paėmimo atveju, kuomet vaikui gresia pavojus) arba kreipiasi į kompetetingą teismą dėl tokio sprendimo priėmimo. Galutinį sprendimą dėl alternatyvios globos skyrimo priima teisminė institucija¹⁷⁶. Anglijoje, Velse, Škotijoje ir Šiaurės Airijoje policijai suteikiama teisė atskirti vaiką nuo tėvų, kai vaikui gresia žymi žala. Toks policijos sprendimas apsaugoti vaiką nuo žalingos aplinkos galioja 72 val., per kurias vaikas gali būti grąžintas tėvams arba turi būti pradėtas teisminis procesas dėl tolesnių priemonių taikymo. Norvegijoje ir Suomijoje vaiko teisių apsaugos institucijos turi teisę atskirti vaiką nuo tėvų, įtariant, kad vaiko teisės šeimoje yra pažeidžiamos. Tačiau toks sprendimas turi

¹⁷² Vaiko laikinosios globos (rūpybos) nuostatai, *supra* note 60, 8 – 12 punktai.

¹⁷³ *Ibid.*, 9 (1) straipsnis.

¹⁷⁴ JT vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo vadovas, *supra* note 5, 95.

¹⁷⁵ Europos Žmogaus Teisių ir Pagrindinių Laisvių Apsaugos Konvencija, *supra* note 41, 6 (1) straipsnis.

¹⁷⁶ Social services in Europe: legislation and practice of the removal of children from their families in Council of Europe member States, *supra* note 150, 9.

būti patvirtinamas arba panaikinamas teismo.¹⁷⁷ Taigi būtų tikslinga peržiūrėti vaiko paėmimo iš šeimos bei laikinosios globos steigimo nuostatas ir procedūras keisti iš administracinių į teismines.

Vaiko paėmimas iš šeimos ir globos steigimas yra atskiri, tačiau tarpusavyje susiję valstybės institucijų veiksmai. Vadovaujantis Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 56 straipsnio 3 dalimi ir CK 3.254 straipsnio 3 punktu, iš tėvų paimtam vaikui steigiama laikinoji globa. Tiek siūlymą steigti, tiek galutinį sprendimą dėl laikinosios globos priima ne teisminė, o vykdomosios valdžios institucija. Atkreiptinas dėmesys į teisės aktų koliziją. Pagal CK 3.262 straipsnio 1 dalį vaiko teisių apsaugos institucija su teikimu dėl laikinosios globos nustatymo turi kreiptis į savivaldybės merą. To paties straipsnio 2 dalis numato, kad laikinoji globa organizuojama pagal vaikų laikinosios globos nuostatus¹⁷⁸. Vaiko laikinosios globos (rūpybos) nuostatai nustato, kad „*vaiko teisių apsaugos skyriaus teikimu savivaldybės administracijos direktoriaus įsakymu <...> nustatoma vaiko laikinoji globa <...>*“¹⁷⁹. Toks įstatymo ir poįstatyminio teisės akto neatitikimas vertintinas neigiamai, tačiau šio tyrimo aspektu aktualu tai, kad ir savivaldybės meras, ir administracijos direktorius atstovauja vykdomąją valdžią. JTVTK nuomone, vaiko globos skyrimas socialinio darbuotoju sprendimu be teismo sprendimo ar teisminės peržiūros (kaip numato Lietuvos nacionalinė teisė) yra nesuderinamas su vaiko teisėmis¹⁸⁰. Nors vaiko laikinoji globa dėl tėvų elgesio ar neveikimo, keliančio grėsmę vaiko fiziniam, protiniam, dvasiniam, doroviniam vystymuisi ir saugumui steigiama iki kol teismo tvarka vaikas bus apribota tėvų valdžia, tokia teismo nesankcionuota globa gali tęstis neribotą laiką, kadangi teisės aktai nenumato laikinosios globos termino. Laikinosios globos pabaiga siejama su aplinkybėmis, kurioms atsiradus kyla pagrindai panaikinti vaiko laikinąją globą. Pagal CK 3.255 straipsnį vaiko laikinoji globa baigiasi, kai vaikas grąžinamas tėvams, sulaukia pilnametystės arba jam nustatoma nuolatinė globa, yra emancipuojamas, įvaikinamas ar susituokia¹⁸¹. Vaiko laikinosios globos tikslas - grąžinti vaiką į šeimą, tačiau grąžinamų vaikų skaičiai labai maži. Laikinoji globa yra trumpalaikis procesas, o šiam procesui tapus neribotu, suvaržoma vaiko teisė augti šeimoje. Valstybės kontrolės audito metu nustatyta, kad audituotose savivaldybėse laikinosios globos trukmė vaikų globos institucijose yra labai skirtinga: iki

¹⁷⁷ Gediminas Sagatys. *Vaiko teisė į šeimos ryšius*, supra note 6, 264-265.

¹⁷⁸ CK, supra note 14, 3.262 straipsnis.

¹⁷⁹ Vaiko laikinosios globos (rūpybos) nuostatai, supra note 60, 13 punktas.

¹⁸⁰ *Ibid.*, 96.

¹⁸¹ CK, supra note 14, 3.255 straipsnis.

vienerių metų, daugiau nei dveji metai, kai kuriais atvejais daugiau nei penkeri metai¹⁸². Laikinosios globos termino nebuvimas pažeidžia geriausias vaiko interesus, kadangi kaip matyti iš audito ataskaitos kai kuriais atvejais laikinoji globa tampa ne laikina priemone, bet ilgalaikiu vaikui žalingu sprendimo būdu. Teisės aktais numačius laikinosios globos terminą būtų efektyviau užtikrinama vaiko teisė augti šeimoje, kadangi turėdamos nustatytą laiko tarpą išnaudoti visas įmanomas priemones vaiko grąžinimui į šeimą, VTAS dirbtų efektyviau, o tokioms priemonėms nedavus rezultatų, būtų sparčiau organizuojama vaiko alternatyvioji globa. Institucijų veiksmus vaiko laikinosios globos steigimo atveju iš esmės reglamentuoja poįstatyminis teisės aktas – Vaiko laikinosios globos (rūpybos) nuostatai, nauju teisiniu reguliavimu siūloma šias vaiko globos nustatymo taisykles įtvirtinti Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme, tačiau čia laikinosios globos terminas vistiek nėra nustatomas: *“vaiko laikinoji globa (rūpyba) tęsiama, kol teismas priima sprendimą dėl tėvų valdžios apribojimo, nuolatinės globos (rūpybos) nustatymo ir išlaikymo vaikui priteisimo“*¹⁸³. Nuo 2017 sausio 1 d. įsigaliojus CK 3.249, 3.253 ir 3.261 straipsnių pakeitimo įstatymui (toliau – CK pakeitimo įstatymas), vaiko laikinosios globos trukmė negalės būti ilgesnė kaip dvylika mėnesių. Vadovaujantis CK pakeitimo įstatymo 2 straipsniu keičiamo CK 3.253 straipsnio 2 dalis valstybinė vaiko teisių apsaugos institucija LR Vyriausybės (toliau – Vyriausybės) nustatyta tvarka ir terminais turės informuoti Vyriausybės įgaliotą instituciją apie atvejus, kai vaiko laikinoji globa trunka ilgiau kaip dvylika mėnesių. Vyriausybės įgaliota institucija per mėnesį nuo šios informacijos gavimo dienos Vyriausybės nustatyta tvarka įvertins šeimai teiktų socialinių paslaugų efektyvumą ir galimybes grąžinti vaiką į šeimą ir įpareigos valstybinę vaiko teisių apsaugos instituciją priimti sprendimą grąžinti vaiką į šeimą arba sprendimą tęsti vaiko laikinąją globą ir paslaugų teikimą šeimai, arba kreiptis į teismą dėl vaiko nuolatinės globos nustatymo.¹⁸⁴ VVTAIT įvertinusi kai kurių savivaldybių VTAS praktiką pastebėjo, kad nustatant vaikui laikinąją globą VTAS susiduria su tam tikrais sunkumais. Nors VVTAIT nuomone laikinoji globa nesant kitų objektyvių aplinkybių, siekiant laikinosios globos tikslo grąžinti vaikus į šeimą, neturėtų trukti ilgiau nei vienerius metus, tačiau praktikoje pasitaiko

¹⁸² Valstybinio audito ataskaita Vaiko teisių apsaugos vykdymas. Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė, Nr. VA-P-30-17-2 (2008), 11.

¹⁸³ Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo Nr. I-1234 pakeitimo įstatymas, *supra* note 48, 41 (2) straipsnis.

¹⁸⁴ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 3.249, 3.253 ir 3.261 straipsnių pakeitimo įstatymas. TAR 11177 (2015). Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/bb312630261411e5bf92d6af3f6a2e8b>.

atvejų, kai laikinoji globa trunka ilgiau nei metus. Išsiaiškinta, kad VTAS specialistams per vienerius metus sudėtinga yra įvertinti, ar vaiko, kuriam nustatyta laikinoji globa, tėvų elgesio pokyčiai ilgalaikiai ar išnyko aplinkybės, dėl kurių buvo nustatyta globa, sunku priimti sprendimus dėl kreipimosi į teismą dėl terminuoto ar neterminuoto tėvų valdžios apribojimo būtinybės. Keičiant galiojantį vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymą siekiama įtvirtinti, kad prieš apribojant tėvų valdžią vaiko teisių apsaugos institucijos su vaiku ir jo biologine šeima dirbtų iki 12 mėn. pagal parengtą pagalbos planą ir tik tada spęstų dėl tolimesnės vaiko ateities. Laikinoji vaiko globa skiriama, kai tėvai arba turimas vienintelis iš tėvų yra dingę ir jų ieškoma. Šiuo pagrindu laikinoji globa steigama, kol tėvai įstatymų nustatyta tvarka bus pripažinti nežinia kur esančiais vieneriems metams, o po to šis terminas gali būti pratęstas iki 3 metų nuo tėvų dingimo fakto užregistravimo, iki kol teismo bus paskelbti mirusiais¹⁸⁵. Kadangi teismas fizinį asmenį gali pripažinti nežinia kur esančiu, jeigu jo gyvenamojoje vietoje vienus metus nėra duomenų apie jo buvimo vietą, tai ir šiuo pagrindu nustatyta laikinoji globa gali trukti mažiausiai vienus metus, išskyrus atvejus, kai dingęs asmuo atsiranda anksčiau. Neformali vaiko teisių organizacijų koalicija „Už vaiko teises“ siūlo nustatyti maksimalų 2 metų laikinosios globos terminą¹⁸⁶. Autorius pritaria maksimalaus 2 metų laikinosios globos termino idėjai, kadangi atsižvelgiant į išdėstytą akivaizdu, kad kai kuriais atvejais, priežastys, dėl kurių laikinoji globa bus nustatyta per 12 mėn. neišnyks, o laikinoji globa turi trukti tiek, kiek pagrįstai reikalinga, turint omenyje, kad vaiko teisių apsauga yra prioritetinga ir laikinosios globos steigimu siekiama sudaryti tinkamas gyvenimo, auklėjimo sąlygas, iki kol vaikas galės grįžti į savo biologinę šeimą.

Lyginant nacionalinėje teisėje įtvirtintus valstybės intervencijos į vaiko ir tėvų šeimos ryšius pagrindus su EŽTK nustatytais ir praktikoje išplėtotais griežtais teisės į šeimos gyvenimo gerbimą ribojimo kriterijais, galima teigti, kad Lietuvos teisinė sistema iš esmės atitinka šioje konvencijoje įtvirtintus žmogaus teisių standartus. Tačiau kiekvienu atveju sprendžiant dėl vaiko ir tėvų išskyrimo, faktinių aplinkybių tyrimas ir galutinio sprendimo priėmimas priklauso valstybės įgaliotų institucijų kompetencijai, todėl kritiškai vertintinas šių pagrindų įgyvendinimas praktikoje. Neegzistuojant bendroms vaiko paėmimo iš šeimos gairėms, sudaromos prielaidos EŽTK įtvirtintos teisės į šeimos gyvenimą gerbimą pažeidimams. Tarptautinė teisė suteikia plačią veikimo laisvę valstybėms nacionaliniais teisės aktais

¹⁸⁵ CK, *supra* note 14, 2.28, 2.31 straipsniai.

¹⁸⁶ Neformali nevyriausybių organizacijų koalicija „Už vaiko teises“, 10.

nusistatyti vaiko paėmimo procedūros taisykles, tačiau įpareigoja priimant bet kokius su vaiku susijusius sprendimus, pirmenybę teikti vaiko interesams. Lietuvos teisės aktai numato, kad vaikas gali būti paimamas iš šeimos jei jo sveikatai ar gyvybei gresia pavojus, tačiau detaliau šių sąvokų neaiškina ir palieka socialinių institucijų darbuotojų interpretavimui. Galiojantis teisinis reglamentavimas pažeidžia JT vaiko teisių konvencijos 9 straipsnio 1 dalį ir EŽTK 6 straipsnį kadangi vaiko paėmimas iš šeimos nėra sankcionuotas teismo, o laikinoji vaiko globa skiriama vykdomosios valdžios sprendimu. Vaiko teisę gyventi šeimoje pažeidžia ir laikinosios globos termino nenustatymas. Todėl siekiant užtikrinti tinkamą vaiko teisių apsaugą, sklandų nuostatų, reglamentuojančių tėvų ir kitų teisėtų vaiko atstovų atsakomybę, praktinį įgyvendinimą bei vieningą jų aiškinimo ir taikymo praktiką, būtina išsamiau reglamentuoti vaiko paėmimo procesą priimant bendras gaires. Vaiko paėmimo taisyklės turėtų įtvirtinti kriterijus, pagal kuriuos būtų galima įvertinti rizikos vaiko sveikatai ir gyvybei lygį bei objektyviai nustatyti, ar vaikui saugu likti šeimoje. Siekiant kuo efektyvesnio vaiko teisės į šeimą įgyvendinimo, turėtų būti atlikti teisės aktų pakeitimai numatantys privalomą teisminę vaiko paėmimo iš šeimos pagrindų patikrą. Planuoto vaiko paėmimo atveju – prieš paimant vaiką sprendimas turėtų būti sankcionuotas teismo, neplanuoto, skubaus paėmimo atveju – vaiką paėmus VTAS sprendimu, šis per numatytą terminą turėtų būti patvirtintas arba atmestas ir atitinkamai vaikui būtų steigiama laikinoji globa arba jis būtų grąžinamas į šeimą. Numačius maksimalų 2 metų laikinosios globos terminą, būtų pagrįstai sutrumpinamas laikotarpis, kuomet vaikas negali nei augti savo šeimoje, nei būti įvaikinamas.

4. GERIAUSI VAIKO INTERESAI GLOBOS STEIGIMO PROCESĖ

Kaip jau buvo aptarta anksčiau tėvų globos netekusiam vaikui turi būti organizuojama alternatyvi globa. Tarptautiniai bei nacionaliniai teisės aktai įtvirtina vaiko globos organizavimo principus bei taisykles. Visuotinai pripažįstama, kad geriausia vaiko visapusiškam vystymuisi yra šeimos aplinka, tačiau Lietuvoje steigiant globą vis dar dažnai nustatoma globa institucijose. Toliau aiškinsimės, ar galiojantys teisės aktai bei jų įgyvendinimas praktikoje organizuojant alternatyvią globą atitinka geriausius vaiko interesus.

4. 1. Geriausių vaiko interesų principas: teorija ir praktika

JT vaiko teisių konvencijos 3 straipsnis numato, kad priimant bet kokius vaiką liečiančius sprendimus būtina atsižvelgti į pastarojo interesus¹⁸⁷. JTVTK bendrajame komentare dėl JT vaiko teisių konvencijos taikymo geriausių vaiko interesų principą pripažino vienu iš pamatinių vaiko teisių apsaugos nuostatų. Pasak Komiteto, principas įpareigoja valstybes imtis aktyvių veiksmų per įstatymų leidžiamąją, vykdomąją bei teisminę valdžias. Kiekviena institucija priimdama sprendimus ar imdamasi veiksmų privalo taikyti geriausių vaiko interesų principą ir sistemiškai įvertinti, kaip yra ar bus veikiamos vaiko teisės ar teisėti interesai.¹⁸⁸ Geriausių vaiko interesų principas turėtų būti suprantamas kaip visapusiška vaiko gerovė, kurią apsprendžia įvairios individualios aplinkybės, tokios kaip: amžius, branda, aplinka ir kt. Vieno vaiko geriausi interesai kitam galėtų reikšti net jo žmogaus teisių pažeidimą. Kaip teigia D. Pūras vaikų iki 3 metų amžiaus apgyvendinimas institucijose sąlygoja žmogaus teisių pažeidimus, tuo tarpu vyresnio amžiaus vaikams, išimtiniais atvejais, tai gali būti geriausius jų interesus atitinkanti globos forma¹⁸⁹. JT vaiko teisių komitetas pateikia nebaigtinį elementų, į kuriuos reikėtų atsižvelgti sprendžiant dėl geriausių vaiko interesų, sąrašą: vaiko nuomonė, asmenybė, šeimos ryšiai, priežiūra, apsauga ir saugumas, pažeidžiamumas, teisė į sveikatos apsaugą, teisė į išsilavinimą¹⁹⁰. Nors JT vaiko teisių konvencija nepateikia tikslaus geriausių vaiko interesų principo apibrėžimo, jis minimas eilėje straipsnių (9, 10, 20, 21, 37 (c), 40 (2)

¹⁸⁷ JT vaiko teisių konvencija, *supra* note 2, 3 straipsnis.

¹⁸⁸ Bendrasis komentaras Nr. 5, *supra* note 44, 12 punktas.

¹⁸⁹ Dainius Pūras, *Institucinė globa – vaikų iki trejų metų amžiaus teisių pažeidimas*, Jungtinių Tautų vyriausiojo žmogaus teisių komisaro biuras (2011), 11. Prieiga per internetą: https://www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/LT_D.Puras_Children%20under%203.pdf.

¹⁹⁰ Bendrasis komentaras Nr. 14, *supra* note 166, 13.

(b)), o itin svarbus yra 3 straipsnis, įtvirtinantis skėtinę (angl. *umbrella*) nuostatą, pagal kurią geriausių vaiko interesų turi būti paisoma „*imantis bet kokių* (paryškinta aut.) *vaiką liečiančių veiksmų*“¹⁹¹. Galime daryti išvadą, kad dėl tokios formuluotės sistemiškai taikant kitus JT vaiko teisių konvencijos straipsnius, turi būti paisoma geriausių vaiko interesų, kurie yra pagrindinis faktorius sprendžiant dėl vaiko atskyrimo nuo tėvų bei įvaikinimo¹⁹². JTVTK nuomone, geriausi vaiko interesai gali būti interpretuojami kaip teisė, principas ir taisyklė: vaiko teisė, kad priimant su juo susijusius sprendimus, pirmiausia būtų įvertinti ir pritaikyti jo geriausi interesai; teisės principas, pagal kurį esant kelioms galimoms principo interpretacijoms, turi būti pasirenkama labiausiai geriausių vaiko interesus atitinkanti; procedūrinė taisyklė, įpareigojanti vaiką liečiančius sprendimus priimančią instituciją ne tik įvertinti ir taikyti geriausių vaiko interesus, bet ir pagrįsti, kaip buvo atliktas ir kuo pagrįstas toks įvertinimas ir taikymas¹⁹³. Nacionaliniai teisės aktai numato tikslesnį principo apibrėžimą ar taikymą, tačiau dėl tokio principo lankstumo, vidaus interpretacija gali sąlygoti tarptautinės teisės pažeidimus. Principas nėra statiškas ar absoliutus todėl skirtingų kultūrų bei papročių valstybėse gali būti suprantamas skirtingai¹⁹⁴. Pvz. maždaug 30 šalių Afrikoje, Viduriniuosiuose Rytuose bei Azijoje vis dar atliekamas moterų genitalijų apipjaustymas (dažniausiai mergaitėms nuo kūdikystės iki 15 metų amžiaus)¹⁹⁵ nemanant, kad tai pažeidžia jų geriausių interesus. Apibendrinant, geriausių vaiko interesų principas yra kompleksinis ir jo turinys turi būti nustatomas kiekvienu konkrečiu atveju (angl. *case-by-case*) atsižvelgiant į individualias aplinkybes, tačiau visais atvejais principo interpretacija turi atitikti JT vaiko teisių konvencijos nuostatas.

Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 4 straipsnis numato, kad tėvai, kiti teisėti vaiko atstovai, valstybės, vietos savivaldos ir visuomenės institucijos, kiti fiziniai ir juridiniai asmenys privalo visur ir visada pirmiausia atsižvelgti į teisėtus vaiko interesus¹⁹⁶. Vaiko interesus užtikrina ir CK, kurio 3.3 straipsnyje teigiama, kad be kita ko šeimos santykių teisinis reglamentavimas turi būti grindžiamas prioritetiniu vaiko teisių ir interesų gynimu bei

¹⁹¹ Philip Alston & Bridget Gilmour-Walsh, *The Best Interests of the Child*, United Nations Children's Fund (1996), 1. Prieiga per internetą: http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/is_best_interest_eng.pdf.

¹⁹² JT vaiko teisių konvencija, *supra* note 2, 9 (1), 21 straipsniai.

¹⁹³ Bendrasis komentaras Nr. 14, *supra* note 166, 6 para.

¹⁹⁴ Charlotte Phillips, *Child-headed households: a feasible way forward, or an infringement of children's right to alternative care?* (2011), 43-44.

¹⁹⁵ <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs241/en/>. Žiūrėta 2016-03-17.

¹⁹⁶ Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, *supra* note 13, 4 (1) straipsnis.

apsauga¹⁹⁷. Taip pat CK vaiko interesų pirmumą numato kaip vieną iš globos organizavimo principų, kuris gali pasireikšti parenkant globos formą ar skiriant globėją¹⁹⁸. Geriausių vaiko interesų principui kitų globos organizavimo principų kontekste turėtų būti teikiama pirmenybė. Tai patvirtina ne tik teismų praktika¹⁹⁹, bet ir pats komentuojamas straipsnis – 4 punkte nurodoma, kad galima nepaisyti brolių ir seserų neišskyrimo, jei tai prieštarauja vaiko interesams²⁰⁰. Vaiko gerovės valstybės politikos koncepcija, kuria siekiama vaikams užtikrinti visavertį gyvenimą, kuriama remiantis nuostata, kad „*priimant sprendimus ar imantis bet kokių veiksmų, vadovaujamosi vaiko interesais*“²⁰¹. Vaiko gerovės 2013 – 2018 metų programos tikslas yra „*atsižvelgiant į vaiko interesus ir poreikius, sudaryti prielaidas vaikui augti biologinėje šeimoje <...>, o netekusiam tėvų globos vaikui – tinkamas globos (rūpybos) ar įvaikinimo sąlygas, kurios atitiktų geriausius vaiko interesus*“²⁰².

LAT taip pat ne kartą yra pažymėjęs, jog „*sprendžiant visus su vaikais susijusius klausimus, visų pirma turi būti atsižvelgiama į jų interesus*“²⁰³. Byloje dėl bendravimo su nepilnamečiu vaiku ir dalyvavimo jį auklėjant tvarkos nustatymo LAT išaiškino, kad „*vaiko interesus nulemia vaiko, kaip sveikos, dorovingos, tvirtos bei intelektualios asmenybės, raida, jam turi būti suteikta galimybė turėti savo aplinką (tiek fizine, tiek socialine prasme), kurioje jis galėtų būti, užsiimti vaiko vystymuisi reikalingais dalykais, todėl kiekvienu konkrečiu atveju sprendžiant dėl vaiko interesų turi būti įvertinama reikšmingų faktų visuma. Nustatant vaiko interesų turinį, reikia atsižvelgti į objektyvius kriterijus, visų pirma įvertinti vaiko poreikius*“²⁰⁴. Pažymima, kad toks pat dėmesys turi būti skiriamas ne tik fiziologiniams, bet ir emociniams bei ugdymo poreikiams²⁰⁵. Nutartyse remiamasi ir cituojami EŽTT sprendimai, taip įtvirtinamos tarptautinės teisės formuluojamos taisyklės. Apibendrinant galime teigti, jog LAT savo praktikoje numato ir aiškina geriausių vaiko interesų principą. Kadangi pagal LR teismų

¹⁹⁷ CK, *supra* note 14, 3.3 (1) straipsnis.

¹⁹⁸ Valentinas Mikelėnas, Šarūnas Keserauskas, Zita Smirnovienė, Vytautas Mizaras, Algimantas Bakanas, *supra* note 72, 478-479.

¹⁹⁹ „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. birželio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-198/2005“.

²⁰⁰ CK, *supra* note 14, 3.249 (1) 4.

²⁰¹ Vaiko gerovės valstybės politikos koncepcija, *supra* note 57, 1.2.1.3.

²⁰² „Dėl vaiko gerovės 2013 – 2018 metų programos patvirtinimo“. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas. Valstybės žinios: 140 - 7208 (2012), 8 punktas. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=438640&p_query=&p_tr2=2

²⁰³ „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-114/2013“.

²⁰⁴ „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-444/2014“.

²⁰⁵ „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-92/2014“.

įstatymą LAT yra bendrųjų teismų praktiką formuojanti institucija²⁰⁶, darytina išvada, kad tokia tarptautinę teisę atspindinti praktika sukuria pagrindą bendrosios kompetencijos teismams priimti sprendimus, atitinkančius geriausius vaiko interesus.

Atsižvelgiant į išdėstytą, galime teigti, kad Lietuvos teisinė sistema sukuria prielaidas tinkamai įgyvendinant teisės aktus, užtikrinti geriausių vaiko interesų laikymąsi. Svarbiausi vaiko teisių apsaugą reglamentuojantys dokumentai (CK ir Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas) tiesiogiai numato ir įpareigoja laikytis geriausių vaiko interesų priimant bet kokius su vaiku susijusius sprendimus. Vaiko gerovės politika taip pat formuojama ypatingą dėmesį skiriant vaiko interesams. Principą aiškina bei įgyvendina ir teisminės institucijos. Nors teisinė bazė iš esmės atitinka tarptautinėje teisėje įtvirtintas taisykles, svarbiausia visaverčiam vaiko vystymuisi yra šiuos teisės aktus įgyvendinančių institucijų veiksmai, kurie gali sąlygoti ir netinkamą geriausių vaiko interesų principo interpretaciją.

Kaip jau buvo minėta anksčiau, tėvai ir valstybė turi subsidiarią pareigą rūpintis vaiku, sudaryti tinkamas gyvenimo sąlygas, užtikrinti visapusišką jo socialinį, dorovinį, dvasinį ir kultūrinį vystymąsi bei raidą. Kai tėvai negali įgyvendinti savo pareigų vaikų atžvilgiu, šios pareigos pereina valstybei, t. y. valstybės ir savivaldybių institucijoms. Nors ir teisės aktai tiesiogiai įpareigoja institucijas pirmenybę teikti vaiko interesams – siekti, kad priimami sprendimai geriausiai užtikrintų vaiko teises ir teisėtus interesus - principas nėra visa apimtimi įgyvendinamas praktikoje.

VTAS yra pagrindinės vaiko teises ginančios institucijos savivaldybių teritorijose. Bendrieji vaiko teisių apsaugos skyrių nuostatai numato, kad „*skyrius su vaiko interesais susijusius veiksmus ir sprendimus priima vadovaudamasis bendrosiomis vertybėmis, Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos nuostatomis ir vaiko interesų prioritetiškumo principu – pirmiausia atsižvelgti į tai, kas geriausia vaikui*“²⁰⁷. Vaiko teisių apsaugos kontrolierius pateikė 2014 m. atliktų tyrimų dėl vaiko teisių apsaugos skyrių veiklos trūkumų apžvalgą (toliau – Apžvalga), kurioje pateikiami atlikti tyrimai ir nustatyti pažeidimai. Kaip nurodoma Apžvalgoje, 2014 m. Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigoje iš viso buvo pradėti 349 tyrimai. Daugiausia dėl savivaldybės administracijos padalinių - 204 atvejai, o iš jų net 159

²⁰⁶ „Lietuvos Respublikos teismų įstatymas“. Valstybės žinios:46-581 (1994), 23 (2) straipsnis. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=493976.

²⁰⁷ Dėl bendrųjų vaiko teisių skyrių nuostatų patvirtinimo, *supra* note 61, 10 punktas.

atvejai dėl savivaldybių vaiko teisių apsaugos skyrių veiklos (pasitvirtino - 48 %).²⁰⁸ Dažniausiu atveju pažeidimus sąlygojo neveikimas arba netinkamas pareigų atlikimas, o būtent: netinkamas vaiko globos organizavimas, globėjo pareigų vykdymo nepriežiūra, nepakankamas bendradarbiavimas su kitomis institucijomis (seniūnijomis, socialiniais darbuotojais, teisėsaugos institucijomis, ugdymo įstaigomis ir pan.), netinkamas vaiko šeimos situacijos ištyrimas, vaiko nuomonės neišklausymas ir kt.²⁰⁹. Kadangi geriausių vaiko interesų principą apsprendžia jo visapusiškas ir darnus vystymasis bei raida, o tai be kita ko sąlygoja tinkamas globos organizavimas, globėjų veiklos priežiūra, tarpinstitucinis bendradarbiavimas, vaiko teisės būti išklaustam gerbimas, iš pateiktų duomenų galime daryti išvadą, kad arčiausiai vaiko esanti jo teisių apsaugą vykdanči institucija – VTAS – ne visais atvejais užtikrina geriausių vaiko interesų principo laikymąsi ir kai kuriais atvejais jį pažeidžia. Išanalizavus teisinę bazę buvo padaryta išvada, kad nacionaliniai teisės aktai tinkamai įtvirtina geriausių vaiko interesų principą. Tuomet, kas sąlygoja šio principo pažeidimus praktikoje?

JT vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo ataskaitoje pabrėžiamas didelis VTAS specialistams tenkantis darbo krūvis, spręstinių problemų sudėtingumo didėjimas, pareikalaujantis vis aukštesnės kvalifikacijos²¹⁰. Tiek visuomenėje, tiek institucijose trūksta suvokimo, kas yra geriausių vaiko interesų principas ir šis neretai interpretuojamas neteisingai. Kaip pavyzdį būtų galima pateikti 2009 m. įkurtus kontroversiškai vertinamus gyvybės langelius²¹¹, kurie, autoriaus nuomone, ne užtikrina, o priešingai – paneigia geriausius vaiko interesus. Tikėtina, kad vaiko teisių apsaugos skyrių teikiamų paslaugų kokybę sąlygoja ir netinkamas finansinių išteklių paskirstymas. Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus komentare dėl ataskaitos apie JT vaiko teisių konvencijos įgyvendinimą Lietuvoje teigiama, kad „neretai priimant įvairius sprendimus finansiniai aspektai ar kiti interesai iškeliami aukščiau už vaiko interesus“²¹². Pavyzdžiui, įvairūs tyrimai patvirtina, kad socialinių paslaugų šeimai teikimas, t. y. institucinės globos prevencija, valstybei kainuoja kelis kartus mažiau nei globa

²⁰⁸ Vaiko teisių apsaugos skyrių veiklos trūkumų, nustatytų vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigoje atliekamų tyrimų metu, apžvalga. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolierius Nr. 5-68 (2015), 2-4.

²⁰⁹ Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2014 metų veiklos ataskaita. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolierius Nr. 4-2 (2015), 15. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/docs2/UDUEYYKQ.PDF>.

²¹⁰ Dėl Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo ataskaitos patvirtinimo. Lietuvos Respublikos Vyriausybės pasitarimo protokolas Nr. 60 (2009), 10. Prieiga per internetą: http://www.socmin.lt/public/uploads/1467_jt_vako-teisiu_igyvendinimo-ataskaita_2009_lt-2.pdf.

²¹¹ **Gyvybės langelis** – tai speciali pastato sienoje įrengiama kapsulė, kurioje gali būti paliekami kūdikiai. Vaiko tėvai tokiu atveju neieškomi ir atsakomybė jiems netaikoma.

²¹² Komentaras dėl Lietuvos Respublikos ataskaitos apie Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos įgyvendinimą Lietuvoje 2004 – 2008 metais, *supra* note 1, 7.

institucijoje²¹³, tačiau Lietuvoje institucijose augančių vaikų skaičius vis dar per didelis (2014 m. pabaigoje 36,78 % visų globojamų vaikų augo institucijose²¹⁴), o 2007 m. pradėta globos įstaigų reforma vykdoma nepagrįstai lėtai. Vaiko teisių apsaugos skyrių veiklos efektyvumui trūksta ir stiprios centrinės institucijos. Nors VVTAIT yra atsakinga už vaiko teisių apaugos tarnybų veiklos koordinavimą, Komitetas pažymi, kad įstaiga neturi reikiamų įgaliojimų, o veikla apsiriboja tik metodiniais patarimais²¹⁵. Galimai dėl nepakankamo bendradarbiavimo atskirų savivaldybių VTAS kai kurias funkcijas įgyvendina skirtingai. Pavyzdžiui, neegzistuojant laikinosios globos terminui, vienos savivaldybės vaiko laikinoji globa trunka iki kelių mėnesių, kitose – kelių metų. Taip pat nėra išsamios visoms institucijoms taikytinos vaiko paėmimo iš šeimos tvarkos, todėl chaotiškai vykdoma procedūra dažnai sąlygoja geriausių vaiko interesų principo pažeidimą (vaikai paimami neišnaudojus visų galimybių vaikui augti šeimoje, vaikai iš šeimos paimami ir grąžinami po kelis kartus ir pan.). Apibendrinant, tokie socialiniai faktoriai kaip žmogiškųjų išteklių trūkumas, nepakankamas vaiko teisių apsaugos specialistų mokymas, klaidingas vaiko teisių suvokimas bei finansinių išteklių paskirstymas sąlygoja geriausių vaiko interesų pažeidimus. Stiprinant vaiko teisių apsaugą taip pat būtina užtikrinti glaudesnę vietos institucijų bendradarbiavimą ir jų centrinį koordinavimą. Kadangi Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus pateikiamoje apžvalgoje teigiama, kad kai kuriais atvejais VTAS netinkamai organizuoja be tėvų globos likusio vaiko alternatyvią globą, toliau aptarsime, kokia globos forma atitinka geriausius vaiko interesus.

4. 2. Geriausius vaiko interesus atitinkanti globos forma

JT vaiko teisių konvencija numato pareigą valstybei suteikti ypatingą apsaugą ir paramą be tėvų globos likusiam vaikui, kuri be kita ko reiškia alternatyvios globos steigimą. Nurodant pakeičiamosios globos variantus (kafalas pagal islamo teisę, įvaikinimas, atidavimas į priežiūros institucijas) tiesiogiai nėra įvardijama, kuri globos forma yra tinkamiausia siekiant geriausių vaiko interesų užtikrinimo.²¹⁶ Išsamesnė šio straipsnio interpretacija pateikiama JT vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo vadove. JTVTK nuomone, nors JT vaiko teisių

²¹³ Dainius Pūras, *supra* note 189, 28-29.

²¹⁴ 2014 m. veiklos ataskaita, Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba prie socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, *supra* note 74, 47.

²¹⁵ Lietuvos trečiojo ir ketvirtojo periodinių pranešimų baigiamosios išvados. Jungtinių Tautų vaiko teisių komitetas, *supra* note 49, 3.

²¹⁶ JT vaiko teisių konvencija, *supra* note 2, 20 straipsnis.

konvencijoje tiesiogiai nenurodoma, tėvų globos netekusio vaiko apgyvendinimas tinkamoje priežiūros įstaigoje, turėtų būti taikomas kaip paskutinė priemonė, pirmenybę teikiant vaiko globai šeimoje.²¹⁷ Komentuojame straipsnyje sakoma, kad vaikas gali būti globojamas institucijoje „esant reikalui“, tai suponuoja prielaidą, kad tokia globos forma gali atitikti geriausias vaiko interesus tik egzistuojant tam tikroms specifinėms aplinkybėms. D. Pūro teigimu, „*esama situacijų, kuomet, pavyzdžiui, siekiant apsaugoti sudėtingoje padėtyje atsidūrusių paauglių teises, institucinė rūpyba nedidelės gyventojų grupės sąlygomis galėtų būti laikoma sprendimu, atitinkančiu geriausias vaiko interesus*“ ir priešingai, mažamečių institucinė globa beveik niekada nereiškia geriausių interesų apsaugos²¹⁸. Vaiko teisių apsaugos srityje veikiančias organizacijas vienijanti Eurochild teigia, kad vaikams iki 3 metų amžiaus turėtų būti taikoma tik šeimos pagrindu įsteigta alternatyvios globos forma. Galime įsivaizduoti hipotetinę situaciją, kad atsižvelgiant į individualias aplinkybes, našlaičiu tapusio, giminaičių neturinčio paauglio globa Vilniaus SOS vaikų kaime galėtų atitikti jo geriausias interesus. Dar išsamiau tinkama pakeičiamoji vaiko priežiūra aptariama Vaiko alternatyvios priežiūros gairėse. Gairėse tinkama alternatyvia globa įvardijama tokia globos forma, kuri skatina visapusišką ir harmoningą vaiko vystymąsi. Valstybės skatinamos dėti visas įmanomas pastangas apsaugoti vaiko teisę augti šeimoje, o atvejais, kai išnaudojus visas priemones, vaiką vistiek būtina atskirti nuo tėvų ar kitų teisėtų atstovų, institucinė globa turėtų būti taikoma tik kai tokia globos forma, atsižvelgiant į individualias aplinkybes, yra itin tinkama, būtina ir atitinka geriausias vaiko interesus. Kaip pažymima gairėse, viso globos steigimo proceso metu turi būti konsultuojamasi su vaiku ir jo tėvais ar teisėtais atstovais²¹⁹. Apibendrinant, galima teigti, kad pagal tarptautinėje teisėje įtvirtintas taisykles, tėvų globos netekusiam vaikui nustatant alternatyvią priežiūrą, prioritetas turi būti teikiamas vaiko globai šeimoje, institucinę globą taikant tik išskirtiniais atvejais, tačiau ar nepilnamečių globos steigimo praktika Lietuvoje atitinka tarptautinę teisę?

Pagrindiniai be tėvų globos likusio vaiko globos organizavimą reglamentuojantys teisės aktai yra šie: Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, CK, Vaiko globos organizavimo nuostatai, Vaiko laikinosios globos (rūpybos) nuostatai. Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas numato, kad „*steigiant vaikui globą (rūpybą), turi būti siekiama sudaryti sąlygas jam*

²¹⁷ Rachel Hodgkin ir Peter Newell, *supra* note 5, 196.

²¹⁸ Dainius Pūras, *supra* note 189, 11.

²¹⁹ Guidelines for the Alternative Care or Children, *supra* note 10, 11.

*gyventi šeimoje kartu su broliais ir seserimis*²²⁰. Globos šeimoje ir šeimynoje pirmenybė prieš globą institucijoje įtvirtinama ir CK – vienas iš globos nustatymo principų - vaiko globa šeimoje²²¹, o „*likęs be tėvų globos vaikas apgyvendinamas <...> vaikų globos institucijoje, kai nėra galimybės jo globoti šeimoje arba šeimynoje*“²²². Vaiko gerovės valstybės politikos koncepcija, Vaiko gerovės 2013 – 2018 metų programa, kiti vaiko teisių apsaugos politiką įgyvendinantys teisės aktais tiesiogiai įtvirtina siekį be tėvų globos likusiam vaikui sudaryti sąlygas augti kuo artimesnėje šeimai aplinkoje. Valstybėje taip pat įgyvendinama vaiko globos reforma, kurios tikslas - ženkliai sumažinti institucijose globojamų vaikų skaičių, optimizuoti pačias globos įstaigas ir institucinę globą pakeisti globa šeimoje. Akivaizdu, kad nacionaliniuose teisės aktuose įtvirtinamos tarptautinėje teisėje numatytos taisyklės ir pirmenybė teikiama geriausiems vaiko interesams atitinkančiai globai šeimoje.

4. 3. Dažniausiai taikomos globos formos problematika

Nustatėme, kad tiek nacionaliniai, tiek tarptautiniai teisės aktai aiškiai nurodo, kad geriausiems vaiko interesams atitinka jo globa artimiausioje šeimai aplinkoje (t. y. iš Lietuvoje galiojančių globos formų pirmenybė turi būti taikoma globai šeimoje arba šeimynoje), o globa institucijoje gali būti steigiama tik išskirtiniais atvejais, kai tai būtina siekiant užtikrinti geriausiems vaiko interesams. Nors Lietuvoje kiekvienais metais nežymiai mažėja institucijose globojamų vaikų skaičius, jis vis dar išlieka per didelis.

Remiantis 2014 m. pabaigos duomenimis, 58, 66 % visų globojamų vaikų augo globėjų šeimose, iš jų 70 % giminaičių šeimose, 4, 56 % - šeimynose, 36, 78 % - institucijose²²³. Situacija globos įstaigose dažnai kritikuojama nacionalinių ir tarptautinių žmogaus teises ginančių organizacijų. JTVTK Bendrajame komentare Nr. 9 ragina valstybes institucinę globą taikyti tik kaip paskutinę priemonę, kai tai būtina geriausiems vaiko interesams užtikrinti²²⁴. Akivaizdu, kad Lietuvoje vaiko globa institucijoje taikoma daugiau kaip taisyklė nei išimtis. Toks dažnas institucinės globos steigimas parodo, kad nors ir teisės aktuose deklaruojamas prioritetas vaiko globai šeimoje ir šeimynoje, praktikoje ši nuostata įgyvendinamas vangiai, o

²²⁰ Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, *supra* note 13, 25 (2) straipsnis.

²²¹ CK, *supra* note 14, 3.249 (1) straipsnis.

²²² *Ibid.*, 3.261 (1) straipsnis.

²²³ 2014 m. veiklos ataskaita, Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba prie socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, *supra* note 74, 47.

²²⁴ General Comment No. 9 (2006), Committee on the Rights of the Child (2006). Prieiga per internetą: <http://www.refworld.org/docid/461b93f72.html>.

globos šeimoje ir šeimynoje skatinimas išlieka tik deklaratyvus. Esama vaikų globos sistema yra neefektyvi, ne visiškai užtikrina geriausius vaiko interesus ir to pasekoje pažeidžia nacionalinėje bei tarptautinėje teisėje įtvirtintus globos organizavimo principus. Autoriaus nuomone, be įvairių socialinių priežasčių tokią situaciją lemia ir sekančios teisinės priežastys.

Neefektyvi vaikų globos sistemos reforma. Vaikų globos sistemos deinstitutionalizacijos idėjos pradėtos plėtoti jau nuo 2001 m. Vyriausybės 2001 – 2004 m. programos įgyvendinimo gairėse buvo įtvirtintas siekis vykdyti vaiko globos sistemos reformą, teikiant prioritetą vaiko globai šeimoje ir keičiant paramos sistemą našlaičiams ir tėvų globos netekusiems vaikams²²⁵. 2004 m. buvo priimta Našlaičių ir tėvų globos netekusių vaikų rėmimo ir integravimo į visuomenę 2005 – 2008 m. metų programa²²⁶. Vaiko globos reforma plačiau aptariama Vaiko gerovės valstybės politikos koncepcijoje, kuria remiantis buvo parengtas Vaiko gerovės valstybės politikos strategijos ir jos įgyvendinimo priemonių 2005 – 2012 m. metų planas²²⁷. 2007 m. Vyriausybė patvirtino Vaiko globos (rūpybos) sistemos reorganizavimo strategiją²²⁸. Tais pačiais metais Socialinės apsaugos ir darbo ministerija (toliau – SADM) priėmė Vaikų globos įstaigų tinklo reorganizavimo planą, kuris 2010 m. buvo panaikintas. Valstybinio audito metu nustatyta, kad didžioji dalis Vaiko globos (rūpybos) sistemos reorganizavimo strategijos rezultatų nustatytu laiku nebuvo pasiekti, pvz. buvo siekiama, kad nuo pradinės 1,7 % reikšmės tėvų globos netekusių vaikų dalis sumažės iki 1 %, tačiau ši dalis ne sumažėjo, o priešingai padidėjo - 2012 m. faktinis rezultatas buvo 2 %²²⁹. Įgyvendinant vaikų globos sistemos pertvarką 2012 m. SADM patvirtino Neįgalių vaikų, likusių be tėvų globos vaikų, suaugusių neįgalių asmenų socialinės globos namų deinstitutionalizacijos gaires ir Vaiko gerovės 2013 – 2018 metų programa ir jos įgyvendinimo planą. Šiuo metu šalyje vykdomos institucionalizacijos tikslai ir uždaviniai įtvirtinti socialinės apsaugos ir darbo

²²⁵ „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 – 2004 m. programos įgyvendinimo priemonių patvirtinimo“, Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 1196 (2001). Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?Condition1=245658&Condition2=>

²²⁶ „Dėl našlaičių ir tėvų globos netekusių vaikų rėmimo ir integravimo į visuomenę 2005 – 2008 m. metų programos patvirtinimo“, Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 1279 (2004). Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=242995&p_query=&p_tr2=

²²⁷ „Dėl vaiko gerovės valstybės politikos strategijos ir jos įgyvendinimo priemonių 2005 – 2012 m. metų plano patvirtinimo“, Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 25-802 (2005). Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=343456.

²²⁸ „Dėl vaiko globos (rūpybos) sistemos reorganizavimo strategijos ir jos įgyvendinimo priemonių 2007 – 2012 metų plano patvirtinimo“, supra note 105.

²²⁹ Valstybinio audito ataskaita „Ar vaikų globos sistema atitinka globojamo vaiko geriausius interesus?“, Valstybės kontrolė, Nr. VA-P-10-3-1 (2014), 17.

ministro įsakymu patvirtintame Perėjimo nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems ir likusiems be tėvų globos vaikams 2014 – 2020 metų veiksmų plane²³⁰. Nors šiuo planu siekiama stiprinti vaiko globą šeimoje, atsisakant institucinės globos, užsibrėžti tikslai išlieka daugiau teoriniai nei praktiniai, kadangi institucijose globojamų vaikų skaičius vis dar per didelis, vaikams iki 3 m. amžiaus dažniausiai nustatoma globa institucijoje, paruošiama per mažai globėjų, alternatyvios globos galimybės išlieka nepakankamos. Tokią situaciją lemia nepakankama vykdomos reformos stebėseną ir priežiūrą. Įgyvendinamos reformos iniciatorius ir koordinatorius yra SADM, o proceso priežiūrą atlieka Stebėsenos grupė. Pažymėtina, kad nors Stebėsenos grupės darbo reglamentas numato, kad susitikimai turi būti vykdomi bent kartą per pusmetį²³¹, 2014 m. įsteigta grupė buvo surengusi du posėdžius, vieno iš jų metu buvo priimtas minėtas darbo reglamentas. Akivaizdu, kad šios grupės vykdoma stebėseną nėra efektyvi. Deinstitutionalizacijos veiksmų planas nenumato atsakingų institucijų, ko pasekoje pati reforma vykdoma nesistemiškai. Straipsnyje „Vaikų globos namų deinstitutionalizacija Lietuvoje: ar „vežimas“ judės į priekį?“ teigiama, kad *„specialistai stokoja informacijos ir diskusijų deinstitutionalizacijos tema globos įstaigų kolektyvuose, su išorės ekspertais ir atsakingų institucijų atstovais. Nežinojimas didina įtampą ir darbuotojų nerimą, kelia nepasitikėjimą reforma: jie abejoja reformos eiga ir naudingumu, prisimena iki šiol nepavykusius bandomuosius projektus, nerimauja dėl savo darbo vietos, pareigybės pasikeitimo ir galiausiai dėl vaikų ateities“*²³². Autoriaus nuomone, tokie nepakankamai ir tikėtina netinkamai informuoti vaikų globos namuose dirbantys specialistai nėra suinteresuoti reformos sėkme ir institucijų uždarymu, ko pasekoje ne tik keliamas nerimas vaikams, bet ir stringa pati pertvarka. Siekiant efektyvios ir sklandžios reformos turėtų būti numatomos ne tik koordinuojančios bei stebinčios, bet ir atsakingos institucijos, pvz. savivaldybių lygmeniu VTAS, kurios užtikrintų sklandų perėjimą nuo globos institucijose prie globos šeimose ir bendruomenėje, tinkamai informuojant visas suinteresuotas šalis.

Nepakankamas alternatyvių globos formų pasirinkimas. Sprendimas dėl vaiko apgyvendinimo globos institucijoje nėra priimamas kaip išimtinis, kadangi nėra galimybių

²³⁰ Dėl perėjimo nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems ir likusiems be tėvų globos vaikams 2014 – 2020 metų veiksmų plano patvirtinimo, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas Nr. A1 – 83 (2014). Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/c90d41f097de11e3bdd0a9c9ad8ce1bf>.

²³¹ Tarpinstitucinės grupės darbo reglamentas Nr. D5-34 (2015), 9 punktas.

²³² Lijana Gvaldaitė, Sandra Šimkonytė „Vaikų globos namų deinstitutionalizacija Lietuvoje: ar „vežimas“ judės į priekį?, Socialinė politika (2015).

nustatyti kitą alternatyvią globos formą. JTVTK bendrosiose išvadose išreiškia susirūpinimą dėl didelio vaikų, ypač iki 3 metų, apgyvendinimo globos įstaigose atvejų taip pat dėl mažo globėjų šeimų skaičiaus. Komitetas rekomenduoja užtikrinti šeimos aplinkos netekusiems vaikams pakankamai alternatyvių globos šeimoje ar bendruomenėje galimybių.²³³ Ši problema ypač aktuali skubaus vaiko paėmimo atveju. VVTAIT susitikimo su Ukmergės, Utenos, Zarasų, Anykščių, Širvintų ir Švenčionių rajonų savivaldybių administracijų VTAS specialistais metu aiškinosi laikinosios globos nustatymo šiose savivaldybėse praktiką ir ataskaitoje pateikė tokią informaciją: *”susitikimo metu visi VTAS atstovai teigė, kad savivaldybėse administracijos direktoriaus įsakymu yra patvirtinti fizinių asmenų, šeimų, šeimynų ir / ar kitų institucijų, kurios bet kuriuo paros metu laikinai gali priimti bei apgyvendinti vaiką (-us), sąrašai. Anykščių r. sav. VTAS specialistai pažymėjo, jog savivaldybėje galioja tarsi neformalus susitarimas su policija. Policijos pareigūnai gali VTAS ne darbo laiku skambinti Anykščių r. sav. VTAS specialistui ir pasitarti dėl vaiko paėmimo, jo nuvežimo vietos parinkimo ar kt. klausimų. Utenos r. sav., Širvintų r. sav. ir Ukmergės r. sav. VTAS atstovai nurodė, kad policijos pareigūnai taip pat pagal konkrečios situacijos aplinkybes, esant būtinybei, paima vaikus ir veža pas asmenis, šeimas, šeimynas ar kitas įstaigas, kurios yra pareiškusios sutikimą bet kuriuo metu laikinai priimti vaiką. Švenčionių r. sav. VTAS atstovai teigė, kad savivaldybėje analogiška tvarka, kaip ir susitikime dalyvavusių VTAS savivaldybėse, tik pabrėžė, jog yra susiduriama su problema, kai paimamas vaikas yra neįgalus mažametis. Zarasų r. sav. VTAS atstovai minėjo, jog savivaldybė yra sudariusi sutartį su ligonine, kuri priima policijos pareigūnų paimtą mažametį vaiką. Susitikimo metu nustatyta, jog policijos pareigūnai, organizuodami skubų vaiko (-ų) paėmimą iš šeimos, pirmiausia ieško laikino apgyvendinimo galimybių artimiausioje aplinkoje (pas giminaičius, kaimynus). Nesant galimybių vaiką apgyvendinti artimiausioje aplinkoje, be tėvų globos likęs vaikas, atsižvelgiant į konkrečias aplinkybes, vežamas į ligoninę arba vaikų globos įstaigą”²³⁴.*

²³³ Lietuvos trečiojo ir ketvirtojo periodinių pranešimų baigiamosios išvados, Jungtinių Tautų vaiko teisių komitetas, supra note 49, 7.

²³⁴ Susitikimo su Ukmergės, Utenos, Zarasų, Anykščių, Širvintų ir Švenčionių rajonų savivaldybių administracijų vaiko teisių apsaugos skyrių specialistais laikinosios globos (rūpybos) organizavimo klausimais ataskaita. Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos. Nr. 6-585 (2015). Prieiga per internetą: [http://vaikoteises.lt/media/file/Methodines/Susitikimo su VTAS 2015 10 28 at.pdf](http://vaikoteises.lt/media/file/Methodines/Susitikimo_su_VTAS_2015_10_28_at.pdf).

Pagal Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymą, skubiai iš šeimos paimtas vaikas dėl nustatytos grėsmės jo sveikatai ar gyvybei, perduodamas globoti CK numatyta tvarka²³⁵. CK įtvirtina tokius globos steigimo principus: „1) vaiko interesų pirmumas; 2) pirmumo teisę tapti globėjais (rūpintojais) turi vaiko artimieji giminaičiai, jeigu tai atitinka vaiko interesus; 3) vaiko globa (rūpyba) šeimoje; 4) brolių ir seserų neišskyrimas, išskyrus atvejus, kai tai pažeidžia vaiko interesus“²³⁶. Aptariamos situacijos atveju, kai kyla pavojus vaiko saugumui steigiama laikinoji globa prioritetą teikiant vaiko globai šeimoje, vėliau šeimynoje ir tik kai nėra galimybės vaiko globoti nei šeimoje, nei šeimynoje – globos institucijoje²³⁷. Taigi teisės aktai numato įpareigojimą paisyti geriausių vaiko interesų ir globą institucijoje steigti tik išimtiniais atvejais. Tačiau kiekvienais metais iš nesaugios aplinkos paimti vaikai dažniausiai siunčiami į globėjų šeimas, daugiausiai - giminaičių, šiek tiek rečiau į globos institucijas ir tik retais atvejais į šeimynas. Tokia situacija susiklosto todėl, kad nepakankamai skatinama vaiko globa šeimoje, veikia labai mažas šeimynų skaičius ir priešingai – per daug globos institucijų. Taip pat paruošiama per mažai globėjų. Nuo 2008 m. pradėjo veikti Globėjų (rūpintojų) ir įtėvių paieškos, rengimo, atrankos, konsultavimo ir pagalbos jiems paslaugų teikimo programa (toliau – Programa), pagal kurią vykdoma globėjų paieška, organizuojami globėjų ir įtėvių mokymai, teikiama kita pagalba globėjų ir įtėvių šeimoms. Darytina prielaida, kad Programa įgyvendinama neefektyviai, kadangi kiekvienais metais parengiama apie 290 naujų globėjų ir įtėvių šeimų, o tėvų globos netenka apie 2 tūkst. vaikų²³⁸. Taigi dėl nepakankamų alternatyvios globos galimybių skubiai iš šeimos paimtas vaikas apgyvendinamas institucijoje, neatsižvelgiant į jo geriausius interesus ir pažeidžiant globos organizavimo principus. Vaikai iki 3 m. amžiaus apgyvendinami sutrikusio vystymosi kūdikių namuose, net jei ir jų raida yra normali. Tokio mažamečio apgyvendinimas institucijoje beveik niekada negali būti suprantamas kaip jo geriausius interesus atitinkanti globos forma²³⁹. Į globos institucijas siunčiamų tėvų globos netekusių vaikų skaičių galėtų sumažinti profesionalių globėjų, pas kuriuos būtų siunčiami skubiai iš šeimų paimti vaikai, įsteigimas. Šiuo metu Lietuvoje nėra profesionalių globėjų, kurie galėtų bet kuriuo paros metu priimti vaikus trumpalaikiai ar

²³⁵ Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, supra note 13, 56 (3) straipsnis.

²³⁶ CK, supra note 14, 3.249 (1) straipsnis.

²³⁷ Ibid., 3.254, 3.261 straipsniai.

²³⁸ Valstybinio audito ataskaita „Ar vaikų globos sistema atitinka globojamo vaiko geriausius interesus?“, supra note 229, 29.

²³⁹ Dainius Pūras, supra note 143, 11.

ilgalaikei globai. Vilniaus miesto savivaldybės administracijos direktoriaus įsakymo patvirtintas Vaiko paėmimo iš šeimos ar kitos jo buvimo vietos tvarkos aprašas iš viso nenumato galimybės iš nesaugios aplinkos paimtą vaiką apgyvendinti šeimoje ar šeimynoje, priešingai numato tik galimybę apgyvendinti institucinėse įstaigose: Vilniaus universiteto vaikų ligoninės Neontologijos centre, Vilniaus miesto klinikinės ligoninės Vaikų ligų skyriuje, Vilniaus vaikų socialinės globos namuose²⁴⁰. Darytina išvada, kad Vilniaus mieste nėra galimybės pilna apimtimi įgyvendinti geriausių vaiko interesų principą parenkant vaikui tinkamiausią alternatyvios globos formą. Perėjimo nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems ir likusiems be tėvų globos vaikams 2014 – 2020 metų veiksmų planas apibrėžia profesionalaus globėjo sąvoką – tai fizinis asmuo, įstatymų ir kitų teisės aktų nustatyta tvarka teikiantis profesionalias socialines paslaugas nesusietiems giminystės ryšiais likusiems be tėvų globos vaikams, neįgaliesiems ir (ar) juos globojantis. Vienas iš Plano tikslų – užtikrinti vaiko teisę augti savo šeimoje, o likusiems be tėvų globos vaikams – galimybę augti globėjų, įtėvių šeimoje ar šeimynoje bei gauti bendruomeninę pagalbą. Šiam tikslui pasiekti keliamas uždavinys įdiegti profesionalių globėjų sistemą, sukuriant profesionalių globėjų veiklos modelį, apimančią globėjų paiešką, atranką, mokymą, vertinimą, finansavimo mechanizmą ir pagalbos sistemą.²⁴¹ Pažymėtina, kad pagal siūlomą sąvokos apibrėžimą, profesionalus globėjas negalės globoti giminystės ryšiais susijusių vaikų, nepriklausomai nuo giminystės laipsnio. Atsižvelgiant į tai, kad didžiausia tikimybė vaikui rasti globėją ir geriausius vaiko interesus atitinka globa giminaičių šeimose, Vaiko teisių apsaugos kontrolierius kritikuoja ir siūlo keisti nuostatas, kuriomis apribojama parama asmenims, globojantiems giminystės ryšiais susijusius vaikus.²⁴² Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo projektas įveda kitą – socialinių globėjų sąvoką. 39 straipsnio 2 dalis numato, kad iš šeimos paimtas vaikas gali būti laikinai apgyvendinamas pas socialinius globėjus²⁴³. Plačiau ši sąvoka nėra aiškinama. Taigi nors ir matyti profesionalių globėjų sampratos užuomazgos, teisiškai šis institutas nėra įtvirtintas. Profesionalūs globėjai turėtų teikti laikinas ir nuolatines socialines paslaugas be tėvų globos likusiems vaikams. Taip būtų išspręsta problema dėl iš šeimos paimto vaiko

²⁴⁰ Vaiko paėmimo iš šeimos ar kitos jo buvimo vietos tvarkos aprašas, *supra* note 149, 18 punktas.

²⁴¹ Perėjimo nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems ir likusiems be tėvų globos vaikams 2014 – 2020 metų veiksmų planas, *supra* note 230, 3.8, 13.2.3. punktai.

²⁴² Dėl pastabų ir siūlymų pateikimo perėjimo nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems, likusiems be tėvų globos vaikams programos ir šios programos 2014 – 2020 m. veiksmų plano projektams, Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolierius, Nr.(3.20.-2013-763)-2-1628 (2013), 2.

²⁴³ LR vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo Nr. I-1234 pakeitimo įstatymas, *supra* note 46, 39 (2) straipsnis.

apgyvendinimo, kadangi pagal egzistuojančią globos sistemą galinčių globoti artimųjų giminaičių neturintys vaikai dažniausiai apgyvendinami institucijose. Tokie globėjai turėtų būti apmokomi bei akredituojami, t. y. tinkamai įvertinamas jų pasiruošimas globai. Kadangi socialinė globa laikytina paslauga, profesionaliems globėjams už tokių paslaugų teikimą turėtų būti mokamas atlyginimas, suteikiamos kitos garantijos, pvz. specialistų pagalba, trumpos pertraukos. Taip pat svarbu, kad profesionalūs globėjai prižiūrėtų tik mažas 3 – 4 vaikų grupes. Palyginimui, šiuo metu egzistuoja dvi šeimos pagrindu veikiančios globos formos – tai globa šeimoje ir šeimynoje, tačiau akivaizdu, kad šių globos formų nepakanka, nes jose globojamų vaikų skaičius lyginant su institucijose augančiais yra mažas. Šeimose dažniausiai globojami giminystės ryšiais susieti vaikai, o profesionalūs globėjai globotų “nepažįstamus” vaikus. Ilgą laiką globa šeimoje iš esmės buvo savanoriška, kadangi buvo mokama tik globos išmoka vaikui, tik nuo 2016 m. sausio 1 d. mokamas 1 bazinės socialinės išmokos dydžio, o nuo 2017 m. sausio 1 d. – 4 bazinių socialinių išmokų dydžio globos išmokos tikslinis priedas. Dabartiniai globėjai nedirba su biologine vaiko šeima, kartais net vengia bendravimo su biologiniais tėvais, yra suinteresuoti ilgalaikė, o ne trumpalaikė vaiko priežiūra²⁴⁴. Profesionalūs globėjai teiktų pagalbą ir vaikui, ir jo šeimai siekiant pašalinti priežastį, dėl kurių vaikas buvo paimtas iš šeimos, o jei to padaryti neįmanoma – parengti vaiką globai kitų globėjų šeimoje arba įvaikinimui. Tuo tarpu šeimynos steigimui keliami aukšti reikalavimai - šeimyną steigti gali 3 metų globos patirtį turintys asmenys²⁴⁵, o globojamų vaikų skaičius kur kas didesnės - iki 12 vienoje šeimynoje. Tiesa, Vaiko teisių apsaugos kontrolierius atkreipia dėmesį, kad nėra aiškūs argumentai, kodėl šiuo metu vykdomame deinstitucionalizacijos procese nėra nenumatytas šeimynų dalyvavimas, jų rėmimas, steigimosi skatinimo priemonės, kadangi ši vaikų globos forma, kol nėra išplėtota vaiko globa šeimoje, yra pranašesnė už naujos formos socialinės globos įstaigų kūrimąsi ir plėtrą²⁴⁶.

Toliau aptarsime kelių užsienio šalių, turinčių daugiau alternatyvios globos formų, geruosius pavyzdžius. Didžiosios Britanijos vaiko alternatyvios globos sistemą sudaro: globa nelaimės atveju (angl. emergency), kai vaikui reikia saugaus prieglobsčio kelioms naktims; trumpalaikė globa (angl. short - term), kai globėjai vaikais rūpinasi kelias savaites ar mėnesius,

²⁴⁴ <http://www.santaka.info/?sidx=35661>. Žiūrėta 2016-04-17.

²⁴⁵ LR šeimynų įstatymas, *supra* note 42, 4(1) straipsnis.

²⁴⁶ Dėl pastabų ir siūlymų pateikimo perėjimo nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems, likusiems be tėvų globos vaikams programos ir šios programos 2014 – 2020 m. veiksmų plano projektams, *supra* note 230, 3.

iki nusprendžiama dėl šių atvejų: „atokvėpis“ (angl. short break), kai neįgalūs ar specialiuoju poreikiu turintys vaikai reguliariai kartas nuo karto prižiūrimi kitoje nei savo šeimoje, tėvams ar globėjams suteikiant pertrauką; kardomoji, kai lygtinai paleisti jauni asmenys yra prižiūrimi specialiai apmokytu globėju; globa prieš įvaikinimą (angl. fostering for adoption), kai vaikai yra globojami potencialių tėvių; ilgalaikė globa (long - term) – nenorinčių būti įvaikintais vaikų globa iki pilnametystės; šeima ir draugai arba giminystė (angl. family and friends of kinship), kai vaiką globoja jam pažįstami asmenys; specialistų terapeutų globa (angl. specialist therapeutic), kai vaikus su ypatingais kompleksiniais sutrikimais arba sudėtingu elgesiu globoja šios srities specialistai²⁴⁷. Prancūzijoje kaip viena iš socialinės globos sistemos grandžių egzistuoja šeimos asistento (angl. family assitant) pareigybė. Tai itin specializuotas ir profesionalus institutas. Pirmiausia potencialūs šeimos asistentai turi išklausti 300 val. mokymo kursą, po kurio išduodamas diplomą. Antra - gauti patvirtinimą dėl atitikimo globėjams keliamiems reikalavimams. Tuomet šeimos asistentams suteikiama teisė globoti 1, 2, 3 arba brolių ir seserų neišskyrimo atvejais 4 vaikus 5 metų laikotarpiui. Šeimos asistentas dirba darbo sutarties pagrindu, gauna nuo globojamų vaikų skaičiaus priklausantį atlyginimą ir kompensaciją vaikų pragyvenimo išlaidoms (rūbams, maistui, mokyklai, laisvalaikiui), taip pat suteikiamos 21 dienos mokamos metinės atostogos. Šeimos asistentas, teikdamas kasdienę pagalbą vaikui, veikia kartu su kitais įvairių sričių specialistais.²⁴⁸ Škotijoje egzistuoja tokios globos formos: atokvėpio globos paslauga specialių poreikių vaikams ar jų tėvams, esant sveikatos problemoms. Tokia globos forma padeda spręsti globėjų „perdegimo“ problemas. Vaikai apgyvendinami minėtų specialių globėjų šeimose savaitgaliais ar atostogų metu; dienos globos paslaugos teikiamos šeimoms, neturinčioms socialinių įgūdžių. Jų tikslas – ugdyti tėvų socialinius įgūdžius. Paslaugos gali būti teikiamos šeimoje (iki 3 vaikų) ir centruose. Dažniausia teikiamos paslaugos vaikams iki 5 metų amžiaus. Tai padeda išvengti vaiko paėmimo iš šeimos, sudaro galimybes stebėti šeimą ir padėti jai spręsti problemas; laikinoji globa trunka tol, kol įvertinama, ar vaikas gali grįžti į šeimą. Pirmą peržiūrą vykdoma po 6 savaičių. Jos metu priimamas sprendimas, ką toliau daryti – grąžinti vaiką į biologinę šeimą ar organizuoti nuolatinę globą. Finansinę paramą globėjų šeimoms sudaro išmoka vaikui (maistui, dienpinigiai, suma nefiksuota) ir išmoka globėjui, kuri priklauso nuo globojamo vaiko amžiaus

²⁴⁷ <https://www.gov.uk/foster-carers/types-of-foster-care>. Žiūrėta 2016-04-14.

²⁴⁸ The French model for the professionalization of foster carers, Vincent Ramon, Instituto degli Innocenti, Florence (2012).

ir jo specialių poreikių. Taip pat globėjas yra įdarbinamas, aptaromos jo darbo sąlygos ir terminai.²⁴⁹

Taigi skatinant vaiko globą šeimoje ir mažinant į globos įstaigas siunčiamų vaikų skaičių, turėtų būti vykdomos tikslingos globos šeimoje skatinimo priemonės: be kita ko, stiprinti Globėjų (rūpintojų) ir tėvių paieškos, rengimo, atrankos, konsultavimo ir pagalbos jiems paslaugų teikimo programos įgyvendinimą praktikoje paruošiant paklausą atitinkantį globėjų skaičių; skatinti šeimynų steigimą savivaldybėse; įsteigti profesionalių globėjų institutą. Šiomis bei kitomis priemonėmis turėtų būti siekiama užtikrinti pakankamai alternatyvios globos galimybių.

Nagrinėjant geriausių vaiko interesų principo užtikrinimą globos organizavimo procese, svarbu paminėti ir globėjų atrankos probleminius aspektus. Kadangi didžiausiai daliai tėvų globos netekusių vaikų yra skiriama globa šeimoje, aptarsime būtent šią alternatyvią priežiūrą įgyvendinančių asmenų atrankos procedūrinius trūkumus. Nors JT vaiko teisių konvencija ir neįtvirtina globėjams keliamų reikalavimų, galima teigti, kad globėjų atranka patenka į Konvencijos 3 straipsnio taikymą, pagal kurį valstybės privalo užtikrinti geriausių vaiko interesų laikymąsi sprendžiant bet kokius su vaiku susijusius klausimus, įskaitant globėjo parinkimą. Alternatyvios globos gairėse numatoma, valstybės turi numatyti atitinkamus globėjų atrankos kriterijus, pagal kuriuos būtų įvertinimas jų tinkamumas tapti globėju²⁵⁰. JT vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo vadove teigiama, kad „*globėjų mokymas ir globos priežiūra turėtų užtikrinti, kad su globojamais vaikais nebūtų elgiamasi kaip su žemesniais nei kiti šeimos vaikais arba kad jie nebūtų išnaudojami kaip namų darbininkai*“²⁵¹. Taigi tarptautinė teisė įpareigoja skiriant globėją atsižvelgti į geriausius vaiko interesus taip pat tinkamai įvertinti potencialaus globėjo pasirengimą globai. Lietuvoje globėjų atranką reguliuoja Vaiko globos organizavimo nuostatai (toliau – nuostatai). Pagal šiuos nuostatus pasirengimas globai apima globėju norinčio tapti asmens paiešką, jo patikrinimą (pradinis įvertinimas, mokymai, išvada dėl pasirengimo globai) ir sprendimo dėl asmens teikimo skirti globėju priėmimą²⁵². Mokymai yra privalomi kiekvienam fiziniam asmeniui norinčiam tapti globėju, tačiau tik rekomendaciniai tokio asmens sutuoktiniui ar kartu gyvenančiam partneriui ir vaiko artimiesiems

²⁴⁹ www.ivaikinimas.lt/assets/Skotija2.doc Žiūrėta 2016-04-17

²⁵⁰ Guidelines for the Alternative Care of Children, *supra* note 10, 10.

²⁵¹ Rachel Hodgkin ir Peter Newell, *supra* note 5, 196.

²⁵² Vaiko globos organizavimo nuostatai, *supra* note 59, 9 punktas.

giminaičiams²⁵³. Toks reguliavimas neužtikrina geriausių vaiko interesų, nes nesudaromos teisinės prielaidos parinkti vaikui tinkamiausią globėją. SADM duomenimis 2013 m. vaikus globojo 635 šeimos ir iš jų tik 102 globojo vaikus, su kuriais nebuvo susietos giminystės ryšiais²⁵⁴. Kaip skelbia VVTAIT 2014 m. šeimos, kuriose vaikų globėjais buvo paskirti seneliai, sudarė kiek daugiau nei 63 %, o tetos ir dėdės – beveik 24 % visų giminystės ryšiais su globojamu vaiku susijusių šeimų²⁵⁵. Specialus rengimas skiriamas tik mažiau nei 20 % (tiek yra giminystės ryšiais su vaiku nesusijusių šeimų) globėjų²⁵⁶. Valstybės kontrolės atlikto audito metu nustatyta, kad 2012 m. nuo pareigų dėl netinkamo jų atlikimo buvo nušalintos 23 vaikus globojusios šeimos, iš jų 87 % (20) buvo artimi vaikų giminaičiai²⁵⁷. Kaip matyti iš statistikos artimieji giminaičiai susiduria su lygiai tokiais pačiomis ar net didesnėmis vaiko auginimo problemomis ir iššūkiais, todėl būtų tikslinga numatyti privalomus mokymus ir artimiesiems vaiko giminaičiams, norintiems tapti globėjais. Tokie mokymai turėtų būti privalomi ir su vaiko globėju gyvenančiam asmeniui, kadangi jis taip pat dalyvauja vaiko gyvenime ir tik taip galėtų būti užtikrinami geriausi vaiko interesai parenkant tinkamiausią globėją. Su vaiku gyvenančiam asmeniui taip pat netaikomi globėjui keliami reikalavimai, t. y. teisės aktai nenumato kartu su vaiku norinčiu globoti asmeniu gyvenančių asmenų sveikatos tikrinimo ir vertinimo, ar globėjas nėra įtrauktas į socialinės rizikos šeimų sąrašą. Dėl tokio teisės aktų neišsamumo susidaro situacijos, kai globėjais paskiriami asmenys, su kuriais gyvena priklausomybę nuo alkoholio turintys asmenys ar asmenys, įtraukti į socialinės rizikos šeimų sąrašus²⁵⁸. Taigi galiojantis teisinis reguliavimas nesudaro prielaidų parinkti globėją, geriausiai atitinkantį vaiko interesus.

Apibendrinant, galiojantys teisės aktai ne visais atvejais užtikrina geriausius vaiko interesus globos organizavimo procese. Nors tarptautinė ir nacionalinė teisė prioritetą teikia alternatyviai globai šeimoje, Lietuvoje vis dar per dažnai steigiama globa institucijose. Tokią situaciją be kita ko sąlygoja nepakankamos alternatyvios globos galimybės, todėl siekiant mažinti globos institucijose gyvenančių vaikų skaičių būtų tikslinga įkurti profesionalių globėjų

²⁵³ Vaiko globos organizavimo nuostatai, *supra* note 59, 19 (1), (2) punktai.

²⁵⁴ Prieiga per internetą: <http://www.socmin.lt/lt/seima-ir-vaikai/vaiko-teisiu-apsauga/statistika-vta.html>. Žiūrėta 2016-03-02.

²⁵⁵ Prieiga per internetą: http://vaikoteises.lt/lt/globa/globa_seimoje/kas_yra_globa_rupyba_seimoje.html. Žiūrėta 2016-03-02.

²⁵⁶ Kęstutis Vitkauskas, „Vaiko globos organizavimo principų įgyvendinimas Lietuvoje“, *Viešoji politika ir administravimas*, 31 (2010): 143.

²⁵⁷ Valstybinio audito ataskaita „Ar vaikų globos sistema atitinka globojamo vaiko geriausius interesus?“, *supra* note 229, 26.

²⁵⁸ *Ibid.*

institutą, kurie galėtų teikti socialines paslaugas bet kuriuo paros metu. Pažymėtina, kad kiekvienas globos nustatymo atvejis yra individualus ir parenkant globos formą turėtų būti atsižvelgiama į aplinkybių visumą. Nors beveik visada tinkamiausia yra vaiko globa šeimoje, netinkamai įgyvendinama net ir ši globos forma gali pažeisti geriausias vaiko interesus. Šiuo metu galiojanti globėjų atrankos tvarka yra ydinga, nes artimiesiems vaiko giminaičiams ir su būsimų globėju gyvenantiems asmenims rengiantis nepilnamečio globai mokymai nėra privalomi. Atsižvelgiant į vaiko globos atsisakymo atvejus darytina išvada, kad dažnu atveju artimieji vaiko giminaičiai nėra tinkamai paruošiami globai ir taip pažeidžiama vaiko teisė turėti tinkamiausią globėją, todėl teisės aktai turėtų įtvirtinti privalomus mokymus visiems besiruošiantiems tapti globėjais be išimties.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

1. Valstybės pareiga užtikrinti apsaugą tėvų globos netekusiam vaikui, o tinkamo teisinio reguliavimo sukūrimas bei efektyvus jo įgyvendinimas praktikoje galėtų būti vertinamas kaip tokios pareigos vykdymas. Lietuva yra pagrindinių vaiko teisių apsaugą užtikrinančių, vaiko teisę augti savo šeimoje bei teisę į alternatyvią priežiūrą numatančių tarptautinių sutarčių, tokių kaip JT vaiko teisių konvencija, EŽTK, TPPTP, TESKTP ir kt., dalyvė. Nacionaliniu lygiu vaiko globą reglamentuoja įstatymai (CK, Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas) bei poįstatyminiai (Vaiko laikinosios globos (rūpybos) organizavimo nuostatai, Vaiko globos organizavimo nuostatai) teisės aktai. Vaiko teisių apsaugą įgyvendina ir alternatyvią globą organizuoja kompetetingos institucijos – VVTAJT, Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga, VTAS ir kt. Nors ir nacionaliniai teisės aktai yra suderinti su JT vaiko teisių konvencija, valstybė ne visa apimtimi įgyvendina pareigą atlikti nuolatinį periodinį teisinės sistemos vertinimą, kadangi pagrindinis vaiko teisių apsaugą užtikrinantis dokumentas – Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas nuo jo priėmimo 1996 m. nebuvo iš esmės keistas. Galiojantis įstatymas ne visiškai užtikrina vaiko teisę į šeimą, nes be kita ko nenumato teismo vaiko paėmimo iš šeimos sankcionavimo, nors pagal JT vaiko teisių konvencijos 9 straipsnio 1 dalį šeimą galima išskirti tik vadovaujantis teismo sprendimu. Taip pat pastebėtina, kad kai kuriais atvejais įstatymai neveikia praktikoje, pvz. nors teisės aktai numato, kad steigiant alternatyvią globą be tėvų priežiūros likusiam vaikui pirmenybė turi būti teikiama globai šeimoje ir globa institucijoje galima tik išimtiniais atvejais, be tėvų globos likusiems vaikams iki 3 m. amžiaus, dauguma atvejų globa nustatoma institucijose. Dėl šių priežasčių pažeidžiamas geriausių vaiko interesų principas steigiant globą ir parenkant jos formą.
2. Tarptautinėje teisėje numatant įvairias alternatyvios globos formas skatinama šeimos ar bendruomenės pagrindu įsteigta priežiūra, kuri yra tiek tinkamesnė vaikui, tiek finansiškai naudingesnė valstybei. Lietuvos globos sistema sukurta remiantis tarptautine praktika – egzistuoja trys pagrindinės globos formos: šeimoje, šeimynoje ir institucijoje, tačiau priešingai nei įpareigoja tarpautinė ir nacionalinė teisė, pastaroji globos forma taikoma kaip taisyklė, o ne kaip išimtis. Nors ir dabartinė globos sistema keičiama, reforma vyksta nepagrįstai lėtai ir neefektyviai, institucijose globojamų vaikų skaičius vis dar per didelis, vaikams iki 3 m. amžiaus dažniausiai nustatoma globa institucijoje, paruošiama per mažai

globėjų, alternatyvios globos galimybės išlieka nepakankamos. Neišsamiai ir netinkamai informuoti vaikų globos namuose dirbantys specialistai nėra suinteresuoti reformos sėkme ir institucijų uždarymu, ko pasekoje ne tik keliamas nerimas vaikams, bet ir stringa pati pertvarka. Deinstitutionalizacijos priežiūra ir koordinavimas įgyvendinami netinkamai, kadangi šiam tikslui įsteigta iš esmės tik formali Stebėsenos grupė – nors šios grupės darbo reglamentas numato, kad susirinkimai turėtų vykti bent 2 kartus per metus, nuo 2014 m. iš viso įvyko du posėdžiai ir tik vieno iš jų metų buvo diskutuojama, su kokiais iššūkiais susiduria reforma. Numačius atsakingas institucijas, pvz. VTAS savivaldybių lygmeniu, būtų užtikrintas sklandus perėjimas nuo globos institucijose prie globos šeimose ir bendruomenėje, tinkamai koordinuojant ir informuojant visas suinteresuotas šalis.

3. Pagal EŽTT praktiką, vaiko atskyrimas nuo šeimos aplinkos atitinka EŽTK 8 straipsnį tuo atveju, kai toks atskyrimas yra būtinas demokratinėje visuomenėje, taikomas pagal įstatymus ir juo siekiama apsaugoti vaiko ar (ir) tėvų interesus. Užtikrinant visų suinteresuotų šalių interesų balansą, vaikas gali būti atskiriamas nuo tėvų tik išimtiniais atvejais, esant itin rimtiems pagrindams. Nacionalinėje teisėje numatyti ir praktikoje plėtojami vaiko atskyrimo pagrindai atitinka tarptautinėje teisėje įtvirtintus žmogaus teisių standartus, tačiau kiekvienu atveju sprendžiant dėl vaiko ir tėvų išskyrimo, faktinių aplinkybių tyrimas ir galutinio sprendimo priėmimas priklauso valstybės įgaliotų institucijų kompetencijai. Lietuvoje pastebima pozityviosios valstybės pareigos šeimos santykių atžvilgiu įgyvendinimo problematika. Valstybės institucijos nuo sužinojimo arba privalėjimo sužinoti momento apie vaiko teisių pažeidimus šeimoje, turi imtis efektyvių priemonių, kurios gali reikšti socialinių paslaugų teikimą šeimai ar vaiko paėmimą priklausomai nuo individualių aplinkybių, tokiems pažeidimams pašalinti, o valstybės institucijų neveikimas arba nepakankamas veikimas gali sąlygoti atitinkamų EŽTK nuostatų pažeidimą. Deja, Lietuvoje valstybės institucijos ne visada laiku ir tinkamai sureaguoja į vaiko teisių pažeidimus, autoriaus nuomone, be kita ko tai lemia neišsamus teisinis šeimos santykių reglamentavimas, o būtent skubaus vaiko paėmimo iš šeimos gairių neegzistavimas.
4. Kadangi sprendimas dėl vaiko paėmimo iš šeimos yra itin sudėtingas, jam keliami ne tik materialiniai, bet ir procesiniai reikalavimai. Pagal galiojantį nacionalinį teisinį reguliavimą vaiko teisė į šeimą tam tikrais atvejais gali būti ribojama vykdomosios valdžios sprendimu. Toks ribojimas, atsižvelgiant į konkrečios situacijos aplinkybes, galėtų kelti klausimą dėl

atitikimo EŽTK 6 straipsniui, užtikrinančiam teisę, kad asmens civilinio pobūdžio teisių ir pareigų klausimus spręstų pagal įstatymą įsteigtas nepriklausomas ir bešališkas teismas, taip pat yra traktuotinas kaip pažeidžiantis JT vaiko teisių konvencijos 9 straipsnio 1 dalyje įtvirtintą reikalavimą vaiką išskirti su tėvais vadovaujantis teismo sprendimu ir taikytiniais įstatymais.

Pasiūlymas: įtvirtinti teisminę vaiko paėmimo iš šeimos patikrą. Planuoto vaiko paėmimo atveju – prieš paimant vaiką sprendimas turėtų būti sankcionuotas teismo, neplanuoto, skubaus paėmimo atveju – vaiką paėmus VTAS sprendimu, šis per numatytą terminą turėtų būti patvirtintas arba atmestas teismo ir atitinkamai vaikui būtų steigiama laikinoji globa arba jis būtų gražinamas į šeimą.

5. Nacionaliniai teisės aktai vaiko atskyrimą nuo tėvų reglamentuoja abstrakčiai. Numatomi vaiko atskyrimo pagrindai, vykdančys asmenys, tačiau detalioji procedūra neregamentuojama. Valstybės atsaką į vaiko teisių pažeidimus šeimoje reguliuojančios normos išdėstytos keliuose teisės aktuose. Nesant vaiko paėmimo iš šeimos procedūros taisyklės numatančio teisės akto, vaiko likimas patikimas subjektyviam VTAS specialistų vertinimui, pagrįstu asmeniniu situacijos suvokimu bei patirtimi. Pagal galiojančią teisinę reglamentavimą praktikoje kyla vaiko paėmimo iš šeimos teisėtumo ir pagrįstumo klausimai, sukuriama prielaidos pažeisti ne tik vaiko teisę augti šeimoje, bet ir kitas EŽTK bei JT vaiko teisių konvencijos nuostatas, numatančias valstybės pareigą apsaugoti vaiką nuo smurto, suteikti ypatingą apsaugą.

Pasiūlymas: priimti vaiko paėmimo iš šeimos tvarką. Vaiko paėmimo taisyklės turėtų užtikrinti geriausių vaiko interesų principo taikymą sprendžiant dėl vaiko paėmimo ir įtvirtinti kriterijus, pagal kuriuos būtų galima įvertinti rizikos vaiko sveikatai ir gyvybei lygį bei objektyviai nustatyti, ar vaikui saugu likti šeimoje. Požymių, kaip atpažinti neprižiūrimą ar emocinę, fizinę, seksualinę prievartą patiriantį vaiką numatymas, padėtų išvengti subjektyvumo priimanant sprendimą dėl vaiko paėmimo.

6. Nors ir teisės aktai tiesiogiai įpareigoja institucijas organizuojant vaiko globą pirmenybę teikti pastarojo interesams nėra visa apimtimi įgyvendinamas praktikoje, kadangi dažnai taikoma ne geriausias vaiko interesus atitinkanti globa šeimoje, bet globa

institucijoje, kuri tik išimtiniais atvejais gali būti laikoma atitinkanti geriausias vaiko interesus. Be įvairių socialinių priežasčių tokią situaciją lemia ir neišplėtotos alternatyvios globos galimybės. CK numatytos pagrindinės globos formos nebuvo tobulintos nuo šio kodekso priėmimo. Dabartiniai globėjai nedirba su biologine vaiko šeima, kartais net vengia bendravimo su biologiniais tėvais, yra suinteresuoti ilgalaikė, o ne trumpalaikė vaiko priežiūra.

Pasiūlymas: atsižvelgiant į užsienio šalių praktiką bei Alternatyvios globos gaires steigti profesionalaus globėjo pareigybę. Profesionalūs globėjai teiktų pagalbą ir vaikui, ir jo šeimai siekiant pašalinti priežastis, dėl kurių vaikas buvo paimtas iš šeimos, o jei to padaryti neįmanoma – parengti vaiką globali kitų globėjų šeimoje arba įvaikinimui. Trumpalaikės ar ilgalaikės socialinės globos paslaugos būtų teikiamos bet kuriuo paros metu, už jas būtų mokamas atlyginimas. Profesionalūs globėjai išspręstų skubiai iš šeimų paimtų vaikų laikino apgyvendinimo problemą.

7. Galiojančios CK nuostatos dėl vaiko laikinosios globos nustatymo grindžiamos tik savivaldybės administracijos sprendimu ir VTAS teikimu. Šiuo metu pati savivaldybė sprendžia paslaugų šeimai poreikį, vertina vaikui ir šeimai teiktų paslaugų kokybę ir efektyvumą, vaiko paėmimo iš šeimos būtinumą ir vaiko laikinosios globos nustatymą. Tai vaikui itin svarbūs sprendimai, priklausantys tik nuo vienos institucijos ir sprendžiami tik administracine tvarka. Tokia galiojanti praktika neužtikrina vaiko laikinosios globos nustatymo administracine tvarka legitimumo ir atitikties JT vaiko teisių konvencijos nuostatomis.

Pasiūlymas: keičiant CK įtvirtinti teisminę vaiko laikinosios globos steigimo procedūrą. Kadangi autorius siūlo numatyti teisminę vaiko paėmimo iš šeimos patikrą, būtų tikslinga laikinąją globą steigti tuo pačiu teismo sprendimu.

8. Nors JT vaiko teisių konvencija ir neįtvirtina globėjams keliamų reikalavimų, galima teigti, kad globėjų atranka patenka į Konvencijos 3 straipsnio taikymą, pagal kurį valstybės privalo užtikrinti geriausių vaiko interesų laikymąsi sprendžiant bet kokius su vaiku susijusius klausimus, įskaitant globėjo parinkimą. Globėjų atrankos tvarka yra ydinga, nes artimiesiems vaiko giminaičiams ir su būsimu globėju gyvenantiems asmenims rengiantis nepilnamečio globali mokymai nėra privalomi. Atsižvelgiant į vaiko globos atsisakymo atvejus darytina

išvada, kad dažnu atveju artimieji vaiko giminaičiai nėra tinkamai paruošiami globai ir taip pažeidžiama vaiko teisė turėti tinkamiausią globėją.

Pasiūlymas – keisti Vaiko globos organizavimo nuostatus įtvirtinant reikalavimą mokymus išklaudyti visiems besirengiantiems vaiko globai be išimties.

LITERATŪROS SARAŠAS

Norminė literatūra:

1. „Lietuvos Respublikos Konstitucija“. Valstybės žinios 33-1014 (1992). Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm>.
2. „Lietuvos Respublikos vaiko gimimo momento nustatymo įstatymas“. Valstybės žinios 43-1602 (2002). Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=165029&p_query=&p_tr2=.
3. „Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas“. Valstybės žinios 33-807 (1996). Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=26397.
4. „Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas“. Valstybės žinios 74-2262 (2000). Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?Condition1=107687&Condition2=>.
5. „Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas“. Valstybės žinios 89-2741 (2000). Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=111555.
6. „Lietuvos Respublikos darbo kodeksas“. Valstybės žinios 64-2569 (2002). Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?Condition1=169334&Condition2=>.
7. „Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas“. Valstybės žinios 1-1 (1985). Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=494783.
8. „Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įstatymas“. Valstybės žinios 60-1948 (2002). Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=260053.
9. „Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo Nr. I-1234 pakeitimo įstatymas“. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas XIIP-2931 (2015). Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=1023761&p_tr2=2.
10. „Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas“. Valstybės žinios 17-589 (2006). http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=478938.
11. „Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 3.249, 3.253 ir 3.261 straipsnių pakeitimo įstatymas“. TAR 11177 (2015). Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/bb312630261411e5bf92d6af3f6a2e8b>.

12. „Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymas”. Valstybės žinios 89-1706 (1994). Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=415210&p_query=&p_tr2=2.
13. „Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstatymas“. Valstybės žinios 140-5756 (2007). Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=312048&p_query=&p_tr2=.
14. „Dėl vaiko gerovės valstybės koncepcijos patvirtinimo“. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas IX-1569 (2003). Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?Condition1=211767&Condition2=%C4%AFv aikinti>.
15. „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. kovo 27 d. nutarimo Nr. 405 „Dėl vaiko globos organizavimo nuostatų patvirtinimo“ pakeitimo“. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas 806 (2012). Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/legalAct.html?documentId=TAR.B50311DCBE9A>.
16. „Dėl Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2002 m. balandžio 18 d. įsakymo Nr. 56 „Dėl vaiko laikinosios globos (rūpybos) nuostatų patvirtinimo“ pakeitimo“. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas A1-145 (2007). Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.C89517782DED>.
17. „Dėl bendrųjų vaiko teisių apsaugos skyrių nuostatų patvirtinimo“. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas 1983 (2002). Prieiga per internetą: https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalActPrint?actualEditionId=TAIS_384130&documentId=TAR.1CDFCA2AE1E9.
18. „Dėl perėjimo nuo institucinės globos prie globos šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems ir likusiems be tėvų globos vaikams 2014 - 2020 m. veiksmų plano patvirtinimo“. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas A1-83 (2014). Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/c90d41f097de11e3bdd0a9c9ad8ce1bf>.
19. „Dėl vaiko globos (rūpybos) sistemos reorganizavimo strategijos ir jos įgyvendinimo priemonių 2007 - 2012 metų plano patvirtinimo“. Lietuvos Respublikos Vyriausybės

- nutarimas 1193 (2007). Prieiga per internetą:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=308740&p_query=&p_tr2=.
20. „Dėl darbo su socialinės rizikos šeimomis metodinių rekomendacijų patvirtinimo“ Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas A1-207 (2003). Valstybės žinios 9-254 (2004). Prieiga per internetą:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=225359&p_query=&p_tr2=.
21. Vilniaus miesto savivaldybės administracijos direktoriaus įsakymas 30-1818 (2012). Prieiga per internetą: <https://www.vilnius.lt/vaktai2011/defaultlite.aspx?Id=3&DocId=30215029>.
22. „Dėl vaiko gerovės 2013 – 2018 metų programos patvirtinimo“. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas. Valstybės žinios 140 - 7208 (2012). Prieiga per internetą:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=438640&p_query=&p_tr2=2.
23. „Dėl bendrųjų valstybės ir savivaldybių vaikų globos namų nuostatų patvirtinimo“ Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas A1-68 (2005). Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.FC878A86990E>.
24. „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 – 2004 m. programos įgyvendinimo priemonių patvirtinimo“. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas 1196 (2001). Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?Condition1=245658&Condition2=>.
25. „Dėl našlaičių ir tėvų globos netekusių vaikų rėmimo ir integravimo į visuomenę 2005 – 2008 m. metų programos patvirtinimo“. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas 1279 (2004). Prieiga per internetą:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=242995&p_query=&p_tr2=.
26. „Dėl perėjimo nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems ir likusiems be tėvų globos vaikams 2014 – 2020 metų veiksmų plano patvirtinimo“. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas A1 – 83 (2014). Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/c90d41f097de11e3bdd0a9c9ad8ce1bf>.
27. „Dėl vaiko gerovės valstybės politikos strategijos ir jos įgyvendinimo priemonių 2005 – 2012 m. metų plano patvirtinimo“. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas 25-802 (2005). Prieiga per internetą:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=343456.

28. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija. Valstybės žinios 60-1501 (1995). Prieiga per internetą:
[http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=19848&p_query=&p_tr2=.](http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=19848&p_query=&p_tr2=)
29. Vienos konvencija dėl sutarčių teisės. Valstybės žinios 13-480 (1992). Prieiga per internetą:
[http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=159769&p_query=&p_tr2=.](http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=159769&p_query=&p_tr2=)
30. Europos Žmogaus Teisių ir Pagrindinių Laisvių Apsaugos Konvencija. Valstybės žinios 40-987 1950 (1995). Prieiga per internetą:
[http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?Condition1=19841&Condition2=.](http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?Condition1=19841&Condition2=)
31. Tarptautinis Pilietinių ir Politinių Teisių Paktas. Valstybės žinios 77-3288 1996 (2002). Prieiga per internetą:
[http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_1?p_id=174848&p_query=&p_tr2=.](http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_1?p_id=174848&p_query=&p_tr2=)
32. Europos konvencija dėl sprendimų, susijusių su vaikų globa, pripažinimo ir vykdymo bei vaikų globos atnaujinimo. Valstybės žinios 126-5732 (2002). Prieiga per internetą:
[http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=197962&p_query=&p_tr2=.](http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=197962&p_query=&p_tr2=)
33. Konvencija dėl tarptautinio vaikų grobimo civilinių aspektų. Valstybės žinios 51-1932 (2002). Prieiga per internetą:
[http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=166677&p_query=&p_tr2=.](http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=166677&p_query=&p_tr2=)
34. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. Valstybės žinios 68-2497 (2006). Prieiga per internetą:
[http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_1?p_id=278385&p_query=&p_tr2=.](http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_1?p_id=278385&p_query=&p_tr2=)
35. Tarptautinis Ekonominių, Socialinių ir Kultūrinių Teisių Paktas. Valstybės žinios 77-3290 1996 (2002). Prieiga per internetą:
[http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_1?p_id=174850&p_query=&p_tr2=.](http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_1?p_id=174850&p_query=&p_tr2=)
36. Jungtinių Tautų Vaiko teisių deklaracija. Generalinės Asamblėjos rezoliucija 1/86 (XIV) (1959). Prieiga per internetą:
[http://elibrary.lt/resursai/NPLC/nepilnameciu_justicija/JUNGTINIU%20TAUTU%20VAIKO%20TEISIU%20DEKLARACIJA.pdf.](http://elibrary.lt/resursai/NPLC/nepilnameciu_justicija/JUNGTINIU%20TAUTU%20VAIKO%20TEISIU%20DEKLARACIJA.pdf)
37. Jungtinių Tautų chartija. Valstybės žinios 15-557 (2002). Prieiga per internetą:
[https://www.e-tar.lt/portal/legalAct.html?documentId=TAR.DD12C52B498E.](https://www.e-tar.lt/portal/legalAct.html?documentId=TAR.DD12C52B498E)

38. Konvencija dėl jurisdikcijos, taikytinos teisės, pripažinimo, vykdymo ir bendradarbiavimo tėvų pareigų ir vaikų apsaugos priemonių srityje. Valstybės žinios 91-4125 (2003). Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.3B0FCA557DB2>.
39. Konvencija dėl tarptautinio vaikų grobimo civilinių aspektų. Valstybės žinios 51-1932 (2002). Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=166677&p_query=&p_tr2=.

Teismų praktika:

1. „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gegužės 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-209/2008 (S)“.
2. „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. birželio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-198/2005“.
3. „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. vasario 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-114/2013“.
4. „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. spalio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-444/2014“.
5. „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. kovo 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-92/2014“.
6. „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. lapkričio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-544/2008 (S)“.
7. „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. kovo 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-92/2014“.
8. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Elsholz v. Germany* [GC], Nr. 25735/94 (2000).
9. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Y. C. v. United Kingdom*, Nr. 4547/10 (2012).
10. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Z and others v. United Kingdom*, Nr. 29392/95, 73 (2001).
11. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Tiemann v. France and Germany*, Nr. 47457/99; 47458/99 (2000).

12. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje Neulinger and Shuruk v. Switzerland Nr. 41615/07 (2010).
13. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje Olsson v. Sweden Nr. 130, 10465/83 (1988).
14. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje Johansen prieš Norvegiją Nr. 17383/90 (1996).
15. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje Affaire Soares de Melo c. Portugal, Nr. 72850/14 (2016).

Specialioji literatūra:

1. Komentaras dėl Lietuvos Respublikos ataskaitos apie Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos įgyvendinimą Lietuvoje 2004 – 2008 metais. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolierius (2012). Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/docs2/OCCOSZW.PDF>.
2. Jakulevičienė, Lyra. *Tarptautinių sutartčių teisė*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011.
3. Hodgkin, Rachel, Newell, Peter. „Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo vadovas“. *UNICEF Jungtinių Tautų vaikų fondas* (2002).
4. Sagatys, Gediminas. *Vaiko teisė į šeimos ryšius*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006.
5. Guidelines for the Alternative Care of Children. Resolution adopted by the General Assembly A/RES/64/142. United Nations General Assembly (2010). Prieiga per internetą: <http://www.refworld.org/docid/4c3acd162.html>.
6. Lietuvos trečiojo ir ketvirtojo periodinių pranešimų baigiamosios išvados. Jungtinių Tautų vaiko teisių komitetas (2013).
7. „Valdymas, atitinkantis vaiko poreikius. Vaiko teisių konvencijos bendrųjų priemonių įgyvendinimas Lietuvoje nacionaliniu ir vietos lygiu“. Visuomeninė organizacija „Gelbėkit vaikus“ (2011). Prieiga per internetą: http://www.bevaikunamu.lt/wp-content/uploads/2013/12/Lithuania_lt-web.pdf.
8. „Pokyčių sparnai“. Žiūrėta 2016-04-12. http://www.perspektyvos.org/lt/pokyciu_sparnai/koalicija_uz_vaike_taises.

9. Mikelėnas, Valentinas, Keserauskas, Šarūnas, Smirnovienė, Zita, Mizaras, Vytautas, Bakanas, Algimantas. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras Trečioji knyga Šeimos teisė*. Vilnius: Justitia, 2002.
10. Costa, Michela. “A comparative European analysis of national experiences of children in alternative care”. *ChildONEurope Secretariat* (2012).
11. Brussels, Burson – Marstellet. “Family matters: a study of institutional childcare in Central and Eastern Europe and the former Soviet Union”. *EveryChild* (2006).
12. 2014 m. veiklos ataskaita. Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba prie socialinės apsaugos ir darbo ministerijos Nr. 5-2 (2015). Prieiga per internetą: http://www.vaikoteises.lt/media/file/ataskaitos/2014%20M_%20VEIKLOS%20ATASKAITA%202015-03-18.pdf.
13. Žiūrėta 2016-03-02. <http://www.sos-vaikukaimai.lt/paprastas-puslapis/vilniaus-sos-vaikukaimas>.
14. Tvaskienė, Jurga. „Globos pertvarka: pinigų mato, vaikų – ne“. Žiūrėta 2016-04-06. Prieiga per internetą: <http://lzinios.lt/lzinios/Lietuva/globos-pertvarka-pinigus-mato-vaikune/219638>.
15. Sagatys, Gediminas. „Vaiko atskyrimas nuo tėvų ir alternatyvioji globa Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencijoje“. *Jurisprudencija* t. 41(33) (2003).
16. E. M., Berger. „Triangle: the Betrayed Wife“. *Burnham Inc Publishers* (1971) (Cituota iš: Gediminas Sagatys. *Vaiko teisė į šeimos ryšius* (Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006)).
17. Sagatys, Gediminas. *Vaiko teisė į šeimos ryšius*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006.
18. Dijk van Pieter, Hoof van Fried, Rijn van Arjen, Zwaak Leo (eds.). „Theory and practice of the European Convention on Human Rights: Fourth Edition“. *Intersentia* (2006).
19. Guidelines on Determining the Best Interests of the Child, UNCHR (2008). Prieiga per internetą: <http://www.unhcr.org/4566b16b2.pdf>.
20. Mikelėnas, Valentinas. *Šeimos teisė*. Vilnius: Justitia, 2009.
21. Garkauskas, Paulius, Gurevičius, Ainius. „Tokio ryto nepamirš visą gyvenimą“. Žiūrėta 2016-04-20. <http://www.delfi.lt/news/daily/crime/tokio-ryto-nepamirs-visa-gyvenima-trauke-kaimynes-i-sulini-imesta-kudiki.d?id=70365938>.

22. „Per savaitę – antras nužudytas kūdikis“. Žiūrėta 2016-04-09. <http://kauno.diena.lt/naujienos/kriminalai/nelaiimes/kraupu-jonavoje-rastas-naujagimio-lavonas-740569>.
23. Bilytė, Ema, Samoškaitė, Eglė. „Tragedija vienkiemyje: tėvas du mažamečius sumetė į šulinį“. Žiūrėta 2016-04-09. <http://www.delfi.lt/news/daily/crime/tragedija-vienkiemyje-tėvas-du-mazamecius-sumete-i-sulini.d?id=70002842>.
24. Valstybinio audito ataskaita ar efektyviai organizuota vaiko teisių apsauga. Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė Nr. VA-P-10-3-21 (2012).
25. Mockaitytė-Cicilionienė, Milda. „Vaiko paėmimo iš šeimos legitimavimo prieštaravimai: socialinio darbuotojo perspektyva“. *Socialinis Darbas. Patirtis ir metodai* (2014). Prieiga per internetą: <http://dx.doi.org/10.7220/2029-5820.14.2.5>.
26. Jakovienė, Alina. „Ašaromis situacijos neišspręsimė“. Žiūrėta 2016-04-08. Prieiga per internetą: <http://lsveikata.lt/aktualijos/alina-jakavoniene-asaromis-situacijos-neisspresime-4347>.
27. Social services in Europe: legislation and practice of the removal of children from their families in Council of Europe member States. Council of Europe, Committee on Social Affairs, Health and Sustainable Development Rapporteur: Ms Olga BORZOVA, Doc. 13730 (2015).
28. Bendrasis komentaras Nr. 14, JT vaiko teisių komitetas (2013). Prieiga per internetą: <http://www.refworld.org/docid/51a84b5e4.html>.
29. Vaiko teisių apsaugos skyrių veiklos trūkumų, nustatytų vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigoje atliekamų tyrimų metu, apžvalga Nr. 5-68 (2015). Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/docs2/LDYQRCTA.PDF>.
30. Dėl Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo Nr. I-1234 pakeitimo įstatymo. Neformali nevyriausybių organizacijų koalicija „Už vaiko teises“ Nr. 53 (2015), 9. Prieiga per internetą: http://ziburio-fondas.lt/wp-content/uploads/sites/5/2015/11/FINAL_Vaiko_teisiu_apsaugos_istatymo_projekto_siulyma_i.pdf.
31. Valstybinio audito ataskaita Vaiko teisių apsaugos vykdymas. Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė Nr. VA-P-30-17-2 (2008).

32. Žiūrėta 2016-04-13. <http://www.socmin.lt/lt/socialine-integracija/socialines-paslaugos-irdca9/socialiniu-paslaugu-teikimas.html>.
33. Rights of the Child in Lithuania. NGO Report for the UN Committee on the Rights of the Child on the 3rd and 4th periodic reports by the Government of Lithuania, Human Rights Monitoring Institute, Global Initiative on Psychiatry, SOS Children's Villages Lithuania, Children Support Center, Lithuanian Student's Parliament, Child Line, Eurasian Harm Reduction Network, Lithuanian Welfare Society for Persons with Mental Disability „Viltis“, Coalition „I Can Live“, Family Planning and Sexual Health Association, Center for Attachment Parenting (2012). Prieiga per internetą: http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CRC/Shared%20Documents/LTU/INT_CRC_NGO_LTU_14046_E.pdf.
34. Bendrasis komentaras Nr. 5. JT vaiko teisių komitetas (2003). Prieiga per internetą: <http://www.refworld.org/docid/4538834f11.html>.
35. Pūras, Dainius. „Institucinė globa – vaikų iki trejų metų amžiaus teisių pažeidimas“. *Jungtinių Tautų vyriausiojo žmogaus teisių komisaro biuras* (2011). Prieiga per internetą: https://www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/LT_D.Puras_Children%20under%203.pdf.
36. Alston, Philip & Gilmour-Walsh, Bridget. „The Best Interests of the Child“. *United Nations Children's Fund* (1996). Prieiga per internetą: http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/is_best_interest_eng.pdf.
37. Phillips, Charlotte. „Child-headed households: a feasible way forward, or an infringement of children's right to alternative care?“ (2011).
38. Žiūrėta 2016-03-17. <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs241/en/>.
39. Vaiko teisių apsaugos skyrių veiklos trūkumų, nustatytų vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigoje atliekamų tyrimų metu, apžvalga. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolierius Nr. 5-68 (2015).
40. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2014 metų veiklos ataskaita. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolierius Nr. 4-2 (2015). Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/docs2/UDUEYYKQ.PDF>.
41. Dėl Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo ataskaitos patvirtinimo. Lietuvos Respublikos Vyriausybės pasitarimo protokolas Nr. 60 (2009). Prieiga per internetą:

http://www.socmin.lt/public/uploads/1467_jt_vaike-teisiu_igyvendinimo-ataskaita_2009_lt-2.pdf.

42. Bendrasis komentaras Nr. 9. Jungtinių Tautų vaiko teisių komitetas (2006). Prieiga per internetą: <http://www.refworld.org/docid/461b93f72.html>.
43. Susitikimo su Ukmergės, Utenos, Zarasų, Anykščių, Širvintų ir Švenčionių rajonų savivaldybių administracijų vaiko teisių apsaugos skyrių specialistais laikinosios globos (rūpybos) organizavimo klausimais ataskaita. Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos Nr. 6-585 (2015). Prieiga per internetą:
http://vaikoteises.lt/media/file/Methodines/Susitikimo_su_VTAS_2015_10_28_at.pdf.
44. Valstybinio audito ataskaita „Ar vaikų globos sistema atitinka globojamo vaiko geriausius interesus?“, Valstybės kontrolė, Nr. VA-P-10-3-1 (2014).
45. Dėl pastabų ir siūlymų pateikimo perėjimo nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems, likusiems be tėvų globos vaikams programos ir šios programos 2014-2020 m. veiksmų plano projektams. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolierius Nr.(3.20.-2013-763)-2-1628 (2013).
46. Žiūrėta 2016-04-17. <http://www.santaka.info/?sidx=35661>.
47. Žiūrėta 2016-04-14. <https://www.gov.uk/foster-carers/types-of-foster-care>.
48. Ramon, Vincent. „The French model for the professionalization of foster carers“. *Instituto degli Innocenti* (2012).
49. „Geroji Škotijos globos ir įvaikinimo patirtis“. Žiūrėta 2016-04-17. www.ivaikinimas.lt/assets/Skotija2.doc.
50. Žiūrėta 2016-03-02. <http://www.socmin.lt/lt/seima-ir-vaikai/vaiko-teisiu-apsauga/statistika-vta.html>.
51. Vitkauskas, Kęstutis. „Vaiko globos organizavimo principų įgyvendinimas Lietuvoje“. *Viešoji politika ir administravimas* (2010).
52. Gvaldaitė, Lijana, Šimkonytė, Sandra. „Vaikų globos namų deinstitutionalizacija Lietuvoje: ar „vežimas“ judės į priekį?“. *Socialinė politika* (2015).

ANOTACIJA LIETUVIŲ IR ANGLŲ KALBOMIS

Magistro baigiamajame darbe tiriama tėvų globos netekusio vaiko alternatyvios globos organizavimo problematika tarptautinėje ir nacionalinėje teisėje. Analizuojama, kokius vaiko globos steigimo standartus numato tarptautinė teisė, kaip jie įgyvendinami praktikoje. Tyrime nagrinėjama, ar Lietuvoje galiojantis teisinis reguliavimas bei praktika atitinka tarptautinėje teisėje įtvirtintas taisykles. Nustačius tam tikrus neatitikimus pateikiami galimi sprendimo variantai ir pasiūlymai, kaip galėtų būti tobulinama dabartinė vaiko globos sistema. Atlikus tyrimą, magistro baigiamajame darbe reziumuojama, kad Lietuvos teisinė bazė iš esmės atitinka tarptautinėje teisėje įtvirtintus vaiko teisių apsaugos standartus, tačiau kalbant apie vaiko globos organizavimą, esama globos sistema ne visuomet užtikrina geriausias vaiko interesus.

Master thesis explores problems of implementing alternative care for children in international and national law. The analysis is based on international and national standards of alternative care, the comparison of international and national regulations. Once any incompatibilities found, suggestions to improve national laws regulating alternative care are given. The author makes a conclusion that Lithuanian law conforms with international rules, but the establishment of alternative care in practice not always satisfies best interests of child.

SANTRAUKA

„Vaiko globos organizavimo probleminiai aspektai“

Magistro baigiamasis darbas

Magistro baigiamojo darbo tikslas - ištirti tėvų globos netekusio vaiko alternatyvios priežiūros organizavimo problematiką tarptautinėje ir nacionalinėje teisėje. Tyrime analizuojami bei apibūdinami tarptautiniai ir nacionaliniai vaiko teisių apsaugą reglamentuojantys ir vaiko globos organizavimui aktualūs teisės aktai, reguliuojančios institucijos, egzistuojančios alternatyvios globos formos. Darbe vertinama, ar Lietuvos teisinis reguliavimas atitinka tarptautinėje teisėje įtvirtintas bei taikomas alternatyvios globos steigimo taisykles. Atlikus tyrimą reziumuojama, kad esama vaiko globos sistema pažeidžia geriausius vaiko interesus ir nurodomos tobulintinos sritys bei teikiami pasiūlymai.

Magistro baigiamąjį darbą sudaro įvadas, tyrimo medžiaga, gauti rezultatai, išvados ir pasiūlymai bei naudotos literatūros sąrašas. Mokslinis darbas susideda iš bendrosios ir specialiosios dalių. Bendrojoje dalyje pateikiama vaiko ir vaikystės samprata, vaiko alternatyvią globą reguliuojantys teisės aktai ir institucijos, globos formos. Specialiojoje dalyje analizuojama vaiko teisė augti biologinėje šeimoje, teigiant, kad ši teisė nėra absoliuti, nagrinėjami vaiko atskyrimo nuo tėvų pagrindai, jų įgyvendinimas praktikoje. Taip pat tiriamas geriausių vaiko interesų užtikrinimas globos steigimo procese – parenkant globos formą, skiriant globėją ir kt.

Atlikus tyrimą nustatyta, kad tėvų globos netekusio vaiko alternatyvios globos organizavimas ne visada užtikrina pastarojo geriausius interesus, kadangi teisės aktai nenumato vaiko paėmimo iš šeimos gairių, vaiko paėmimas iš šeimos nėra sankcionuotas teismo, nesukurta pakankamai alternatyvios globos galimybių ir globėjų atrankos tvarka neužtikrina galimybės parinkti tinkamiausią vaikui globėją, kadangi mokymai ruošiantis globai nėra privalomi vaiko artimiesiems giminaičiams bei kandidatų į globėjus sutuoktiniams.

SUMMARY

„Problems of child alternative care“

Master thesis

The aim of the master thesis is to investigate problems of alternative care of children without parental care. The research assesses whether Lithuania meets the legal regulations enshrined in international law and applicable rules for the establishment of alternative care. The investigation presumes that existing child care system is contrary to the best interests of the child and identifies areas for improvement and submits proposals.

The master thesis consists of introduction, research matter, results, conclusions and suggestions, references. The study consists of general and special parts. The general part describes concept of child and childhood, relevant legislation and institutions, forms of alternative care. Special part analyzes the child's right to grow in his/her biological family, suggesting that this right is not absolute, examines grounds for family separation and their implementation in practice. The master thesis also analyzes implementation of child best interests in the procedure of establishment of alternative care – choosing the most appropriate form of care, caregiver, etc.

The study founds that establishment of alternative care for children without parental care in some cases violates their best interests as the legislation does not provide accurate guidance on taking a child away from the family, the child's removal from the family is not sanctioned by the court, possibilities of alternative care are not sufficient enough and the procedure of caregivers selection does not allow to choose the most appropriate caregiver, whereas training in preparation for the care is not required for relatives and cohabitants of candidates.

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

2016 - 05 - 02

Vilnius

Aš, Mykolo Romerio universiteto (toliau – Universitetas),

Teisės fakulteto Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės instituto Tarptautinės teisės magistro

(fakulteto / instituto, programos pavadinimas)

Studentas (-ė) Indrė Mikeškaitė _____,

(vardas, pavardė)

patvirtinu, kad šis rašto darbas / bakalauro / magistro baigiamasis darbas

„Vaiko globos organizavimo probleminiai aspektai“:

1. Yra atliktas savarankiškai ir sąžiningai;
2. Nebuvo pristatytas ir gintas kitoje mokslo įstaigoje Lietuvoje ar užsienyje;
3. Yra parašytas remiantis akademinio rašymo principais ir susipažinus su rašto darbų metodiniais nurodymais.

Man žinoma, kad už sąžiningos konkurencijos principo pažeidimą – plagijavimą studentas gali būti šalinamas iš Universiteto kaip už akademinės etikos pažeidimą.

(parašas)

(vardas, pavardė)